

Altman, Karel

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013

ISBN 978-80-210-6576-5; ISBN 978-80-210-6579-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128854>

License: [CC BY-NC-ND 3.0 CZ](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/)

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220902

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě

Karel Altman

Masarykova univerzita

Brno 2013

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě

Karel Altman

Masarykova univerzita
Brno 2013

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dílo bylo vytvořeno v rámci projektu Filozofická fakulta jako pracoviště excelentního vzdělávání: Komplexní inovace studijních oborů a programů na FF MU s ohledem na požadavky znalostní ekonomiky (FIFA), reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0228 Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost.

Recenzent: Doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

© 2013 Masarykova univerzita

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko (CC BY-NC-ND 3.0 CZ). Shrnutí a úplný text licenčního ujednání je dostupný na: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/cz/>.

Této licenci ovšem nepodléhají v díle užitá jiná díla.

Poznámka: Pokud budete toto dílo šířit, máte mj. povinnost uvést výše uvedené autorské údaje a ostatní seznámit s podmínkami licence.

ISBN 978-80-210-6577-2

ISBN 978-80-210-6576-5 (brož. vaz.)

ISBN 978-80-210-6578-9 (online : ePub)

ISBN 978-80-210-6579-6 (online : Mobipocket)

Obsah

Úvod.	7
Definice oboru.	8
Časové vymezení tématu	10
Vznik a rozvoj národopisu na Moravě	10
Význam studia dějin národopisu	13
Etapy historického výzkumu.	16
1. Kapitola – Základní práce k dějinám národopisu na Moravě.	19
Zpracování dílčích období	21
Národopisná encyklopedie.	22
Od folkloru k folklorismu	24
Slovník sběratelů.	25
Lexikon české literatury	26
Obecné encyklopedie a slovníky.	26
Základní bibliografie	27
2. Kapitola – Nástin dosavadních prací i dalších možností bádání	32
Dílčí studie, monografie a stati	32
Bádání o osobnostech	33
Od jednotlivců ke kolektivům	42
Sdružení	44
Sušilova družina	44
Národopisná družina olomoucká	45
Súchovská republika	45
Kružky	46
Společnosti vzdělavců	47
Spolky.	47
Vesna.	47
Vlastenecký spolek muzejní v Olomouci	49
České vlastenecké spolky	51
Národopisné podniky a akce.	55
Slavnosti	55

Přípravné výstavy Národopisné výstavy československé	56
Účast Moravy na výstavě	58
Výstavní slavnosti	60
Dějiny institucí.	64
Muzea	64
Střediska společenského života	66
3. Kapitola – Prameny ke zkoumání historie národopisu na Moravě.	67
Historické prameny – rozdělení	68
Odborná literatura	69
Archivní prameny	71
Pozůstalosti.	71
Periodický tisk	73
Prameny osobní povahy	75
Deníky	76
Korespondence	77
Obsah pramenů	80
Prameny – závěr	83
4. Kapitola – Podněty z příbuzných oborů.	84
Obecná historie	84
Další společenskovědní obory	85
Literární historie.	86
Bibliografie	88
Práce bibliografova	89
Česká národopisná bibliografie	90
Bibliografie osobností.	91
Bibliografické soupisy literatury správních celků	91
Regionální bibliografie	93
Bibliografie etnografických regionů.	93
Bibliografie periodik	94
Bibliografie národopisných časopisů	95

Etnologický výzkum pramenů ve fondech vědeckých knihoven	104
Stav bibliografické práce u nás	106
5. Kapitola – Významné vědecké a paměťové instituce	107
Knihovny	108
Archivy	110
Muzea	111
Památník národního písemnictví	112
Závěr	114

Úvod

Každá vědní disciplína má svou historii a její znalost by neměl opomíjet žádný badatel, který se jí věnuje. Velí mu k tomu praktická užitečnost takového poznání, jež je v mnohém inspirativní, ale stejně tak by znalost dějin vlastního oboru měla být součástí etického kodexu vědeckého pracovníka.

Tato příručka se zabývá těmi tematickými okruhy z oblasti dějin českého národopisu/etnologie, které tvoří první základ a předpoklad odborného bádání, a jsou tudíž jako předměty zařazeny do vysokoškolské přípravy etnologů, případně studujících dalších společenskovědních disciplín – historie, archivnictví a jiných příbuzných oborů. K jejich zpracování a publikování přistupujeme na základě dosavadních vlastních výzkumů, které směřovaly k patřičným výstupům v podobě studií, k sestavení a publikování výběrové bibliografie i k výuce. Na základě získaných poznatků jsme uskutečnili více než deset semestrových přednáškových cyklů a několik semestrových praktických seminářů, věnovaných jednotlivým otázkám historie českého národopisu na Moravě ve vyčteném období. Dílo jsme zpracovali v rámci projektu FIFA Masarykovy univerzity v Brně a s Institucionální podporou RVO 68 37 80 76.

Cílem této příručky je seznámit všechny zájemce o studium českého národopisu se základními postupy poznávání dějin tohoto oboru na Moravě, od časných projevů zájmu o předměty a jevy lidové povahy, po celé „dlouhé 19. století“, až po značně pokročilé stadium vědeckého poznávání lidové kultury, s přesahy až do počátků meziválečného období, a to na základě zhodnocení dosavadního poznání problematiky dějin českého národopisu na sledovaném území.

Považujeme za nezbytné upozornit, že tato příručka neobsahuje celou problematiku, jež přísluší do vyčerpávajícího úvodu do studia dějin národopisu. Soustředěná pozornost je věnována zejména těm otázkám, které tvoří základ takto zacílených aktivit, z nichž mimořádný význam přikládáme zejména stanovení okruhu informačních zdrojů, s přihlédnutím k metodice a technice historického bádání. Údaje tohoto druhu nejsou doposud soustavně a přehledně zpřístupněny v případném kompendiu pro studující a další badatele.

Definice oboru

Jako elementární východisko k poznání dějin národopisu/etnologie se jeví stanovení závazné definice vědní disciplíny, jejíž historie je podrobována zkoumání, což je úkol poněkud náročný, jak ostatně vyplývá z následujících skutečností. Sám název naší disciplíny nebyl v počátečním období jednoznačně vyhraněn či stanoven, ani závazně používán. Obor „národopis“ byl dříve také nazýván – ovšem spíše výjimečně – „národopyt“, jindy poněkud archaicky „lidozpyt“ nebo „lidopis“; termín lidopis však současně značil také demografii, tedy „nauku sledující poměry obyvatelstva pokud jde o složení, zaměstnání, pohyb aj.“¹ Kdysi užívaným, dnes však už téměř zapomenutým termínem bylo také „lidoznalství“, přičemž odborník ve folkloristice nebo v etnografii byl „lidoznalec“ (jak například literární kritik František Xaver Šalda označoval Františka Bartoše).²

V mezinárodní terminologii pak národopis významově splývá s názvy „etnografie“ či „etnologie“, ať už s „folkloristikou“ jako svou dílčí disciplínou, nebo jako samostatným, autonomním oborem.³

Oboru „národopis“ kupodivu není v základním díle, jímž je *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, věnováno samostatné heslo. Jeho definice je odvozena od termínu „etnografie“, za jehož synonymum je považován. Etnografie pak je definována v první řadě jako „národopis, lidopis, tj. kulturněhistorický vědní obor zabývající se studiem lidové kultury; soubor sběratelských aktivit těsně spjatých s muzeologií, s vytvářením kulturního dědictví a s literaturou spojenou s těmito aktivitami“.⁴

Tento termín však má ještě i další významy, předně „sběr dat v terénu (zejména při výzkumu malých a relativně kulturně uzavřených společenství), jejich utřídění a základní vyhodnocení; v kontextu sociální a kulturní antropologie základní badatelská činnost, na niž navazují práce zobecňující a teoretické (etnologie)“. Ale etnografie znamená též „zpracování a zveřejnění výsledků výzkumu ve formě monografie (národopisná monografie), zdůrazňující specifika ve způsobu života zkoumaného etnika nebo jeho části (popř. porovnávání se srovnatelným ekvivalentem)“.⁵

Termín „etnografie“ (a tudíž i „národopis“) dle definice ve stejné encyklopedii do značné míry splývá s termínem „etnologie“. Etnologie je zde definována jako „věda

1 *Slovník spisovného jazyka českého I. A–G*. Praha 1989, s. 297.

2 *Srov. Slovník spisovného jazyka českého II. H–L*. Praha 1989, s. 554.

3 *Srov. Jeřábek, Richard: Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: *Kubiček, Jaromír, Kubiček, Tomáš: Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

4 *zu+jkt+vh (Zdeněk Uherek, Josef Kandert, Václav Hubinger): Etnografie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha 2007, s. 192.

5 *zu+jkt+vh (Zdeněk Uherek, Josef Kandert, Václav Hubinger): Etnografie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha 2007, s. 192.

o národech, etnografie, národopis, kulturní nebo sociální antropologie – kulturněhistorická vědní disciplína založená na srovnávacím studiu všech aspektů kultury jednotlivých etnik, národů, etnických skupin. Obor zobecňující dílčí etnografická pozorování, respektive zpracovávající data poskytnutá empirickým etnografickým výzkumem a dalšími metodami.⁶ Pro účely naší příručky je neméně důležité následující konstatování: „Vzhledem k terminologické neujasněnosti vymezení oboru a jeho předmětu je v podstatě nemožné definovat nejen etnologii, ale i její vztahy k ostatním příbuzným disciplínám. Historický vývoj pojmu a proměny jeho obsahu vedly k tomu, že se termíny etnologie, etnografie, národopis, kulturní a sociální antropologie užívají jako synonyma.“⁷

Jak je patrné, samo pojmenování oboru, jehož dějiny studujeme, není prosto jistých komplikací. Můžeme shrnout, že naše disciplína se v českém prostředí vyvíjela od 19. století až do padesátých let 20. století pod názvem „národopis“, přičemž v raných dobách existovaly ještě další, dnes poněkud archaicky znějící názvy – „lidopis“, „lidozpyt“, „lidověda“ aj. Poté následovalo období těsně spolupracujících disciplín zvaných „etnografie“ a „folkloristika“, které na konci minulého století vystřídal další, tentokrát opět společný název – „etnologie“.

Stanislav Brouček a Lubomír Tyllner, kteří patřili k hlavním osobnostem, pod jejichž vedením vzniklo syntetizující monumentální dílo *Lidová kultura – Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007), upozorňují, že všechna pojmenování oboru zahrnují celou řadu dobových souvislostí. V národopisu spatřují především sběratelství generací vlastivědných pracovníků, mezi nimiž nechyběly vědecké osobnosti, jakými byli v Čechách například Lubor Niederle nebo Čeněk Zíbrt (na Moravě František Bartoš, Josef Klvaňa, Jan Havelka, Vítězslav Houdek ad.), ale hlavní požadavek tehdejšího národopisu, totiž „sebrat reliktů hmotné a duchovní kultury českého etnika a zachovat je pro následující generace“, většinou naplňovali zástupci jiných oborů, nejen vědeckých disciplín, ale jiných profesí.⁸ Na Moravě, ostatně zhruba stejně jako v Čechách, to byli především učitelé, kněží, učitelé, spisovatelé, hudebníci, výtvarní umělci, ale také pracovníci dalších profesí, především intelektuálové a příslušníci středního stavu.

6 *vh* (Václav Hubinger): *Etnologie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha 2007, s. 199.

7 *vh* (Václav Hubinger): *Etnologie*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha 2007, s. 199.

8 Brouček, Stanislav, Tyllner, Lubomír: *Předmluva*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha 2007, s. 7.

Časové vymezení tématu

Česká národopisná bádání se rozvíjejí poměrně značnou dobu, déle než dvě stě let. Tento časový úsek zahrnuje ve svém vývoji celou řadu historických období, jež se od sebe odlišovala dosaženým stupněm rozvoje české společnosti, ale také národopisné práce samé. Z tohoto procesu jsme se pro své téma vybrali pouze jednu jeho etapu, a proto se tato příručka, jejímž cílem je uvést badatele do základů studia dějin národopisu na Moravě, zaměřuje především na postižení procesu národopisných bádání v jeho počátcích. Středem naší pozornosti je tak zejména dějinná etapa, zvaná „dlouhé 19. století“, tedy zhruba rozmezí let 1800–1918.

Nutno ovšem upozornit, že když jsme zvolili za zkoumané období etapu ohraničenou konkrétními letopočty, jde o vymezení víceméně pomocné. Zejména první mezník, rok 1800, je pouze symbolickým letopočtem, předznamenávajícím 19. století, jehož průběhu je věnována největší pozornost. Rok 1918 pak není pouze historickým mezníkem, uzavírajícím éru útrap první světové války, kdy i národopisná věda na Moravě oproti předchozím desetiletím poněkud stagnovala, ale také datem vzniku samostatného československého státu, od jehož založení se národopis v našich zemích rozvinul do dalších nebývalých rozměrů i do vyšší kvality.

Ovšem je zde na místě i jistý přesah do meziválečného období, během kterého pokračovaly národopisné aktivity z předchozí éry, a to bez výraznějšího přeryvu, spíše kontinuuálně, aby doznaly v mnoha ohledech mimořádného rozvoje.

Dějiny národopisu na Moravě od jejich začátku až do roku 1918 a počátku meziválečného období nejsou dosud souhrnně zpracovány. Proto se v úvodu naší příručky, která má instruovat k dalšímu historickému bádání, omezíme pouze na stručné vylíčení základních procesů v rámci rozvoje našeho oboru.

Vznik a rozvoj národopisu na Moravě

Počátky národopisu v českých zemích jako vyhraněné vědní disciplíny není snadné vysledovat. Víme, že vědní obor národopis se v českém prostředí formoval ve srovnání s některými jinými společenskými vědami poměrně pozdě. Vyrůstal z romantické záliby v poznávání života vesničanů a z amatérského úsilí o jeho literární i výtvarné zaznamenávání, případně i následování a rozvíjení.⁹ Jde o disciplínu, která nemá žádnou

---

⁹ Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír, Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

zakladatelskou osobnost, jejíž kořeny netkví v nějaké instituci. Národopis vznikal spíše spontánně, neorganizovaně, vzešel ze zájmu některých osobností o kulturu a život lidu, tedy středních a nižších vrstev; tento zájem byl nepochybně poznamenán dobovým romantismem, jaký k nám přicházel právě na konci 18. století, aby se i zde náležitě rozvíjel zejména ve vzdělaných a uměleckých kruzích.

Od samého počátku se národopis vyznačoval značnou extenzitou (tedy rozsáhlostí) svého zaměření. To bylo ostatně určeno objektem jeho studia – a tím byl a dodnes je lid, způsob jeho života a jeho kultura v celé jejich šíři a bohatosti.

Ani na Moravě není možné přesně vymezit dobu, v níž se národopis začal formovat. Jeho zrod tu nelze spojovat s jedním východiskem, odkud by se šířil odborný zájem a badatelské úsilí dál. Pokud se zpětně snažíme zjistit, kdo stál u prvopočátku zájmu o lidovou kulturu a život lidu, nabízí se nám celá škála různorodých zpráv a ikonografických dokladů od autorů rozmanitého původu, místa působení i místa vydání národopisných prací. Jde o historiky, archiváře, topografy, kartografy, výtvarníky, hudebníky atd. z konce 18. a počátku 19. století.

V období zhruba od poloviny 18. do poloviny 19. století tedy nacházíme první počáteční doklady zájmu o jevy z oblasti lidové kultury a života lidových vrstev. Šlo o zájem některých vzdělanců a příslušníků vyšších vrstev o různé atraktivní jevy ze života poddaných, ať už o inscenování hanácké selské svatby, na níž se aktivně podíleli „herci“ z řad šlechty, či předvádění tzv. hanáckých oper a lidových tanců, jako tomu bylo třeba roku 1755 u příležitosti návštěvy císařovny Marie Terezie ve Slavkově u Brna, kdy se zde konala slavnost, na níž se hosté kochali pohledem na hanácké lidové tanečnice a tanečníky. Obdobné nadšení budily lidové písně a také poezie.¹⁰

Zaujatí sběratelé, literáti, publicisté a umělci začali shromažďovat doklady o životě a kultuře lidových vrstev; přesto se národopis ve svých počátcích nemohl opírat o promyšlené programy odborného nebo vědeckého vyhodnocování těchto dokladů. První národopisné pramenné práce tak vznikaly živelně a náhodně, z větší části příležitostně, a obsahovaly zpravidla jen nesoustavné zprávy o nápadných, někdy i kuriózních skutečnostech, jimiž na sebe poutaly pozornost některé osobité etnické nebo profesní kategorie obyvatelstva českého, moravského a slezského venkova a malých měst. S výjimkou nejstarších písňových sbírek a krojových alb nebyla většina odvětví lidové kultury předmětem soustavnějšího zájmu. Jednotlivé práce, které tehdy vycházely v různých kalendářích, novinách a časopisech (a jenom zřídka v samostatných publikacích) nevytvářely reprezentativní národopisný obraz českých zemí. Ostatně až do poloviny 19. století jich

10 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

vzniklo tak málo, že ani nebyly vnímány jako výsledek badatelského úsilí nově se rodícího vědního oboru.¹¹

Avšak postupem doby začaly být vytvářeny systematictější obrazy o etnografické situaci na Moravě, jež poskytly topografické a historické práce, například z pera Franze Josepha Schwoye, Jana Nepomuka Aloise Hankeho z Hankenštejna, Josefa Rohrera, Josefa Aloise Zemana, Karla Josefa Jurendeho a dalších. Projevy lidové kultury tak postupem doby přestaly být chápány jako regionální pozoruhodnosti, rarity a atrakce, ale staly se předmětem zájmu odborníků, přístupujících k těmto fenoménům seriózně a systematicky.

Od osmdesátých let 19. století lze pozorovat náznaky zvědečtování národopisu. Velmi značná pozornost byla věnována sběru lidových písní i ostatního folkloru, zaznamenávání výročních i rodinných obyčejů i shromažďování trojrozměrného národopisného materiálu, dále pak od dob Šemberových a Bartošových i moravské lidové mluvě, nářečím. Život lidových vrstev začal být zkoumán komplexně, nikoli pouze pro jeho nejatraktivnější atributy.

Význam národopisu ještě vzrostl od posledních desetiletí 19. století, kdy se v jeho prospěch aktivovaly širší vrstvy městského i venkovského obyvatelstva. Současně se právě v období vrcholícího národního obrození a po celou dobu českého národního hnutí stalo národopisné bádání součástí politického úsilí o emancipaci Čechů v království i markrabství.

České národopisné hnutí, usilující o poznání, podporu a rozvoj lidové kultury v Čechách a na Moravě, nemohlo nebýt poznamenáno těmito obecně platnými okolnostmi. Ve společenském a politickém kontextu doby se české národopisné bádání jeví jako prostředek obrany proti postupující a zostrující se germanizaci. Přední odborní badatelé demonstrovali prostřednictvím prezentace lidové kultury osobitost vlastního národa a jeho právo na rovnoprávnost s jinými národy. Poznáváním kultury a života širokých lidových vrstev českých obyvatel Moravy usilovali o nápravu stávajících politických poměrů.¹²

Zjevného vrcholu v rámci tohoto počátečního období dosáhly národopisné aktivity v první polovině devadesátých let 19. století v souvislosti s přípravami Národopisné výstavy československé a s následnou prezentací Moravy na této největší akci svého druhu u nás. Na Moravě, stejně jako v Čechách, se tehdy konaly v několika desítkách míst po celém území přípravné, takzvané krajinské výstavy. Pro tento účel byly shromážděny

11 Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír, Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

12 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura, společnost, tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

přechetné předměty lidové provenience, aby byly vystaveny jako exponáty, ale byly zde též předváděny lidové zvyky, obyčeje a slavnosti se zpěvem, hudbou a tancem. Do splnění takového úkolu se zapojila celá řada znalců i široké vrstvy ctitelů lidové kultury, jejichž společná práce nadchla velký počet návštěvníků těchto expozic, spojených se slavnostmi, jimiž tyto vyvrcholily.

Z uvedených skutečností je patrné, že časy přípravy Národopisné výstavy československé, tedy první polovina 90. let 19. století, byly i na Moravě érou do té doby nevídaného rozmachu národopisné práce, která přerostla od aktivit jednotlivých osobností, zpravidla erudovaných intelektuálů, v rozsáhlé národopisné hnutí, jehož nositeli byli vedle vzdělanců i četní nadšení amatéři. Období následující po Národopisné výstavě československé pak je významné zejména zvýšeným úsilím o sepisování oblastních monografií.

V letech předcházejících vyhlášení samostatného Československa vyniká činnost Leoše Janáčka, jenž stál v čele jedné z nejvýznamnějších institucí, které budovaly základy vědeckého národopisu v Brně a na Moravě vůbec. Janáček byl od roku 1905 předsedou Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku, po roce 1918 pak jako první vedl Státní ústav pro lidovou píseň v Brně.¹³

Význam studia dějin národopisu

Jak jsme již uvedli, národopis obecně nebyl ve sledovaném období pouze ve znamení rozvíjení odborného úsilí, ale zastával též místo v politickém životě. Bádání směřující k pochopení úlohy tohoto oboru se proto neobejdou bez osvětlení vývoje společenských vazeb a způsobu života na Moravě v procesu formování novodobého národa.

Zhodnocení stavu bádání o historii českého národopisu na Moravě nás vede k úsilí stanovit jednotlivé etapy tohoto procesu a definovat jejich obsah a charakteristické rysy. Jde především o postižení vztahu politických událostí a společenského dění k národopisným aktivitám ve sledovaném prostoru. Zde je nutno konstatovat, že mnohé významné historické mezníky, ohraničující jednotlivá období naší národní minulosti, platí v dějinách rozvoje národopisného bádání pouze nepřimo. Nelze v nich současně vidět předěly v rozvoji naší vědy, ať už jde kupříkladu o revoluční roky 1848 a 1849, rok 1859 znamenající pád neoabsolutismu, počátek šedesátých let 19. století jako éru nastolování

13 Význam těchto institucí vyzdvihl Richard Jeřábek ve stati *Brno – centrum národopisné práce*, publikované v monografii *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*, kterou sepsal Oldřich Sirovátka s kolektivem (Brno 1993), a byl též v roce 1995 náležitě zhodnocen i Olgou Hrabalovou ve sborníku *Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku*, vydaném brněnským pracovištěm tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR, dnešního Etnologického ústavu AV ČR v. v. i. (Brno 1995).

ústavního režimu se základními dokumenty Říjnovým diplomem a únorovou ústavou, rok 1867 jako zřízení dualismu rakousko-uherského soustátí, či roky 1914 a 1918, ohraničující éru první světové války. Domníváme se, že v dějinách moravského národopisného bádání nelze považovat za mezník ani natolik významnou událost, jakou byly oslavy milénia v roce 1863 na Velehradě a v Brně.

Zmíněné klíčové dějinné události ze sféry takzvané vysoké politiky však při rozvíjení českého národopisu na Moravě nikdy nezůstávaly zcela bez odezvy. Stav národopisných bádání a jeho konkrétní počiny vždy do značné míry ovlivňovala atmosféra doby, vyplývající z celkového společenského kontextu, v jakém se ona bádání rozvíjela.

Rozpaky při členění dějin národopisné vědy v českých zemích v 19. století jsou konečně patrné i z Horákova přehledného nástinu československého národopisu,¹⁴ kde jsou jednotlivé pasáže pojednávající o různých etapách vývoje této disciplíny pojmenovány například „Od Hanky k Erbenovi“, „Období Erbenovo“, „Od smrti Erbenovy po Všeobecnou zemskou jubilejní výstavu r. 1891“, „Od Národopisné výstavy československé do obnovení státní samostatnosti“, dílčí kapitoly jsou pak věnovány dílu významných osobností („V. Hanka“, „F. L. Čelakovský“, „P. J. Šafařík“, „Ignác Jan Hanuš“, „Božena Němcová“, „Josef Mánes“, „Frant. Sušil, P. Křížkovský“, později „Fr. Bartoš“ atd.)

Za alespoň orientační body coby mezníky rozvoje národopisného bádání na Moravě můžeme považovat spíše jen některé důležité tvůrčí počiny předních badatelů v tomto oboru, vydání významných dokumentárních prací (1814 – kvaše zobrazující moravské kroje, 1837 – Hornovo album), publikování zásadních prací – například Sušilova sbírka lidových písní z roku 1835, Bartošovy monumentální etnografické práce o moravském lidu, položení základů *Vlastivědy moravské* s výrazným vkladem Josefa Klvani ad., vznik významného sdružení zaměřeného na odbornou činnost zasahující poměrně široké území Moravy, jakým byla Národopisná družina olomoucká na začátku osmdesátých let 19. století, a zejména pak uskutečnění některých společensky závažných podniků s národopisnou tematikou nebo jejím výrazným podílem, k nimž nepochybně patřily velké výstavy celonárodního významu v devadesátých letech 19. století. Zejména období mezi Jubilejní zemskou výstavou v Praze roku 1891 s její Českou chalupou a Národopisnou výstavou československou z roku 1895 s sebou přineslo zásadní přelom v národopisné práci. Výzva ke sbírání předmětů lidové kultury v celonárodním měřítku, tedy nejen v Českém království, ale též na Moravě, vzbudila velký zájem o národopisnou problematiku v širokých vrstvách obyvatel a jejich zapojení do celého procesu směřujícímu k důstojné reprezentaci lidové kultury českého národa. V tomto předělovém období sehrálo významnou roli první odborné, vyhraněně národopisné periodikum Český lid, vychá-

14 Horák, Jiří: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Vlastivěda moravská. 2. svazek. Člověk*. Praha 1933, s. 305–472, 607–608.

zející od roku 1892, v němž byly publikovány materiály jak z území Čech, tak i Moravy a Slezska, leckdy i odjinud. Je přitom příznačné, že toto přelomové období spadá do devadesátých let 19. století, doby, jež byla celkově ve znamení politického, vědeckého a uměleckého i literárního kvasu.¹⁵

Studium historie každého, zvláště pak společenskovědního oboru, má prokazatelně svůj praktický smysl, neboť je jednou z podmínek jeho dalšího rozvoje, ale také je nedílnou součástí jeho předmětu. Tato teze platí i při zkoumání dějin národopisu, a tudíž je třeba na ně zaměřit soustavnou a cílevědomou pozornost, mimo jiné i proto, že historiografie národopisu usiluje o zachycení a zhodnocení vývojových trendů, jimiž byla tato disciplína formována, ale nadto poskytuje přehled o dosažených konkrétních výsledcích, jichž lze využívat i v širších víceoborových souvislostech.¹⁶ Pod pojmem dějiny národopisu, respektive historie či historiografie národopisu, tak lze chápat dílčí vědní disciplínu, která se zabývá historickým procesem národopisných aktivit, jež tuto minulost zkoumá, poznává a prezentuje a zprostředkovává tak kontinuitu mezi minulostí a současností.

Vědecká historická práce (bádání, zkoumání, výzkum) zaměřená na dějiny národopisu, je práce tvůrčí, neboť jde o překročení dosavadního stupně poznání a obohacení vědy o nové poznatky, pohledy a názory, o objevení a osvětlení dosud zcela nebo zčásti nepoznaného či poznaného pouze nejasně, nepřesně, případně nesprávně.¹⁷ Sledování vývoje oboru národopis je předpokladem k systematickému shromažďování podkladů pro potřebné historiografické zhodnocení kladů i záporů, úspěchů i nezdarů. Nadto by historiografie měla registrovat, popřípadě též klasifikovat představitele oboru, kteří v různé míře a kvalitě ovlivnili jeho rozvoj, případně odhadovat jejich vědecká a morální selhání v kritických obdobích našich novodobých dějin.¹⁸

Vědecká práce zacílená na poznání historie oboru národopis na Moravě ve zvoleném časovém období ovšem klade na nositele těchto výzkumů značné nároky. Badatel musí získat nejen všeobecné a hluboké znalosti daného oboru – tedy dějin národopisu –, ale musí si osvojit především celkovou vědeckou způsobilost, metody, techniky a návyky, aby mohl nejen přijímat (formou vysokoškolského studia) sumu dosavadních znalostí, ale také samostatně čerpat další poznatky, dále aby tyto poznatky dokázal

---

15 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

16 Srov. Jeřábek, Richard: *Úvod*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

17 Srov. Bartoš, Josef: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 9.

18 Srov. Jeřábek, Richard: *Úvod*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

aktivně používat v praxi, a konečně aby dokázal v příslušném oboru i samostatně vědecky pracovat.

Vzhledem ke skutečnosti, že v dílčí vědecké disciplíně, jakou jsou dějiny národopisu, se prolínají dva vědní obory – národopis a historie (historiografie) –, musí badatel, který se jí hodlá věnovat, znát základy obou těchto věd. Aby mohl rozšířit současný stupeň bádání daného tématu, musí si osvojit sumu vědomostí o dosavadních národopisných aktivitách i odborných etnologických bádáních. Stejně tak musí znát principy historického výzkumu, neboť právě jemu podrobuje národopisné dění v dávné i pozdější minulosti. Historickými metodami zkoumá, jak se postupně rozvíjely národopisné aktivity – od prvotního zájmu průkopníků a jejich neformálních kolektivů o předměty a jevy lidové provenience až po cílevědomý odborný výzkum jednotlivých národopisných odborníků i celých vědeckých týmů, usměrňujících konání širších vrstev ctitelů lidové kultury.

Jestliže hlavním posláním běžného studia je osvojení určitého okruhu vědomostí, jež jsou ve vědě již známy v důsledku předchozího bádání, pak vědecký historický výzkum, a tudíž i výzkum dějin národopisu, směřuje k dalšímu rozvoji vědeckého poznání minulosti. Tedy ke zjištění a zhodnocení dosavadní odborné literatury a k výzkumu a rozboru historických pramenů i dalších informačních zdrojů. Výsledkem takového bádání je posléze konkrétní historické dílo.

Charakteristickým rysem historického výzkumu národopisu ve vymezeném prostředí a času je, že může poznávat a zkoumat minulost rozvoje národopisných aktivit nejen prostřednictvím odborné literatury, ale také historických pramenů, tj. rozmanitých dokladů, jež pro současnost zanechalo minulé působení badatelů v tomto oboru, ale také samotných nositelů lidové kultury. Ve vědeckém historickém bádání o dějinách národopisných aktivit v minulosti je považováno za odbornou literaturu záměrné a následné odborné zpracování a publikování výsledků výzkumu určitého dění v dané disciplíně. Přitom tato literatura obsahuje informace odvozené a vyvozené z pramenů; a právě pramen představuje prvotní zdroj informací v tom smyslu, že je „nejblíže“ minulé skutečnosti – je totiž její součástí nebo ji bezprostředně odráží.

Etapy historického výzkumu

Etapy historikovy práce se tradičně rozdělují na čtyři části: heuristiku (tj. shromáždění literatury a pramenů), kritiku (rozbor a hodnocení), interpretaci (jejich výklad) a syntézu (spojení a zpracování).¹⁹ Plně to platí i při bádání o historii národopisu, což ak-

¹⁹ Srov. Bartoš, Josef: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 11.

centuje i tato příručka, jež se soustřeďuje zejména na počáteční stádia těchto výzkumů, tedy přehled vybrané literatury a pramenů, jejich komentování a hodnocení. Tato stádia však mají za cíl umožnit následnou interpretaci získaných poznatků i jejich syntetizující zpracování.

K vypracování této příručky jsme přistoupili s poměrně jasným cílem: představit zájemcům o národopis na Moravě ve sledovaném období důležité výsledky dosavadních bádání o tomto tématu a těm z nich, zejména vysokoškolským studentům, kdož chtějí pokračovat v takto zacílených výzkumech, naznačit další možné směry, jimiž by se mohla ubírat jejich práce. K tomu mají též napomoci rozličné pomůcky a informace o dosud nevyužitých zdrojích poznatků, tj. prameny, na které dále upozorňujeme. Tato příručka pak vzešla především z praktického bádání, jemuž jsme se věnovali řadu let, jak to, věřme, průkazně dokládají nejen naše publikované výstupy, ale také zhruba patnáct přednáškových cyklů určených studentům Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Dovolujeme si též připomenout, že na samém počátku naší práce stálo zpracovávání úkolu *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti (1800–1918)*, jenž byl v letech 2001–2003 podpořen grantovými prostředky. Bádání vyústilo v patřičné výstupy, jež vedle dílčích studií a článků představuje poměrně rozsáhlá speciální bibliografie. Avšak výzkumy pokračují dále s důrazem na začlenění zkoumané tematiky do širšího kontextu.

Struktura této příručky vyplynula z našeho poznání víceméně přirozeného postupu bádání, směřujícího ke konkrétním výstupům v podobě vědeckých studií, publikovaných v odborném etnologickém tisku, sestavené speciální bibliografie, cyklu přednášek pro vysokoškolské studenty etnologie atd., s vizí dílčích tematicky zaměřených monografií i širěji koncipovaného syntetizujícího díla. Proto po těchto úvodních pasážích následuje přehled dosud vybádaných poznatků, jež skýtá dosavadní sekundární literatura, ať už publikovaná ve sbornících a periodickém tisku, anebo samostatně, monograficky. Vedle přehledu několika základních prací, které slouží k obecné orientaci v dané problematice, bude pojednáno zejména o tom, co již bylo vybádáno a publikováno o rozličných objektech studia historie národopisu ve vymezeném prostoru a čase.

O historii národopisu na Moravě sice bylo již leccos vyzkoumáno, analyzováno a po náležité interpretaci syntetizujícím způsobem zpracováno a prezentováno náležitými publikačními výstupy, ale přesto i v této oblasti existuje značné množství tzv. bílých míst. Vzhledem k této skutečnosti je nezbytné podrobit patřičným výzkumům širokou škálu historických pramenů různého druhu i proveniencie. Samostatná kapitola tak pojednává o pramenech oficiálních, úředních a veřejných, uložených v paměťových institucích, i těch osobnější povahy, které skýtá zejména memoárová literatura, dobový periodický tisk, ale také archivní fondy, kde nalézáme i dokumenty značně intimní.

Na tuto kapitolu pak navazuje pojednání o rozličných pomůckách, které usnadňují práci historika národopisu, zejména o slovnících a encyklopediích a také o bibliografiích. Závěrečný oddíl práce je pak věnován pojednání o některých významných paměťových institucích, v nichž historiograf našeho oboru nalézá mimořádně velké množství objektů svého bádání.

1. Kapitola

Základní práce k dějinám národopisu na Moravě

Syntetizující dějiny moravského národopisu, pojednávající o jednotlivých čelných osobnostech, národopisných společnostech a institucích, zatím nebyly samostatně v ucelené podobě zpracovány. Informace k danému tématu však nalezneme například v některých více či méně rozsáhlých kompendiích. Ta obvykle pojednávají o dějinách zájmu o jevy lidové kultury celých českých zemí; líčení, která se zde vztahují k Moravě, je proto nezbytné vyhledávat v rámci celého takového souhrnného díla.

Dosud nejuceleněji jsou výsledky národopisného úsilí na Moravě od jeho počátků až do první poloviny třicátých let 20. století soustředěny a utříděny v rozsáhlém historiografickém díle Jiřího Horáka *Národopis československý. Přehledný nástin*. Tato studie, kterou lze také považovat za komentovanou bibliografii, je zařazena do meziválečné *Československé vlastivědy*, do druhého dílu nazvaného *Člověk*, který vyšel v Praze roku 1933. Toto dílo je současně prvním pokusem o sepsání dějin naší vědní disciplíny na území tehdejšího Československa.

J. Horák se zaměřil zejména na postižení vzájemných souvislostí rozvoje národopisné vědy hlavně v Čechách a také na Moravě a ve Slezsku (ale též na Slovensku). Jeho dílo jistě vychází z autorovy dobré znalosti výsledků dosavadní národopisné práce, zpracování jednotlivých částí je ovšem poněkud nestejněměrné, mnohé pasáže by si zasloužily podstatně větší prostor i hlubší analýzu.

K etnografickým pracím, věnovaným dějinám české etnografie a folkloristiky, patří i skriptum Antonína Robka *Dějiny české etnografie*, (Praha 1979). Tomuto přehledu předcházela takřka totožná, zejména obsahově blízká publikace *Nástin dějin české a slovenské etnografie*, vydaná již o celých patnáct let dříve (Praha 1964). Také v Dějinách české etnografie jsou pasáže pojednávající o rozvíjení národopisné vědy na Moravě, o jednotlivých badatelích, institucích a národopisných počinech publikačních, výstavních, jakož i o významných muzeích. Toto dílo je ovšem výrazně poznamenáno dobou svého vzniku, tedy 70. lety 20. století, kdy byly často vyzdvihovány některé marginálie k posílení dojmu, že národopisné aktivity byly ve své historii zcela ve znamení procesu vyostřování třídního boje. Sám autor v úvodu považuje za svůj cíl „podat pro své posluchače dějin oborů pěstovaných na universitě, poukázat na kladné tradice etnografie,

ale nezamlčovat i úskalí a tradice záporné. Ukázat, že etnografie byla v pojetí nejlepších tradic vědou vysoce angažovanou a zasahující do společenského života naší země, a že zejména v ideologii hrála značnou roli.“ Sama citace jistě dostatečně dokumentuje myšlenkovou úroveň zpracování celé publikace.²⁰

Jak je zřejmé, zůstalo tak u pouhého pokusu o marxistický pohled na zkoumanou problematiku, který ustrnul na úrovni propagandistického spisu, jenž byl kromě toho dosti hluboko pod průměrem i tehdejších ideologických brožurek.

Z posledních let se pak jeví jako nejprínosnější práce o nejstarší historii našeho oboru rozsáhlé dílo *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*, které sestavil a připravil k vydání Richard Jeřábek (Strážnice 1997). Publikace obsahuje nejen výbor z nejdůležitějších prací z moravské etnografie a folkloristiky ve vymezeném časovém úseku, ale současně je vybaveno úvodní studií a cenným přehledem základních informací o osobnostech našeho oboru na sledovaném území.

Antologie přinesla výběr především z nejstarších materiálů, které byly do té doby zjištěny, ze soustavnějších zpráv o etnografických skupinách, oblastech a jejich kulturních zvláštnotech na Moravě (částečně i ve Slezsku), a to z doby před vznikem národopisu jako samostatné vědní disciplíny vybavené specializovanými institucemi, organizacemi a odbornými časopisy. Dílo tak mapuje éru formování národopisu na Moravě od zárodečné fáze do počátku vědeckého období.

Materiály, které tato antologie přináší, tvoří spolu s jinými dochovanými, zejména hmotnými doklady – slovy R. Jeřábka – „významnou součást základů poznávání života kultury lidových vrstev v jejich regionálních podobách a umožňuje rekonstruovat starší fáze vývoje a proměn národopisné rajonizace a kulturní diferenciacie na Moravě“. Proto k těmto textům, přes jejich nesourodost, nesouměřitelnost i nevěrohodnost, přistupuje Jeřábek s porozuměním a respektem.²¹

Poznatky, jež skýtá tato rozsáhlá publikace, zasazuje Jeřábek do širšího dobového rámce ve sborníku *Lidová kultura na Moravě*, jenž je součástí nové řady *Vlastivědy moravské*.²² V kapitole *Nástin vývoje národopisného zájmu na Moravě v datech* – vzhledem k obtížnosti, jaká doprovází rekonstrukci dějin národopisu na Moravě zejména v období

20 Robek dále pokračuje vytyčením úlohy etnografie – ve skutečnosti celého národopisu, který terminologicky takto zredukoval – v současnosti, tedy v tehdejších počátcích normalizačního období: „Skripta samozřejmě mají ukázat, že angažovanou úlohu hraje i současná etnografie. I v ní probíhají proudy pokrokové, spjaté s progresivním společenským hnutím, ale je i zneužívána ve prospěch reakčních sil. Proto se u každého díla tážeme naléhavě, jaký je smysl této práce, jaký význam má a komu prospívá, proto se ptáme, co by etnografie měla dělat, aby co nejproduktivněji sledovala právě ty úkoly, které napomohou v současném úsilí Komunistické strany a celé naší společnosti.“ *Robek, Antonín: Dějiny české etnografie*. Praha 1976, s. 3.

21 *Jeřábek, Richard: Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice 1997, s. 11.

22 *Jeřábek, Richard: Nástin vývoje národopisného zájmu na Moravě v datech*. In: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice – Brno 2000, s. 334–347, 361–362.

před rokem 1848 – se autor pokusil o sestavení stručného elementárního chronologického přehledu, který postihl výrazné faktory vývoje nejen odborného a vědeckého zájmu o lidovou kulturu na Moravě, ale též propojení tohoto zájmu s popularizačními aktivitami, které jej provázely, tj. s významnými výstavami, slavnostmi apod., jakož i s dobovými podobami svérázu a folklorismu. Jistě jde o víc nežli pouhý kaleidoskop moravského národopisu, jenž by měl posloužit výhradně k první, výchozí orientaci v historii oboru a v rozmanitých aktivitách, které provázely amatérský i profesionální národopisný zájem.

Zpracování dílčích období

V rámci bádání o dějinách národopisu věnovali historikové tohoto oboru zvláštní pozornost některým dílčím historickým obdobím, která podrobili hlubšímu zkoumání. Přednostně se zaměřili na výzkum některých významných etap, kdy byla intenzita národopisné práce mimořádně výrazná. Nechybějí práce, které pak studují národopisné dění v daném dějinném období se záběrem na široké území českých zemí.

K takovým pracím patří dílo pražského etnologa Stanislava Broučka *České národopisné hnutí na konci 19. století* (Praha 1979). Tato práce se zabývá procesem českých národopisných aktivit v první polovině devadesátých let 19. století, přičemž tento časový úsek má přesah zpět do osmdesátých let i níže do 19. století, kde je třeba hledat počátky a formování národopisného hnutí. Toto hnutí je zde sledováno z dvojího pohledu. Za prvé z hlediska vývoje národopisu, což znamená, že postihuje některé mezní etapy národopisného bádání, a za druhé z hlediska historického se snaží klasifikovat národopisné hnutí, periodizovat ho a zařadit do celkového kulturního i politického vývoje na konci 19. století. Vymezení tématu i zkoumaného období vyplynulo především ze skutečnosti, že národopis v devadesátých letech nebyl jen v zajetí sběratelského úsilí, ale byl mu uvolňován prostor i v politickém životě. Studium oboru v tomto období nemá proto jen význam pro etnografii a folkloristiku, ale přispívá i k objasnění pohledu na českou společnost a v mnohém také ukazuje na vztah vědy a politiky.

Práce si vytkla několik úkolů: především se snaží o objasnění ideové podstaty národopisného hnutí, které bylo zapojeno do českého opozičního hnutí v první polovině devadesátých let 19. století. Dalším úkolem pak bylo zjistit organizaci národopisného hnutí, k čemuž bylo třeba sledovat složení venkovských národopisných odborů, vytváření programů a způsob národopisného studia. Pro poznání celé organizace bylo důležité porovnat podmínky pro národopisnou práci v Čechách i na Moravě, vztahy mezi jednotlivými skupinami národopisných pracovníků i ostatních účastníků hnutí.²³

23 Srov. Brouček, Stanislav: *České národopisné hnutí na konci 19. století*. Praha 1979, s. 5.

Pro historika národopisu na Moravě je pak nepochybným přínosem, že Broučková práce mimořádně působivým stylem líčí přípravy Národopisné výstavy československé, přičemž reflektuje i dění v moravských regionech, agilní působení osobností moravského národopisu v silicím hnutí (zejména Josef Klvani, Lucie Bakešová, Leoše Janáčka, Matouše Václavka ad.), jež se projevovalo aktivitami prací v oblastních národopisných odborech i přípravou několika desítek krajinských výstavek a slavností.

Na toto dílo volně navázala další monografie, kterou napsal kolektiv autorů – Stanislav Brouček, Jan Pargač, Ludmila Sochorová, Irena Štěpánová –, nazvaná *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895* (Praha 1996). Tento tým se snažil přiblížit neobyčejnou atmosféru výstavy, všiml si reálných i mytických kulturních fenoménů, které měly reprezentovat dobově podmíněnou ideu češství. Národopisná výstava československá je zde začleněna do kontextu rozvoje české společnosti té doby (S. Brouček), jejíž hlavní mezníky jsou přehledně vylíčeny v podobě kalendária (I. Štěpánová), zvláštní pozornost byla věnována slavnostem, rituálům a obyčejům jako projevu národní kultury (J. Pargač), ale také divadelním představením a dalším zábavám, začleněným do programu této mimořádné kulturní a společenské události posledního desetiletí 19. století (L. Sochorová).

Tomuto významnému období v dějinách rozvoje národopisu nejen v Čechách, ale také na Moravě věnovali pozornost i další badatelé, včetně těch, kteří působili nebo do dnes pracují přímo v moravských centrech etnologické práce. K nim patří zejména brněnská etnografka Eva Večerková, která kromě řady dílčích statí publikovala i rozsáhlejší shrnující studie, pojednávající o tehdejší národopisném dění na celé Moravě. Avšak tematikou rozvoje národopisu hnutí na Moravě na konci 19. století, jmenovitě obdobím příprav Národopisné výstavy československé a konáním celé řady krajinských výstavek, se zabývalo značné množství dalších pracovníků na poli historie národopisu, zejména Richard Jeřábek, Václav Frolec, Miloš Melzer, Karel Altman a četní další. O jejich konkrétních pracích bude pojednáno níže.

Národopisná encyklopedie

Mezník v rozvoji české etnologie představuje vydání syntetizujícího díla tohoto mimořádně obsáhlého oboru – třídílné publikace nazvané *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007).

Snahy čelných osobností českého národopisu směřovaly k vytvoření syntetické práce našeho oboru plných sto dvacet let. První pokusy o vydání národopisné encyklopedie se totiž objevily už na konci 19. století, její přípravy se však poněkud vlekly celým 20. stoletím. Funkci encyklopedie v tomto období tak zastávaly dvě řady *Československé vlas-*

tivědy, vydané ovšem ve značně odlišných obdobích, v meziválečné době a v šedesátých letech; jde zejména o oddíly *Člověk* (Praha 1933), *Národopis* (Praha 1936) a *Lidová kultura* (1968). Slovy Stanislava Broučka a Lubomíra Tyllnera, autorů předmluvy národopisné encyklopedie, „snahy o vydání souborného díla tak během jednoho století opsaly kružnici s výchozím bodem národopisné encyklopedie, přes vlastivědy, soupisy, korpusy a tematicky specializované katalogy hmotné a duchovní kultury a způsobu života, aby se vrátily k původnímu záměru z devadesátých let 19. století vydat encyklopedické dílo“. S. Brouček a L. Tyllner, kteří společně s R. Jeřábkem patřili k hlavním osobnostem, pod jejichž vedením vznikla publikace *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, tedy dílo, završující ono úsilí, si byli vědomi, že tato monumentální práce je „první a nadlouho jistě jedinou základní syntézou o české lidové kultuře, která doposud chyběla nejen odborníkům, ale také ostatním zájemcům o kulturní a společenský vývoj českého etnika“. Vydáním encyklopedie se tak do rukou široké čtenářské obci dostal koncentrovaný souhrn současných vědomostí v oblasti národopisu/etnologie.

Národopisná encyklopedie nepochybně odráží současný stav etnologického poznání, ale neméně čerpá z výzkumů předchozích generací badatelů, včetně úsilí četných dobrovolných pracovníků, kteří v terénu objevili cenná svědectví materiální a duchovní kultury. Encyklopedie tak náleží k nemnoha souborným dílům a syntézám, které kdy byly u nás vytvořeny.²⁴

Projekt, který měl za cíl rovnoměrně pokrývat celé území Čech, Moravy a Slezska, zabezpečoval Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky (dnešní Etnologický ústav AV ČR v. v. i.) v Praze (s pracovištěm v Brně) společně s Ústavem evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně. Na sepsání hesel se podílelo přes sto předních osobností etnologie, působících v rozličných institucích. Vzniklo tak dílo sestávající z tří svazků, z nichž první představuje *Biografickou část* a zbývající dva tvoří *Věcnou část*.

Pro historiky národopisu na Moravě (stejně jako v Čechách a ve Slezsku) je důležitý zejména biografický svazek, přinášející základní údaje o představitelích oboru, ale neméně též svazky věcné, mimo jiné proto, že jejich jednotlivá hesla z oblasti hmotné a duchovní kultury i folkloru jsou opatřena vybranými bibliografickými údaji, které umožňují utvoření představy dějinného procesu bádání o jednotlivých fenoménech.

V biografické části encyklopedie chtěli tvůrci usnadnit cestu k celkovému názoru na obor národopis v podmínkách českých zemí, tedy i Moravy, shromážděním a utříděním co nejvyššího množství informací o publikovaných pracích reprezentativního počtu osob, které své poznatky v různé podobě a za rozličným účelem publikovaly či jinak předkládaly k obecnému využití. Pod vedením Richarda Jeřábka, jenž biografickou část

²⁴ Brouček, Stanislav – Tyllner, Lubomír: *Předmluva*. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha 2007, s. 7.

encyklopedie sestavil, se zhruba čtyři desítky etnologů pokusily zaplnit vážnou mezeru v českém národopisném snažení a vyrovnat se stavu v četných jiných zemích.²⁵

Od folkloru k folklorismu

Možná poněkud překvapivě předcházelo biografickému svazku a celému dílu *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* publikování důležité práce, jež byla od encyklopedie de facto odvozena. Už v prvních fázích přípravy biografického slovníku, jenž tvořil první svazek díla *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, se ukázalo, že by v něm hesla o reprezentantech národopisné vědy neměla být prolnta s hesly představitelů tzv. aplikovaného národopisu, v tomto případě zejména folklorní sféry; proto je Richard Jeřábek coby návrhové a sestavovatel biografického slovníku z hesláře eliminoval a předložil ediční návrh na samostatnou pomůcku.²⁶ Vzniklo tak slovníkové dílo *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku* (Strážnice 1997), které redigovaly Martina Pavlicová a Lucie Uhlíková, badatelky, jež se touto tematikou již dříve intenzívně zabývaly. Výsledná práce podává přehled o folklorním hnutí na Moravě i ve Slezsku od počátků zájmu o jevy lidové kultury až do současnosti.

Nepřímým podnětem k sestavení takového slovníku byla snaha shrnout stoletý vývoj folklorního hnutí, který následoval po pražské Jubilejní zemské výstavě v roce 1891 a zejména po Národopisné výstavě československé. Forma slovníku byla zvolena proto, že ačkoli tzv. druhá existence folkloru je pevnou částí naší kultury a v určitých historických údobích plnila nejrůznější funkce, jde o fenomén ne zcela uspokojivě probádaný. Jak píše redaktorky v předmluvě díla, „odborná literatura se k této problematice vyjadřuje spíše okrajově, novinové zprávy a rubriky (pokud se jí vůbec věnují) jsou většinou nekonkrétní a málo zasvěcené, lidé uvnitř dění jsou až na výjimky známí jen svému regionálnímu okruhu nebo generačním vrstevníkům, mnohé projevy nebyly a nejsou nijak podchyceny. Z toho plyne, že analýza nebo hodnocení, které se folklorismu dotýká, se s odstupem času neprovádí nejjednodušeji a je často založeno pouze na osobních vzpomínkách nebo stereotypních a neměnných představách.“²⁷

Slovníková příručka *Od folkloru k folklorismu* poskytuje informace o jedincích, kteří se podíleli na formování moravského folklorismu, o folklorních souborech, skupinách

25 Srov. Jeřábek, Richard: Úvod. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

26 Srov. Jeřábek, Richard: Úvod. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

27 Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie: Úvod. In: *Od folkloru k folklorismu*. Strážnice 1997, s. 5.

a muzikách, dále o festivalech, přehlídkách a výstavách a také o národopisných spolcích, institucích a časopisech, které se vědomě i nevědomě věnovaly nebo i v současnosti věnují fenoménu, jenž je označován jako folklorismus. Jednotlivá hesla jsou vybavena nejdůležitějšími bibliografickými údaji, odkazy na odbornou literaturu, případně diskografií.

Slovník sběratelů

Také dílu *Od folkloru k folklorismu* však předcházela jiná práce tohoto typu, a to *Slovník sběratelů, vydavatelů a zpracovatelů moravských lidových pověstí*, jehož autorkou je Eva Doupalová a který tiskem vyšel samostatně jako separát periodika vydávaného olomouckou Univerzitou Palackého.²⁸ Tato publikace obsahuje v relativní úplnosti medailony široké obce ctitelů, uchovatelů, sběratelů a vydavatelů moravských lidových pověstí od doby českého národního obrození až do doby vzniku tohoto díla, tedy do osmdesátých let 20. století. Do slovníku byli zařazeni jednak sběratelé lidových pověstí a vydavatelé zápisů pověstí (vesměs vlastivědní pracovníci různých profesí), jednak slovesní umělci, pro které se stala moravská lidová pověst vítaným inspiračním zdrojem nebo přímým podnětem literárního zpracování.

Základní biografické informace jsou zde doplněny údaji o vztazích jednotlivých ctitelů folklorního odkazu minulosti k lidové slovesnosti vůbec a k moravské lidové pověsti zvláště. Každý medailon věnovaný konkrétní osobnosti je uzavřen bibliografií publikovaných pověstových sbírek a souborů, výčtem studií a článků vztahujících se k osobě, jíž je medailon věnován, a soupisem sekundární bibliografie – kritických článků a posudků vážících se k publikační činnosti v rámci sledovaného žánru, tj. k jednotlivým sbírkám a souborům. Vzniklo tak dílo značně zasvěcené. Jak uvádí autorka v předmluvě díla, „shromažďování materiálu byla práce časově náročná, ale zajímavá. Kde to bylo možné, navázán se sběrateli nebo zpracovateli moravských lidových pověstí přímý osobní i písemný kontakt. V některých případech byly získány cenné informace od pozůstalých rodinných příslušníků. Mnohé údaje poskytla archivní pracoviště a vědecké ústavy.“

---

28 Doupalová, Eva: *Slovník sběratelů, vydavatelů a zpracovatelů moravských lidových pověstí*. Separatum ex: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas Paedagogica, Philologica IV, 1987. Český jazyk a literatura 6.

Lexikon české literatury

Ze slovníkových prací z posledního období má i pro národopis značný význam *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, jehož jednotlivé svazky vycházely od roku 1985, ale jehož vydávání bylo dokončeno až po více než dvaceti letech. Kolektivní práce zahrnuje asi 3500 hesel v sedmi svazcích, kromě osobních hesel jsou zde zařazena i některá hesla věcná, informující o literárních časopisech, almanaších a sbornících, o literárních sdruženích, nakladatelstvích a jiných institucích. Lexikon zachycuje rozsáhlý materiál od historicky zjištěných počátků české literatury přes řadu století, přičemž jako horní mezník byl stanoven rok 1945 (do hesláře Lexikonu byli zařazeni jenom ti autoři, kteří debutovali do uvedeného roku).

Lexikon české literatury, s celkovým počtem téměř 3500 hesel rozvržených do čtyř dílů, představuje u nás dosud nejrozsáhlejší encyklopedické dílo věnované české literatuře. Podává obraz českého písemnictví od staroslověnských a latinských počátků do poloviny 20. století a je založen v plné tematické šíři: obsahuje nejen jména autorů (beletristů, překladatelů, teoretiků a historiků literatury, tiskařů), ale rovněž anonymní díla starší literatury a činitele povahy institucionální (sdružení, skupiny, nakladatelství, časopisy, sborníky, almanachy apod.).²⁹

V Lexikonu české literatury však najde i historik národopisu zpracovaná hesla pojednávající o významných osobnostech svého oboru, které se – ať už převážně, anebo alespoň okrajově – věnovali i beletristické tvorbě (František Bartoš, Jak Havelka, Vítězslav Houdek, František Sušil, Alois a Vilém Mrštíkové, Otakar Bystřina ad.). Právě tato okolnost byla podnětem tvůrcům díla, aby sem začlenili i pracovníky jiných významných oborů, tedy i národopisce. Stejně tak zde jsou hesla věnovaná rozličným spolkům a sdružením, významným nejen pro českou literární tvorbu, ale také pro rozvoj národopisných bádání (*Vesna, Moravské kolo spisovatelů*), a stejně tak etnologickým a vybraným vlastivědným časopisům a dalším listům historickým, akcentujícím národopisnou problematiku (*Český lid, Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, Časopis Matice moravské* aj.).

Obecné encyklopedie a slovníky

Je přirozené, že hesla o představitelích českého národopisu na Moravě (stejně jako v Čechách a ve Slezsku) se příležitostně objevovala i v obecně zaměřených českých lexikografických pomůckách, avšak jejich výběr byl početně chudý nebo neobjektivní, v pa-

²⁹ Pešat, Zdeněk: *O Lexikonu české literatury trochu intimně*. Tvar 1993, č. 35–36.

desátých až osmdesátých letech minulého století přímo tendenční. Také způsob zpracování nepostihoval skutečný podíl jednotlivých badatelů na rozsahu a stavu vědeckého bádání.³⁰ Přesto pomoc při bádání o dějinách moravského národopisu skýtají též naučné slovníky a encyklopedická díla, jaká byla na našem území publikována od poloviny 19. století až do současnosti. Jsou to leckdy mnohasvazkové práce, díla četných fundovaných odborníků, od Riegrova *Slovníku naučného*, vycházejícího od šedesátých let 19. století, přes další podobné počiny, z nichž nejdůležitější je nesporně *Ottův Slovník naučný* z přelomu 19. a 20. století, na který posléze navázal *Ottův Slovník naučný nové doby*, dále *Masarykův slovník naučný* a *Komenského slovník naučný* z meziválečného období, až po encyklopedická díla druhé poloviny 20. století, *Příruční slovník naučný* či *Malou československou encyklopedii*.³¹ Ovšem zatímco prvně zmíněné encyklopedie z časů Rakousko-Uherska obsahují mimo jiné řadu poměrně rozsáhlých hesel pojednávajících zejména o čelných osobnostech oboru, novější práce jsou v tomto ohledu poněkud skoupější. Což je ovšem jejich obecný rys, vztahující se k dějinám národopisné vědy nejen na Moravě, ale v širším měřítku.

Základní bibliografie

Mnohé důležité údaje pro získání základního přehledu o dosavadním bádání o historii oboru národopis nalézáme v zatím poslední souhrnné bibliografické práci věnované komplexně moravskému a slezskému národopisu, v publikaci *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*, kterou uspořádali Jaromír a Tomáš Kubičkovci (Strážnice 1996).

Tato bibliografie vznikla v souvislosti s projektem nové řady díla nazvaného tradičně *Vlastivěda moravská*, který měl za cíl vytvořit samostatný svazek encyklopedické příručky nazvané *Národopis na Moravě*. Pro usnadnění jejího zpracování, ale také pro širší využití, měla napomoci souhrnná bibliografie, k jejímuž pořízení vyzval autory tehdejší Ústav lidové kultury ve Strážnici. Jde o výběrovou bibliografii, která zcela programově

30 Srov. Jeřábek, Richard: Úvod. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 1. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

31 Z následujících údajů vyplývá značný rozsah těchto prací, jaké představuje zejména Riegrův *Slovník naučný*, I–XI. Praha 1860–1874; *Ottův slovník naučný*, I–XXVIII. Praha 1888–1909; *Ottův slovník naučný nové doby*, I–VI. Praha 1930–1943; *Masarykův slovník naučný*, I–VII. Praha 1925–1933; *Komenského slovník naučný*, I–X. Praha 1937–1938; *Příruční slovník naučný* I–IV. Praha 1962–1967; *Malá československá encyklopedie*, I–VI. Praha 1984–1987. Poučení lze hledat i ve věhlasných encyklopedických dílech zahraničních, jako je *Der Grosse Brockhaus*, I–XX. Leipzig 1928–1935 (15. vydání); *Meyers Neues Lexikon* I–XVIII. Leipzig 1971–1978; *Encyclopaedia Britannica*, I–XXX. Chicago 1974 (jež je i na internetu); *Grand Larousse encyclopédique*, I–XII. Paris 1960–1964.

nebyla sestavena z hlediska hodnoty publikovaných prací, nýbrž s cílem dosáhnout relativní úplnosti, neboť dokumentace i drobnějších příspěvků má svůj badatelský význam.

Výběr však byl limitován po stránce formální, místní i věcné. Po stránce formální spočívá omezení v tom, že bibliografie sice zahrnuje knihy a studie či články z časopisů a sborníků, nejsou však uváděny práce publikované v novinách a práce obrazové, které nemají průvodní text. Co se týče místního záběru, bibliografie uvádí práce, které jsou zaměřeny na území Moravy a Slezska; práce, které pojednávají o dané problematice z širších územních souvislostí, např. celé republiky, jsou podchyceny jen výjimečně. Po stránce věcné pak bibliografie nezachycuje práce o národnostním vývoji a jazyku, respektive nářečí, přestože s národopisnou tematikou velmi souvisí; jde totiž o obory natolik rozsáhlé, že přesahují možnost publikování v jedné práci.

Převážná část etnografického a folkloristického materiálu byla utříděna do věcných skupin, které obor národopis obnáší. Jde o následující oddíly: národopis obecně; zaměstnání obyvatel; lidové umění a rukodělná výroba; lidové stavitelství a bydlení; oděv; strava; společenský život; rodinný život; lidová víra a pověrečné představy; folklor; folklorní slavnosti; soubory lidových písní a tanců; muzejní sbírky expozice, výstavy; konference, semináře; personálie; moravská národopisná a vlastivědná periodika. Pro badatele v oblasti dějin národopisu jsou nejdůležitější údaje obsažené zejména v některých z výše vyjmenovaných oddílů. Patří k nim oddíl *Národopis obecně*, který uvádí především celkové práce a kompendia, ale soustřeďuje také dosavadní národopisné bibliografie. Obdobně oddíl *Folklorní slavnosti* podchycuje publikace a zprávy o významných akcích, jako byly festivaly, přehlídky a slavnosti, pořádané v jednotlivých místech. Oddíl *Soubory lidových písní a tanců* soustřeďuje příspěvky o rozmanitých sdruženích, které pěstovaly a předváděly zejména písňový a taneční folklor, tedy o pěveckých a národopisných souborech, orchestrech lidových nástrojů, národopisných kroužcích a podobně. Důležitý je též oddíl *Muzejní sbírky, expozice, výstavy*, jenž uvádí stati i publikace zabírající se touto tematikou. Oddíl *Personálie* soustřeďuje příspěvky, které se vztahují k životu a dílu významných osobností, jež se zasloužily o rozvoj národopisu na Moravě i ve Slezsku. Jsou seřazeny abecedně, přičemž za jménem každého národopisce jsou uváděna biografická data a citace prací, které byly o této osobnosti napsány a publikovány. Nejvíce těchto příspěvků pochází z národopisných časopisů a periodik s obdobnou tematikou. Současně je zřejmé, že některé osobnosti (jmenovitě Alois Gregor, František Bartoš, Leoš Janáček a jiní) by mohly mít daleko rozsáhlejší personální bibliografie, neboť jejich dílo přesahuje hranice oboru národopis, často dosti výrazně. Konečně oddíl *Moravská národopisná a vlastivědná periodika* podchycuje časopisy s místem vydání na Moravě a ve Slezsku, z nichž některé však měly celostátní „působnost“ na širokém území českých zemí.³²

32 Srov. Kubiček, Jaromír – Kubiček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 8–10.

Vzhledem k tomu, že v řadách bibliografů národopisu na Moravě zaujímal přední místo prof. Richard Jeřábek, vedoucí Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, byl vyzván vydavateli, aby právě on přehlédl rukopis bibliografie. Jeřábek přes výhrady, které vyslovil ve svém příspěvku, jenž byl zařazen do úvodních pasáží bibliografie, vyjádřil své přesvědčení, že „množství materiálu shromážděného v tomto soupisu znamená citelný pokrok proti dosavadnímu stavu poznání produkce a představuje završení významné etapy na křivolakých a trnitých cestách národopisné bibliografie Moravy a Slezska“.³³

V bibliografii Jaromíra a Tomáše Kubíčkových jsou tak shromážděny důležité údaje o rozvoji národopisného bádání v jednotlivých moravských regionech i na celém území Moravy a Slezska. Ovšem každá bibliografie vyžaduje neustálé doplňování nejen o díla nově vznikající, ale také o práce dřívější, leč opomenuté či do soupisu nezačleněné.

V polovině první dekády tohoto století byla publikována výběrová bibliografie prací z oblasti historie národopisu na Moravě, kterou sestavil Karel Altman. Vzhledem k tomu, že tato pomůcka vznikla v rámci širěji koncipovaného bádání, které se snažilo sledovat dějiny našeho oboru ve vymezeném prostoru v kontextu obecných historických procesů, dostala patřičný název *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě (1800–1918)* (Brno 2005). Takto vytčená problematika představuje značně rozsáhlé téma, jež si ovšem plně zaslouží badatelskou pozornost dnešních etnologů i historiků.³⁴

Soupis obsahuje zejména výběr základní literatury pojednávající o historii Moravy ve sledovaném období (leckdy s časovými přesahy), pokračuje dále přehledem základních prací k dějinám národopisu na Moravě a dosavadních bibliografických soupisů, které byly využity při sestavování dané selektivní bibliografie k historii oboru. Následují soupisy vybraných prací k důležitým událostem i činnostem, z nichž sestávala národopisná práce, dále k různým podnikům a také institucím, které hrály významnou roli v rozvoji českého národopisu na Moravě a měly svůj význam i pro rozvoj české národní společnosti ve sledovaném období, tedy v posledních desetiletích českého národního obrození a v následující dějinné etapě českého národního hnutí až do vzniku samostatné Československé republiky. Dále jsou zde samostatné oddíly prací dokumentujících sbírání národopisného materiálu i publikovanou korespondenci osobností našeho oboru. Velký prostor je pak vymezen účastí Moravy na přípravách Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895 a její reprezentací na tomto významném vlasteneckém podni-

33 Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír – Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 14.

34 V letech 2001–2003 měl autor možnost řešit tuto problematiku v Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky za podpory stejnojmenného projektu, uděleného Grantovou agenturou AV ČR. Tento úkol byl mimo jiné završen patřičnými publikačními výstupy, k nimž se řadí i zmíněný bibliografický soupis, sestávající z výběru titulů prací, které se vztahují k vytyčenému tématu.

ku, jehož myšlenka vzešla z projektu České chalupy na výstavě Jubilejní, uskutečněné o čtyři roky předtím. Následující pozornost je věnována soupisu prací, jež se vztahují ke spolkům a sdružením, kdysi rozvíjejícím národopisnou činnost; vedle prací obecných jsou zde zvláště vyzdvíženy publikace pojednávající o nejvýznamnějších národopisně zaměřených institucích – o *Vlasteneckém spolku musejním v Olomouci* a jeho víceméně neformální *Národopisné družině*, o *Vesně, Slováckých krúžcích*, o *Súchovské republice* i o brněnském *Muzejním spolku*. Stranou nezůstala ani Vlastivěda moravská jako významný ediční počín.

Značný podíl na celkovém rozsahu této bibliografie – zhruba její tři pětiny – zaujímá oddíl nazvaný Personálie, obsahující soupis rozmanitých prací pojednávajících o významných osobnostech, které se v daném časovém období, to jest do roku 1918 (mnohé z nich pochopitelně i v následujících letech), svou prací i dalším působením zapsaly do dějin českého národopisu na Moravě. Přitom nejde výhradně o badatele, již prosluli jako autoři národopisných statí, studií i samostatných publikací, tedy o čelné erudované odborníky, jako byli František Sušil, František Bartoš, Vítězslav Houdek, Josef Klvaňa, František Kretz a četní další, ale také o regionální pracovníky a sběratele lidového podání, kupříkladu Lucii Bakešovou, Matouše Běňu, Mořice Remeše, Daniela Slobodu, Augustu Šebestovou aj. Stejně tak jsou sem začleněny některé další osobnosti, které se o rozvoj národopisu zasloužily jako organizátoři či popularizátoři lidové kultury a takto ovlivnily rozvíjení našeho oboru, kupříkladu Ignát Wurm. Své místo zde mají i odborníci, kteří se sice zabývali převážně jinými vědeckými obory, ovšem do dějin českého národopisu na Moravě vstoupili jako renomovaní badatelé zejména historie, archeologie či lingvistiky; za všechny jmenujme alespoň archeologa Jindřicha Wankla, historika Vincence Brandla, filologa a filozofa Františka Vymazala. Své místo zde mají i význační umělci, kteří zkoumali lidové umění, aby se jím nechali inspirovat, na předním místě hudebníci, jako byl Leoš Janáček či Pavel Křížkovský, ale také výtvarníci – Josef Mánes, Joža Uprka, Antoš Frolka ad. –, stejně jako literáti, třeba bratři Alois a Vilém Mrštíkové. Jejich přímý tvůrčí přínos národopisnému bádání někdy mohl být zcela zásadní, jako třeba u Leoše Janáčka, anebo pouze okrajový, avšak je třeba ocenit, že právě tyto osobnosti svou působností, zejména popularizací lidové kultury, napomáhaly vytvářet podmínky pro práci svých kolegů a přátel, jakož i četných následovníků, kteří zaměřili svou pozornost prioritně na národopisné výzkumy. Tím ovšem tento bibliografický soupis v leccm překračuje rámeček, jaký si někdy stanovují někteří jiní autoři obdobných národopisných bibliografií.

Shromážděná suma bibliografických údajů pochopitelně není konečná – a snad ani být nemůže. Nejde tu pouze o chvályhodnou skutečnost, že neustále vznikají nové a nové články, studie i celé knihy, které dále doplňují a rozšiřují dosavadní výčet prací. Ale už v minulosti byla publikována celá řada více či méně důležitých prací, které jsou dneš-

ním historikům národopisu prakticky neznámé; především proto, že jsou roztroušeny v dobových periodikách rozmanitého druhu a původu. Tyto stati je nezbytné neustále vyhledávat, analyzovat je, čerpat z nich patřičné poznatky a ty interpretovat ve vlastních studiích.

2. Kapitola

Nástin dosavadních prací i dalších možností bádání

Tato příručka chce historikům národopisu napomoci v rozhodování, co je třeba zkoumat, která dílčí témata se jeví jako závažná a které je současně nezbytné sledovat, aby se dosavadní bádání posunula dále směrem k syntéze dějin národopisu na Moravě ve sledovaném období. Proto jsou zde vylíčeny dosavadní směry patřičně zacílených výzkumů, a to v tom pořadí, jež se nám jeví jako logické. Tedy od postižení úlohy jednotlivých osobností, od průkopníků národopisu a prvních ctitelů lidové kultury až po erudované odborníky a vědecké pracovníky, dále pak probádání úlohy různých sdružení, spolků a institucí, přes rozmanité národopisné aktivity a podniky – slavnosti a výstavy – až po muzea, první odborná pracoviště a další fenomény. V tomto rozsáhlém oddíle příručky ke studiu dějin národopisu se tak prolínají informace o stavu a hodnocení výsledků dosavadního bádání s nástinem možností dalšího výzkumu, jak se nám jeví v tomto stádiu rozvoje historického poznávání dějin naší disciplíny.

Dílčí studie, monografie a stati

Lze konstatovat, že citelnou absencí syntetizujících monografií pojednávajících o dějinách národopisu na Moravě do jisté míry kompenzuje značné množství studií a článků otištěných na stránkách dobových i současných periodik a sborníků, jakož i knižních prací zaměřených na popis a zhodnocení jednotlivých fenoménů relevantních pro náš obor. Jde především o odborné časopisy, které se cílevědomě zabývají národopisnou tematikou, anebo alespoň věnují této problematice výraznou část svého obsahu. Vedle nejdůležitějších periodik *Český lid*, *Národopisný sborník československý* a *Národopisný věstník československý* to byl zejména *Časopis Moravského musea zemského*, *Časopis Matice moravské*, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního* a další. K nim se přiřazují časopisy kulturní a osvětové – například *Komenský*, *Obzor*, *Osvěta*, *Světazor*, *Zlatá Praha* a jiné –, které uveřejnily množství popularizačních statí různé úrovně, začasť však velmi fundované, neboť jejich autory byly vynikající osobnosti soudobého národopisu.

Pro získání všeobecného přehledu o nejdůležitějších pracích pojednávajících o jednotlivých osobnostech, ale také o vztazích mezi nimi a stejně tak o jejich neformálních i oficiálních kolektivech, je záhodno používat základní pomůcky, jmenovitě bibliografické soupisy, jež jsou obsaženy v různých slovnících a encyklopediích, jsou součástí aparátu studií v periodikách a sbornících, ale také jsou vydávány samostatně, v podobě brožur či knih. Tyto soupisy je ovšem třeba dále doplňovat na základě vlastního studia, zejména knihovních a archivních fondů, dobového periodického tisku atd., neboť jejich suma, již má badatel k dispozici, nebývá snad nikdy zcela definitivní.

Bádání o osobnostech

Základy národopisu položily jednotlivé osobnosti, průkopníci, kteří v tomto směru vyvinuli nemalé osobní úsilí a někteří dokonce byli nuceni přinášet značné oběti, aby mohli naplnit své badatelské plány. Jako nezbytné východisko potřebného historiografického zhodnocení oboru národopis se proto jeví objasňování a vyhodnocování činnosti těchto osobností, jejichž aktivita, jakou vykazovali individuálně nebo v kolektivu, přivedla naši disciplínu k dnešnímu stavu jeho vývoje.

Rekonstruovat dějiny etnografie a folkloristiky na Moravě však znamená věnovat zvláštní pozornost ocenění úlohy nejen čelných představitelů moravského národopisu, ale také dalších osobností kulturního, společenského a politického života, učitelů, duchovních, místních znalců lidové kultury, žurnalistů aj., kteří svým působením vytvářeli podmínky pro rozvoj národopisného bádání. Teprve v druhé polovině 20. století došlo u nás k pronikavé profesionalizaci a institucionalizaci oboru a tím také k nebývalému rozmachu výzkumné i publikační činnosti.³⁵

Máme-li však postihnout úlohu významných osobností našeho oboru a jejich díla stejně jako postupně sílícího proudu národopisného bádání ve vymezeném prostoru a časovém úseku pro rozvíjející se českou společnost v letech českého obrození a později národního hnutí, musíme konstatovat, že nejde o snadný úkol, neboť tato problematika nebyla nikdy zkoumána systematicky. Tato příručka se snaží alespoň načrtnout zhodnocení zvolené tematiky. Ucelenější soubor platných závěrů si vyžádá další intenzivní studium odborné literatury a především historických pramenů, životopisů a memoárů, archivních dokumentů, zejména pozůstalostí osobností i celých institucí, v nichž působily, a také dobového tisku, zvláště nejvýznamnějších národopisných, historických, vlastivědných i obecně kulturních a osvětových periodik, ale také denních listů, tedy novin.

35 Srov. Jeřábek, Richard: Úvod. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

Pramen k poznání historie národopisu představuje především samo dílo národopisných badatelů, tedy osobností, které se zabývaly poznáváním lidové kultury a na jeho základě pak vylíčily své poznatky v různých statích i samostatných knihách. Studium obsahu těchto prací zjišťujeme, jaká témata vzbuzovala jejich zájem, poutala jejich pozornost, jaký k nim měli národopisci vztah, jak je hodnotili i s jakou erudicí a rozhledem přistupovali k jejich zhodnocení a ocenění. Při studiu dřívějších samostatných publikací, ale i dílčích studií a dalších statí je nezbytné brát zřetel i na to, jak byly vnímány a hodnoceny jinými tehdejšími znalci či ctiteli lidové kultury, kteří své postoje a názory zvěčnili v dobových recenzích a zprávách.

Hodnocení úlohy významných osobností moravského národopisu byla už v minulosti věnována zvláštní pozornost rozmanitých studií. V nich jsou vylíčeny životní osudy i zhodnoceno dílo aktivních terénních badatelů a sběratelů dokladů lidové kultury, autorů odborných i popularizačních spisů, organizátorů národopisného dění na Moravě, z nichž mnozí současně patřili k čelným představitelům českého národního života, českého národního hnutí.

Jde předně o životopisy nejaktivnějších badatelů, jmenovitě Františka Sušila, Beneše Methoda Kuldy, Františka Bartoše, Jana Havelky, Vítězslava Houdka, Františky Stránecké, Vincence Praska a mnohých dalších, včetně těch, kteří se zajímali o jevy lidové kultury v nejstarších dobách, například Jana Nepomuka Hankeho z Hankenštejna. Tyto práce přirozeně mají rozmanitý rozsah i rozličnou úroveň zpracování, jde o spisy velmi závažné, ale třeba také o pouhé krátké medailony, práce psané za života dotyčné osobnosti, krátce po její smrti, ale i se značným odstupem let, na základě studia jejího díla a další pozůstalosti, jakož i svědectví jiných osob.

Pouze coby vybrané exemplární publikační počiny můžeme v chronologickém pořadí uvést následující samostatné spisy: Koželuha, František: *Obránce jazyka českého Jan N. Hanke z Hankenštejna. Životopisný nástin* (Prostějov 1884); Halouzka, Jan: *Životopis Beneše Methoda Kuldy, infulovaného sídelního kanovníka staroslavné Královské kapituly vyšehradské* (Praha 1895); Vychodil, Pavel: *František Sušil. Životopisný nástin* (Brno 1898); Bartocha, Josef: *Z paměti a života Františka Bartoše* (Telč 1907); Bílý, František: *Vincenc Prasek 1842–1912* (Brno 1914); Kameníček, František: *Vítězslav Houdek* (Brno 1917); Brod, Max: *Leoš Janáček* (Praha 1924); Burešová, Marie: *Františka Stránecká, její život a dílo* (Brno 1931); Fischer, Richard: *Profesor Jan Havelka, rodák loštický* (Olomouc 1936); Helfert, Vladimír: *Leoš Janáček. Obraz životního a uměleckého boje. V poutech tradice* (Brno 1939); Vodička, Timotheus: *František Sušil* (Brno 1946); Škorpil, Emanuel: *Vojtěch Alois Šembera. Přehled života a díla* (Vysoké Mýto 1946); Benešová, Marie: *Františka Stránecká. Život a dílo. Povídky* (Velké Meziříčí 1959); Kolaja, Maxmilián – Klusák, Karel – Kunz, Ludvík: *Josef Klvaňa. Vzpomínka k 100. výročí moravského ethnografa. 22. 1. 1857 – 13. 8. 1919* (Brno 1957); Racek, Jan: *Leoš Janáček. Člověk a umělec* (Brno 1963);

Vogel, Jaroslav: *Leoš Janáček. Život a dílo* (Praha 1963); Černožorská, Milena: *Leoš Janáček* (Praha 1966); Gregor, Alois: *O životě a díle Františka Bartoše* (Brno 1968); Zelina, Ladislav: *František Bartoš. 1837–1906. Životopisný medailónek ke 150. výročí narození pedagoga* (Praha 1987); Soldán, Ladislav: *Jeden z prvních sběratelů moravských pohádek. Pohádky Vavřince Švédy* (Blansko 1989); Kotík Vladimír – Hynek Miloš: *Josef Klvaňa. Vzpomínka ke 135. výročí narození* (Kyjov 1992).

Jak je patrné z pouhého výčtu těchto prací, knižní monografie, vztahující se k vyličení života a díla čelných osobností našeho oboru na Moravě, působících převážně v počátečním období, vznikaly už v poměrně značném počtu v dřívějších dobách, od konce 19. století až do času první republiky. Z pozdějších desetiletí, z let druhé poloviny 20. století, počítaje v to i dobu po listopadu 1989, je pak takových děl zřetelně méně. Což je nepochybně jeden z nejzávažnějších dluhů naší disciplíny. Zpracování nových, obdobně či dokonce shodně zaměřených tematických monografických prací, usilujících o objektivní postižení této problematiky, je o to důležitější, že předchozí práce tohoto typu leckdy nedosahují patřičné odborné úrovně, garantující snahu o vědecké, tj. objektivní zhodnocení dané osobnosti. Nezřídka jde o oslavné životopisy, psané nejbližšími přáteli či příbuznými vzpomínaných osobností, jejich spolupracovníky, vděčnými žáky, pokračovateli a úspěšnými nástupci, ale i pouhými laiky. V posledních desetiletích práce na monografiích věnovaných významným osobnostem národopisu však nabývají na kvalitě; bylo vydáno několik dalších takto zacílených monografií. Mezi nimi zaujímá specifické místo kniha Antoše Frolky *Mezi paletou a písní. O malíři Frolkovi a jeho rodině*. (Brno 2000), o které bude pojednáno níže.

V závěru první dekády 21. století se dočkala zasloužené pozornosti v podobě samostatné monografie mimořádně interesantní osobnost Františka Kretze, národopisce, hudebníka, pedagoga, žurnalisty, sběratele lidového umění a organizátora kulturního života, když Romana Habartová s kolektivem publikovala dílo *František Kretz (1859–1929). Sběratel, národopisec, novinář* (Uherské Hradiště 2009). Publikace, kterou pro její kvality můžeme ocenit jako následování hodný příklad, byla začleněna do širšího rámce aktivit národopisců Slováckého muzea v Uherském Hradišti a jejich kolegů z jiných moravských etnologických pracovišť; dílo současně představovalo katalog výstavy nazvané *Veteš nebo poklad? František Kretz a Slovácké muzeum (12. 6. – 14. 9. 2009)*. Výstava se uskutečnila k 150. výročí narození a 80. výročí úmrtí této výrazné postavy a Slovácké muzeum v Uherském Hradišti ji uspořádalo též k 95. výročí svého založení. V jednotlivých kapitolách autoři pojednali o Kretzovi jako učiteli, naruživém sběrateli a excelentním hudebníkovi, ale zejména národopisci, jímž byl především, neboť bádání o lidové kultuře podřizoval snad veškeré své konání. Imponující je zde nejen širší pramenné základny, o kterou se autoři opírají, ale stejně tak jejich líčení národopiscových osudů. Ve-

dle R. Habartové jsou zde pro dějiny národopisu na Moravě nejpřínosnější studie Jiřího Jílíka, Hany Dvořákové, Marty Kondrové, Moniky Tauberové, Lenky Novákové, Ludmily Tarcalové, Heleny Beránkové, Pavly Stóhrové a dalších. Muzejník Miloš Melzer ve své závěrečné zprávě o výstavě právem vyzdvihl toto dílo jako mimořádně kvalitní, důstojně oslavě osobnosti, jejíž „celoživotní práce a činnost měla téměř renesanční záběr“.

Monografická knižní díla hodnotící přínos významných osobností však začasť byla a dodnes pochopitelně jsou pouze těmi nejvýznamnějšími publikačními výstupy, syntetizujícím vyvrcholením předchozích dílčích statí věnovaných průkopníkům oboru národopis. Proto nepřekvapí, že vedle monografických životopisů čelných představitelů moravského národopisného bádání, které jsou dnes neznámější, případně nejsnáze dohledatelné, vznikaly už v letech druhé poloviny 19. století také práce kratší, především studie a články vztahující se rovněž k osudům i dílu těchto osobností. Kromě vzpomínkových črt a intimních výpovědí o jejich práci, ovlivněných subjektivními postoji autorů, můžeme čerpat cenné poznatky i z četných statí, se značnou mírou objektivity hodnotících přínos českých národopisných pracovníků na Moravě. Lze s uspokojením konstatovat, že je jich vskutku velký počet, neboť byly vydávány po celou dobu širšího zájmu o jevy národopisné povahy, a že jsou publikovány dodnes ve zjevně rostoucí míře. Stejně tak se s postupem času z velké části dosti zřetelně zvyšovala jejich kvalita, neboť mnohé z nich pocházejí z pera erudovaných pracovníků akademických ústavů, kateder vysokých škol, muzeí i jiných institucí, stejně jako zasvěcených osobností z řad emeritních odborníků; zajisté však nejde o trend zcela prostý kvalitativních výkyvů.

Dále lze obecně konstatovat, že množství těchto prací je víceméně úměrné významu a hodnotě díla konkrétních osobností moravského národopisu. Avšak existuje mnoho aspektů a témat spjatých s osudy vynikajících koryfejí i méně známých průkopníků naší vědy, která nejsou dostatečně zpracována, a stejně tak nalézáme mnoho rozličných relikvů a svědectví skýtajících četné podněty pro další výzkumy.

O významných osobnostech moravského národopisu „dlouhého 19. století“ tak vznikaly životopisné, bilancující studie a články, jež byly publikovány v průběhu námi zkoumaného období, stejně jako v pozdějších desetiletích meziválečného období i v následující době, až dodneška.

Životopisné statí o čelných i méně významných osobnostech i s hodnocením jejich díla byly publikovány za jejich života, ale také po jejich smrti, když se uzavřela jejich pozemská pouť. Podněty k sepsání takové statí byly jistě nejrůznější, lze však konstatovat, že se tak často stávalo například u příležitosti zaoblených výročí jejich narozenin či úmrtí. Jindy byly patřičné statí otištěny v souvislosti s jejich působením i tvorbou, s vydáním knihy, uspořádáním významného podniku – výstavy, slavnosti atd. Tyto texty byly nejčastěji umístovány na stránkách tehdejších periodik, tj. časopisů i denních listů,

přednostně těch, ke kterým měla daná osobnost blízko, do nichž případně přispívala svými kratšími i rozsáhlejšími texty, a které vycházely a byly čteny v prostředí, kde ona osoba působila a žila.³⁶

Takové medailony jsou někdy též součástí knižních vydání díla těchto tvůrců.³⁷ Zvláště životopisné stati věnované osobnostem moravského národopisu jsou zařazovány do monografií či sborníků, pojednávajících o místě či regionu, v němž oni představitelé naší vědy působili.³⁸

K textům, jež hodnotí přínos konkrétní osobnosti, lze přiřadit i nekrology jako písemné projevy hodnotící nebožtíkův život a dílo. Nekrology moravských národopisců byly publikovány zejména ve zmíněných odborných časopisech, v kulturních a osvětových listech a v jiných periodikách, stejně jako v nejčtenějším denním tisku nejen v regionu, ale i na celé Moravě a třeba také v Čechách, zejména pokud šlo o mimořádnou osobnost, jejíž význam a věhlas přesáhl hranice moravského markrabství.

Některé odborné studie se pak nezaměřují pouze na jedinou osobnost naší disciplíny, ale pojednávají o několika národopisných badatelích současně. Je zde obecně patrná vyváženost ve významu osob, jimž je takto společně věnována pozornost. Například Martina Pavlicová uvedla slovníkové dílo *Od folkloru k folklorismu*, kterého je spoluredaktorkou, předchozí vlastní studií o významných osobnostech moravského národopisu – Františku Bartošovi, Martinu Zemanovi, Leoši Janáčkovi, Lucii Bakešové, Františce Xaře Běhálkové –, jež byla publikována roku 1993 v *Národopisné revui*.³⁹

O významných osobnostech lze najít rozličně rozsáhlá pojednání vskutku leckde, například ve sbornících či v monografiích věnovaných rozmanitým podnikům či aktivitám, na kterých se výrazně podílely. Tak například Františku Příkrylovi, významnému národopisnému a vlastivědnému pracovníkovi působícímu na Záhoří, věnuje zaslouženou pozornost Michaela Kokojanová-Hašková v knize *Záhorská kronika. Geneze a rejstříky vlastivědného časopisu* (Přerov 2004), což je monografie hodnotící toto periodikum, jehož zakladatelem a redaktorem byl právě F. Příkryl.

O osobnostech moravského národopisu pojednávají i rozsáhlé studie a monografie, věnované prioritně některým jejich významným příbuzným, nejbližším rodinným příslušníkům, potomkům. Tak přináší množství informací o národním i národopisném

36 Názornou představu lze získat pouhým přehlédnutím údajů shromážděných v oddílu personálií v bibliografických soupisech národopisné práce na Moravě.

37 Srov. například Sirovátka, Oldřich: *Kuldova sbírka pohádek a pověstí z Rožnovska*. In: Kulda, Beneš Method: *Pohádky a pověsti z Rožnovska*. Praha 1963, s. 5–26; Kolár, Jaroslav: *Julius Feifalik a jeho sbírka lidových her z Moravy*. In: *Lidové hry z Moravy. Sběrka Julia Feifalika*. Praha 1986, s. 7–29.

38 Například dílo *Loštice – rodiště Jana Havelky*. Olomouc 1891.

39 Pavlicová, Martina: *Postavy z dějin české etnochoreologie 2 (František Bartoš, Martin Zeman, Leoš Janáček, Lucie Bakešová, Františka Xavera Běhálková)*. *Národopisná revue* 3, 1993, s. 3–12.

hnutí na Moravě na přelomu 19. století i později, zejména pak o rodině Wanklově a jejich přátelích, například spis Gustava Novotného *Jaroslav Bakeš (1871–1930). Lékař, na něhož se zapomnělo* (Praha 2012). Toto rozsáhlé dílo líčí život i pracovní aktivity syna Lucie Bakešové a Františka Xavera Bakeše, mimořádně významných osobností českého národopisu na Moravě.

Zejména poslední desetiletí však s sebou přinesla i řadu sborníků se statěmi, věnovanými badatelům spjatým s rozvojem národopisných prací, jejich čelným osobnostem, k jakým nepochybně patřil František Bartoš. V tomto ohledu považujeme za vhodné upozornit například na sborník *Památce Františka Bartoše. K oslavě stého výročí narozenin* (Zlín 1937). Zvláštní význam pak má soubor *Ze života a díla Františka Bartoše. Sborník studií* (Gottwaldov 1957), z jejíhož obsahu lze vyzdvihnout zejména stati: Cěkota, Vojtěch – Rutte, Ladislav: *Ze života a působení Františka Bartoše*; Rutte, Ladislav: *Kulturně historický obraz doby Bartošova mládí a působení na Zlínsku*; Jeřábek, Richard – Štika, Jaroslav: *Literární odkaz Františka Bartoše moravské etnografii*; Vysloužil, Jiří: *Nad folkloristickým dílem Františka Bartoše*; Hrabalová, Olga: *Folklor dětí v díle Františka Bartoše*; Vašek, Antonín: *František Bartoš – dialektolog moravský*. Milada Písková, která se soustavně věnovala životu a dílu významného národopisce Vincence Praska, působícího nejen na Moravě, ale také ve Slezsku, byla editorkou sborníku *Poceta Vincenci Praskovi* (Napajedla 1993), vydaného na počest této osobnosti.

Stejně tak jsou publikovány sborníky věnované moravským badatelům spjatým s rozvojem národopisných prací pouze dílčím způsobem, kteří však úzce spolupracovali s národopisci nebo se jimi dokonce obklopovali při svém zkoumání z pozice jiných, avšak zpravidla blízkých oborů. Jde zejména o vědce mezinárodního renomé, v jehož zájmu ovšem stály před národopisem spíše jiné vědy, jímž byl Jindřich Wankel, národopisec, ale zejména archeolog a paleontolog, antropolog a speleolog. Právě jemu je věnován sborník *MUDr. Jindřich Wankel, otec moravské archeologie* (Blansko 1971).

V minulosti pak vyšlo též několik souborů statí a medailonů, věnovaných současně několika či dokonce mnoha předním osobnostem moravského národopisu. Mezi těmito publikacemi patří čelné místo publikaci *Lidová čítanka moravská*, kterou redakčně zpracoval František Bílý (Telč 1907). Zde byl náležitě vyzdvížen význam například Františka Sušila, Pavla Křížkovského, Františka Bartoše, Vincence Brandla, Václava Kosmáka. Mimo to je tu celá řada pozoruhodných statí o různých odvětvích národopisu, například o „národním vyšívání“ (Madlena Wanklová), „domácím průmyslu“ (František Mareš), lidovém stavitelství (Dušan Jurkovič), o moravské lidové písni (Adolf Piskáček), o moravských lidových krojích (Josef Klvaňa) i o vybraných národopisných oblastech (Haná, Valašsko, Laško, Moravské Slovensko, Moravské Horácko) a jejich obyvatelích (autoři Otakar Bystřina, František Kretz, Matouš Václavek, Methoděj Jahn, František Autrata).

Specificky vymezený záběr zvolili iniciátoři sborníku *Ženy na Moravě* (Brno 1940), jehož redaktorkou byla Hana Valetovská-Humlová. Jak napovídá sám titul, autoři zde publikovaných statí se zaměřili na zobrazení života a díla významných osobností ženského rodu. Prvý oddíl je věnován především brněnské Vesně, sdružení a škole, která zařazovala do svého programu národopisná témata (zejména stať Vlasty Fialové *Vesna a počátky národopisu*), druhý pak aktivitám českých vlastenek, které se etablovaly jako představitelky soudobého národního života, literatury, umění i vědy, včetně národopisu (zvláště ve statích Karla Černohorského *Wanklovy a lidové umění*, Aloise Gregora *Spisovatelky na Moravě*, Eugena Dostála *Význam žen ve výtvarnickém životě moravském* aj.). Sborník, jenž byl ročenkou Dobročinného komitétu v Brně, tj. filantropického spolku blízkého brněnské Vesně, však přispívá k vytvoření celkově širšího obrazu ženského světa v procesu českého národního hnutí i budování samostatného Československa v moravském prostředí.

Na počest vynikajících osobností národopisu byly a dodnes jsou i na Moravě pořádány vědecké konference, sympózia i pracovní semináře, zaměřené prioritně na zhodnocení jejich života a díla. Děje se tak obvykle při vhodných příležitostech, jakými jsou kulatá výročí jejich narození nebo úmrtí; vznešenost chvíle ovšem nemusí dát prostor pouze oslavě dané osobnosti, jejíž životní dráha, působení v oboru i tvorba jsou zde předvedeny, ale hlavně objektivnímu zhodnocení jejího přínosu vědě i národnímu životu. Pro historiky, kteří se zabývají dějinami národopisu, bývá důležitá jednak jejich přímá účast na takové konferenci či semináři, aktivní vystoupení s vlastním referátem, ale také následná publikace, která z akce vzejde – sborník referátů, přímo přednesených i dodatečně zařazených.

Tak bylo uspořádáno dokonce několik konferencí a sympózií, hodnotících Františka Bartoše či Františka Sušila, nesporně stěžejních osobností českého národopisu na Moravě v období „dlouhého 19. století“. U příležitosti dvou set let, které v roce 2004 uplynuly od narození Františka Sušila, uspořádal Etnologický ústav Akademie věd České republiky ve spolupráci s Městským úřadem v Rousínově konferenci *František Sušil (1804–1868)*, ze které vyšel stejnojmenný sborník (Rousínov 2004). Dílo obsahuje řadu statí z pera současných etnologů, ale i jiných badatelů z Čech, Moravy i Slovenska, pojednávajících o životě a díle tohoto velikána moravského národopisu. Velká část z nich je zaměřena na poznání historie národopisu u nás, jmenovitě příspěvky Lubomíra Tyllnera, Dušana Holého, Marty Toncrové, Věry Frolcové, Jiřího Vysloužila, Hany Urbancové, Andrey Zobačové, Karla Altmana a dalších.

Sté výročí úmrtí vynikající osobnosti nejen národopisu, ale také dalších vědních oborů a také kultury a školství – Františka Bartoše – se v roce 2006 stalo Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně podnětem k uspořádání konference *František Bartoš, dialektolog*,

pedagog a národopisec. Oficiálním záměrem konference na Bartošovu počest bylo uvést nové poznatky, zařadit jeho dílo z hlediska dosavadních výzkumů jednotlivých vědních oborů, do nichž svým dílem přispěl. Vedle referátů lingvistů a pedagogů zde zazněly i příspěvky etnologů a muzikologů, kteří z historického pohledu zhodnotili Bartošovo národopisné dílo i jeho životní osudy (Karel Pavlišník, Richard Jeřábek, Dušan Holý, Martina Pavlicová, Lucie Uhlíková, Jaroslav Štika, Jarmila Procházková, Miloš Melzer, Mílada Písková, Karel Altman aj.). Z konference vyšel sborník *František Bartoš, jazyko-vědce, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí*. Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2006/1 (Zlín 2006).

Pro historika moravského národopisu však mají nemenší relevanci také konference a podobná shromáždění odborníků, které jsou pořádány pro zhodnocení významu osobností, jež působily především v jiných oblastech českých zemí anebo v zahraničí, avšak byly s Moravou spjaty ať už vlastním bádáním anebo kontakty se zdejšími kolegy. K takovým patřil například Čeněk Zíbrt, kulturní historik, národopisec, knihovník a zakladatel Českého lidu, na jehož počest byly v roce 2002 uspořádány dvě konference.

Vědecká konference nazvaná *Čeněk Zíbrt, historik a etnograf* se konala v září roku 2002 v Sedmihorkách u Turnova. Vzhledem k tradici, že valné shromáždění Národopisné společnosti bývá obvykle doprovázeno právě konferencí, zaměřenou zpravidla na život a dílo významných osobností oboru, stalo se podnětem k takto zaměřenému sympóziu kulaté výročí sedmdesáti let od Zíbrtovy smrti. Referáty, jež zde zazněly, byly poté soustředěny v Národopisném věstníku. Moravskou tematiku akcentovaly příspěvky z pera Miroslava Války, Hany Dvořákové, Evy Večerkové, Jany Tiché a Karla Altmana.⁴⁰

Této konferenci předcházelo vědecké sympozium *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*, konané koncem května onoho roku v Kostelci nad Vltavou. Také z tohoto sympozia vzešel stejnojmenný sborník (České Budějovice 2003), jehož editorkou byla Dagmar Blůmlová. Záměrem edice bylo představit dané téma co nejuplněji, v co nejširším kruhu kulturně-historických souvislostí. Toto dílo však téměř neakcentuje moravskou problematiku, ani na něm neparticipovali odborníci z Moravy.

Historik národopisu musí věnovat svou pozornost i dalším obdobným akcím, zejména pracovním setkáním odborníků, byť jde o představitele jiných oborů, než je etnografie a folkloristika. Důležitá jsou i vědecká setkání badatelů z jiných, ostatně často dosti příbuzných vědních oborů. Svou roli zde hraje skutečnost, že zejména průkopníci národopisu byli ve své většině neškolenými, amatérskými ctiteli lidové kultury, ale také první

40 Válka, Miroslav: *Čeněk Zíbrt a jeho podíl na formování vědeckého národopisu*. Národopisný věstník 19 (61), 2002, s. 18–28; Altman, Karel: *Čeněk Zíbrt a moravský národopis*. Tamtéž, s. 29–40; Dvořáková, Hana: *Několik poznámek k Čeňku Zíbrtovi a studiu religiozity*. Tamtéž, s. 46–52; Večerková, Eva: *Lidová obyčejová tradice v díle Čeňka Zíbrta*. Tamtéž, s. 53–57; Tichá, Jana: *Valašsko v Zíbrtově Českém lidu*. Tamtéž, s. 147–154.

odborní badatelé obvykle vykonávali jiné profese, etnografii a folkloristice třeba i dosti vzdálené. Vedle různých odborností se však dávní národopisci věnovali také umění, ať už profesionálně nebo ze zájmu, anebo krásné literatuře, byli českými umělci i spisovatelé. A právě proto, že nejedna osobnost spjatá s národopisem na Moravě vyvíjela během svého života vskutku pestrout činnost, mohou na ni po letech vzpomínat příslušníci různých profesí i zájmových skupin; společně pak právě oni mohou zorganizovat konferenci či sympozium věnované takové vynikající osobnosti. Tak například bylo v roce 2006 uspořádáno česko-slovenské kolokvium v Muzeu Komenského v Přerově nazvané *Ota-kar Bystřina a současná doba*, které bylo věnováno tomuto literátu a ctiteli lidové kultury, jenž byl povoláním právník. Na stejnojmenném sborníku (Věrovany 2006) se podíleli národopisci, literární historikové, muzejníci, ale i právníci, k nimž patřil i Jaroslav Křem-pl, vydavatel a vedoucí sekce Haná Klubu autorů literatury faktu v Praze.

Značný význam nepochybně mají vědecká setkání, jež bývají pořádána na počest nikoli pouze jediné, nýbrž většího počtu vynikajících osobností; často je sjednocovalo působení v tomtéž regionu či lokalitě. Ale neméně pozoruhodné je i hodnocení významných osob vykonávajících tutěž profesi, avšak vedle ní působících i v různých oblastech umění nebo – více či méně odborně – ve vědeckých oborech, samozřejmě včetně národopisu. Pro naši disciplínu jsou zvláště pozoruhodní představitelé profesí, které našly uplatnění v lidovém prostředí, a tudíž byly v neustálém kontaktu s širokými vrstvami obyvatel. K takovým patřili například kněží.

Tak byla v roce 2003 uspořádána konference *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury*, z níž vyšla zásluhou Daniela Drápaly publikace, jejíž titul byl shodný s názvem onoho setkání.⁴¹ Konference vyzdvihla úlohu duchovních pro rozvoj různých oborů i pro umění a literaturu. Slovy D. Drápaly, „právě těmto drobným ‚dělníkům na vinici Páně‘ vděčí historie, literární věda, etnografie i mnohé další obory za řadu hodnotných poznatků vztahujících se k různým projevům života předchozích generací. Vždyť stačí nahlédnout do jejich kázání, spisů kritických a oslavných i prostých zápisků, a záhy zde nalezneme materiál natolik hodnotný, až se nám z toho tají dech. Svědectví o své době mohli shromáždit především díky bezprostřední znalosti lidí a prostředí, v němž se po léta pohybovali. Byli účastni radostných i smutných okamžiků, poskytovali lidem naději a víru k překonání nesnází a ran osudu. Přesto i oni sami se často, i přes vžitou úctu k duchovnímu stavu, setkávali s nepochopením a nedůvěrou.“

Impulsem k zorganizování vědecké konference o mužích, kteří zasvětili svůj život duchovnímu poslání, ale vedle toho úspěšně působili i v jiných oblastech, se stalo hned dvojí výročí: v roce 2003 tomu bylo rovných sto let, kdy v Praze zemřel Beneš Method

41 *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury. Sborník příspěvků z vědecké konference k 100. výročí Beneše Methoda Kuldy* (Rožnov pod Radhoštěm 2003).

Kulda, a v onom roce si národopisci připomínali také sto padesát let, které uplynuly od Kuldova lázeňského pobytu v Rožnově pod Radhoštěm, spojeného s úspěšným terénním výzkumem. Konference věnovaná aktivitám duchovních na poli vědy a kultury měla dva bloky: zatímco první z nich se zaměřil na činnost B. M. Kuldy především v oblasti národopisné, autoři druhé části příspěvků se pokusili zhodnotit působení představitelů duchovenstva i v obecnější rovině a zasadit je do dobového kontextu. Příspěvky shromážděné ve sborníku z konference jsou dokladem, jak byl svět duchovních mnohohvrstevný a rozmanitý. Pojednáno bylo nejen o Kuldovi samém, ale také o dalších kněžích, jejichž působení byla přínosem i pro český národopis, o Václavu Kosmákově, Václavu Krolmušovi, Ignátu Wurmovi, Cyrillu Mašíčkovi, Františku Příkrylovi a dalších.

Od jednotlivců ke kolektivům

Jestliže na samém počátku stály aktivity jednotlivých ctitelů lidové kultury, kteří působili víceméně osamoceně, pak tito průkopníci zájmu o daný fenomén postupně začali navazovat kontakty, vytvářet neformální družiny, zakládat spolky, které vyvíjely aktivní činnost, např. zakládat muzea, pořádat výstavy a slavnosti. Proto je důležité věnovat pozornost procesu, v jehož průběhu individuální aktivity jednotlivých osobností přecházely v jejich spolupráci, aby dále mohutněly do proudu, pro který se vžil název národopisné hnutí.

Jako nezbytné se jeví sledování vztahů mezi moravskými národopisci, a to nejen mezi jednotlivými nejčelnějšími osobnostmi, ale také mezi předními badateli, působícími v centrech národopisné práce, na straně jedné a místními pracovníky a ctiteli lidové kultury na straně druhé.⁴²

Stejně tak je důležité zkoumat pracovní vztahy moravských národopisců s jejich kolegy z Čech, ale i odjinud. K takovým kontaktům docházelo ve zvýšené míře od počátku vědeckého období národopisných bádání, od osmdesátých let 19. století. Zvláštní postavení z českých odborníků měl v tomto ohledu kulturní historik a národopisec Čeněk Zíbrt, nad jiné vynikající vědec, univerzitní pedagog a dlouholetý redaktor několika naučných časopisů. Jako čelný, velmi erudovaný odborník byl přirozeně uznáván mezi badateli v oborech, jimiž se dlouhá desetiletí zabýval, nejen v Čechách, ale také na Mo-

42 Některé osobnosti lokálního významu, kdysi však považované za čelné aktivisty různého dění v daném prostředí, například činovníci a funkcionáři různých spolků a sdružení, patří dnes k víceméně neznámým lidem, jejichž pozůstalosti jsou spíše náhodou uloženy v archivech anebo jsou v soukromém držení. Právě v jejich rukou však nejednou zůstaly různé dobové materiály, doklady společenského dění v prostředí jejich působnosti, ale třeba i celé archivy spolků.

ravě. V očích badatelů v oboru národopis a ctitelů lidové kultury na Moravě proslul Zíbrt zejména jako agilní redaktor nejprve „části kulturně historické a ethnografické“ a později výhradní redaktor nejvýznamnějšího národopisného periodika u nás, časopisu *Český lid*, „sborníku věnovaného studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku“, vycházejícího od roku 1892.

Vznik nového časopisu přivítali s mimořádným nadšením právě moravští národopisci, kteří poskytli své práce pro uveřejnění, nabídli svou nezištnou výpomoc i rady, udílené na základě vlastních zkušeností s obdobnou prací. Pro moravské národopisce měly kontakty s redaktory *Českého lidu*, především s Čeňkem Zíbrtem, mnohostranný význam: zasílali mu své publikace k recenzování a v mnoha případech i k přímému propagování na stránkách *Českého lidu*; badatelé z Moravy posílali Zíbrtovi své články i knihy také pro zveřejnění patřičných údajů o nich v *Bibliografii české historie*, kterou sestavoval. Ale hlavně mu zasílali své stati, aby je publikoval na stránkách *Českého lidu*. Byly to texty rozličné úrovně zpracování i odlišného žánru – od rozsáhlých studií přes kratší články až po různé „drobnosti“ a „rozmanitosti“. Významný přínos pak představovaly i četné ilustrace, které časopisu poskytovali zdatní výtvarníci a fotografové. Takto tedy moravští národopisci prezentovali v *Českém lidu* své práce, aby s nimi seznamovali odbornou i zaujatou laickou veřejnost v českých zemích, později v Československu, ale také v zahraničí, kde bylo toto periodikum rovněž odebíráno jednotlivci i institucemi, zejména univerzitami a významnými knihovnami, ale také různými korporacemi a spolky.

V zájmu důkladného poznání složité problematiky rozsáhlých regionů se národopisní badatelé, nepostrádající soudnost, zřikali vidiny ryze individuálního úspěchu a naopak se snažili získat spolupracovníky, případně nástupce a pokračovatele, stejně nadšené pro danou věc, jako byli oni sami. Avšak vytvořit dělné kolektivy národopisců, zaměřující svou činnost na komplexní terénní prozkoumání vytipované problematiky či vybraného regionu, nebylo vždycky snadné, přestože už od počátku osmdesátých let 19. století na Moravě vyvíjel nad jiné záslužnou národopisnou činnost Vlastenecký spolek musejní v Olomouci, v Brně národopisci koordinovali své působení ve Vesně a také v různých dalších regionálních centrech vznikala už v té době střediska sdružující více erudovaných odborníků, zejména muzea.

Lze konstatovat, že v začátcích vědeckého období národopisu bylo i terénní bádání dosti poznamenáno individualismem relativně samostatně působících osobností, přestože poslední desetiletí 19. století bylo ve znamení šířeji koncipovaného národopisného hnutí, nalézajícího výraz zejména v aktivitách směřujících k uspořádání krajinských výstavek coby přípravy velkolepé Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895.⁴³

43 Lze v této souvislosti připomenout též aktivitu, jež později vedly ke zpracování imponantního kolektivního díla *Moravské Slovensko*, jehož první svazek vyšel v roce 1918.

Samostatné, leč osamělé získávání poznatků v terénu mohlo být důsledkem různých problémů a nesrovnalostí: osobních animozit, vyhraněného individualismu některých badatelů, jen stěží překonávané ctižádosti, s jakou se snažili získat uznání a pocty ze strany kolegů a zejména vědeckých autorit, jakož i čelných představitelů české politiky pouze pro sebe, přecházející až v přehnané ambice a v ješitnost.

Jak se zdá, přední koryfeje národopisné vědy na Moravě se často obraceli s žádostí či prosbou o pomoc a spolupráci spíše na různé pomocníky, které se snažili instruovat a řídit. Pokoušeli se získat místní vzdělance, působící v různých lokalitách zejména jako učitelé, kněží či úředníci, aby jim pomohli přímo v terénu, který z praktického života tak dobře znali. Bez takové spolupráce by nebyla zejména výzkumná činnost mnohého z národopisců zdaleka tak úspěšná. I Matouš Václavek zdůrazňoval, že „proto je třeba pomocníků, zvl. učitelův a kněží, kteří s lidem na venkově žijí a ustavičně s ním obcují“.⁴⁴

Sdružení

Historii českého národopisu na Moravě v průběhu 19. století můžeme zjednodušeně charakterizovat jako proces rozvíjení zájmu jednotlivých vynikajících osobností o jevy z oblasti lidové kultury, postupně – v druhé polovině století – přecházející v národopisné hnutí jako koordinované úsilí mnoha agilních pracovníků. Tehdy také předchází, leckdy nekritické nadšení pro lidové umění, zvyky, obyčej lidu, lidové slavnosti a mnohé atraktivní předměty lidové provenience vyspělo do stadia vědeckého poznávání. Zatímco v nejstarším období se o projevy lidové kultury na Moravě zajímali vzdělaní, leč do značné míry osamocení jednotlivci, postupem času začali hledat vzájemné kontakty, aby navazovali činnou a plodnou spolupráci, jejíž výsledky odrážely vyšší míru pravdivého poznání. Sdělovali si své poznatky, vyměňovali zkušenosti, zasílali si své spisy, vyjížděli společně do terénu za svými výzkumy, podporovali se hmotně.

Sušilova družina

Ctitelé lidové kultury se sdružovali i do stabilnějších a vyhraněných, byť neoficiálních kolektivů, vytvářeli celé družiny. Začasté byli stmeleni kolem významné osobnosti, jako byl třeba František Sušil, kolem něhož se shromáždila komunita přátel, pro kterou se posléze vžilo pojmenování Sušilova družina, jež vstoupila současně se svým mistrem do dějin českého myšlení, vědy a literatury na Moravě již v první půli 19. století, tedy na

---

⁴⁴ Čeněk Zíbrt (1864–1932). Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Korespondence přijatá: Matouš Václavek.

konci českého národního obrození. Byl to značně neformální kolektiv, tvořený z velké části literárně činným kněžstvem i dalšími vzdělanci, jimž však nebyl Sušil autoritou ve smyslu organizátorském, nýbrž spíše vůdčím duchem. Přední sběratel lidových písní takto ovlivnil odbornou činnost svých přátel a ctitelů, k nimž patřili například Pavel Křížkovský, Bedřich Sylva-Taroucca, Beneš Method Kulda, Matěj Procházka, Norbert a Antonín Javůrkové a další.⁴⁵ Právě Sušilova družina by si zasloužila ze strany historiků národopisu jistě větší pozornost, než jí byla dosud věnována. Přestože klíčové osobnosti už byly podrobeny předchozímu bádání, jako celek toto mimořádně důležité sdružení postrádá náležité zhodnocení v podobě moderní syntetizující monografie.

Národopisná družina olomoucká

Podobně neformální charakter měla i skupina ctitelů lidové kultury na Moravě, soustředěná kolem rodiny antropologa a archeologa Jindřicha Wankla, zejména na počátku jejího působení, v době blanenského pobytu. V Olomouci, kam Wanklovi v první půli osmdesátých let 19. století přesídlili, pak záhy posílili řady zakladatelů oficiálního Vlasteneckého spolku muzejního, v jehož rámci vytvořili se svými přáteli Národopisnou družinu. Obdobně, jako je tomu u předchozí Sušilovy družiny, však také toto sdružení postrádá příčinnou hodnotící monografii.

Súchovská republika

Neformální kolektivy ctitelů lidové kultury, zejména pak hudebního a tanečního folkloru, existovaly ještě i v následujících časech, a to i v době, kdy národopis vstoupil do etapy svého vědeckého rozvoje. Patřila k nim i legendární Súchovská republika, sdružující od osmdesátých let 19. století ctitele hornáckého folkloru. Osudy tohoto bohémského sdružení byly sice vylíčeny ve (víceméně memoárovém) spisu Otakara Bystřiny *Súchovská republika. Kronika mládí* (Brno 1926, 2. vydání Břeclav 1999) a také v řadě článků,⁴⁶ avšak souhrnná vědecká monografie o Súchovské republice dosud chybí. A to přesto, že o jejích jednotlivých členech, „súchovských republikánech“ – Matouši Běňovi, Josefu Hodkovi, Františku Kretzovi, Joži Uprkovi, Martinu Zemanovi–, i jejich společné zábavě a přínosu pro poznání hornácké hudby a tance bylo napsáno a publikováno

45 Srov. Hýsek, Miloslav: *Literární Morava 1849–1887*. Praha 1911, s. 58–81.

46 Garšicová, Jitka: *Jak to bylo se Súchovskou republikou*. Malovaný kraj 34, 1998, č. 2, s. 14–15. Kynčl, Luděk: *Humor kraje Súchovské republiky v krásném písemnictví*. Český lid 37, 1950, s. 179–187, 237–243. Mička, Antonín: *Súchovská republika*. Malovaný kraj 33, 1997, č. 2, s. 10–11. Robuš, M. K.: *Ze Súchovské republiky po padesáti letech*. Masarykovou stopou 3, 1949, s. 48.

poměrně značné množství článků a studií.⁴⁷ Řada statí hodnotí i o samotného kronikáře Súchovské republiky, Otakara Bystřinu.⁴⁸

Krúžky

Stejně tak by měla být věnována větší pozornost dalším kolektivům zvaným slovácké či valašské krúžky, existujícím ve větších městech či dokonce velkoměstských centrech, ovšem obvykle mimo tyto regiony. Tyto krúžky byly ve svých počátcích neformálními kolektivy, národopisnými sdruženími pěstujícími slovácký či valašský folklor, především hudební a taneční. Teprve v průběhu své aktivní činnosti se tyto kolektivy dostávaly na bázi oficiálních sdružení a spolků. Toto tvrzení má svou platnost, přestože o nejvýznamnějších z nich, Slováckém krúžku v Brně a Slováckém krúžku v Praze, byly publikovány některé statí i studie a dokonce i samostatné spisy.⁴⁹

47 Beneš Buchlovan, Bedřich: *Kronika Josefa Hodka, grafika*. In: Polan, Bohumil – Beneš Buchlovan, Bedřich: *Josef Hodek, malíř a grafik*. Plzeň 1947, s. 17–32; Skylla, Miroslav: *Vzpomínky na Matúša Běnu*. Uprkúv kraj 3, 1944, č. 4, s. 6–8; Kynčl, Luděk: *Humor kraje Súchovské republiky v krásném písemnictví*. Český lid 37, 1950, s. 179–187, 237–243; Žůrek, Ferdinand: *Jeden ze Súchovské republiky*. Slovácko 12–13, 1970–1971, s. 59–61; Vybíral, Bohuš: *František Kretz*. Časopis VSMO 41–42, 1929, s. 313–314; Beneš Buchlovan, Bedřich: *Hradištský Kretz*. Uprkúv kraj 3, 1944, č. 11–12, s. 17; č. 1, s. 5–7, č. 2, s. 11–13; Beneš Buchlovan, Bedřich: *O malíři Slovácka (Vypravování o Jožovi Uprkovi)*. Uherské Hradiště 1940; Lasák, Oldřich: *Několik intimních vzpomínek na Jožu Uprku*. Kulturní zprávy Prostějova 6, 1940, s. 61–63; Bena, Leopold: *Uprkova paleta života*. Uprkúv kraj 2 (4), 1943, č. 1–2, s. 18–19; Kynčl, Rudolf: *Majstr Joža Uprka a hornáctí muzikanti*. Uprkúv kraj 2 (4), 1943, č. 1–2, s. 4–6; Tománek, Emil: *Joža Uprka a Slovácké museum*. Uprkúv kraj 2 (4), 1943, č. 1–2, s. 10–11; *Lidové slavnosti v díle Joži Uprky*. Strážnice 1966; Táborský, František: *Martin Zeman*. Naše Valašsko 5, 1939, s. 97; Pešek, Josef: *Vzpomínka na Martina Zemana*. Malovaný kraj 5, 1969, č. 10, s. 4–5; Jilík, Jiří: *Sběratel Martin Zeman*. Malovaný kraj 16, 1980, č. 5, s. 3; Kučerová, Judita: *Živý odkaz Martina Zemana (O životě a díle nejzasloužilejšího přispěvatele písňových sbírek Františka Bartoše)*. Slovácko 25, 1983, s. 91–106; Kučerová, Judita: *Sběratel lidových písní Martin Zeman (K 70. výročí úmrtí)*. Malovaný kraj 25, 1989, č. 3, s. 23.

48 Jeřábek, Viktor Kamil: *Bystřinův smích*. Kolo 1931, s. 86–87; Jeřábek, Viktor Kamil: *Gratulanti jdou*. Kolo 1931, s. 60–62; Martínek, Vojtěch: *Otakar Bystřina*. Kolo 1931, s. 57; Staněk, Josef: *Za Otakarem Bystřinou*. Kolo 1931, s. 93; Götze, Alois: *Otakar Bystřina (Život a dílo)*. Praha – Hodonín 1938; Kynčl, Luděk: *Humor kraje Súchovské republiky v krásném písemnictví*. Český lid 37, 1950, s. 179–187, 237–243; Skalička, Jiří: *Po stopách života a díla Otakara Bystřiny*. In: *Bystřina, Otakar: Úsměvná Morava (Výbor z díla)*. Ostrava 1979, s. 171–183.

49 Kozáček, Emanuel: *Slovácký krúžek v Brně*. Malovaný kraj 1, 1964, s. 20–21; Polách, Jan: *60 let Slováckého krúžku v Brně*. Malovaný kraj 5, 1969, č. 8–9, s. 18. *Slovácký krúžek SZKŽ v Brně – 65 let*. Brno 1973; Krist, Jan Miroslav: *80 let Slováckého krúžku v Brně*. Taneční listy 27, 1989, č. 9, s. 18; *Slovácký krúžek v Brně – 85 let*. Brno 1993; *Slovácký krúžek v Brně. 95 let*. Brno 2003; Uher, Jindřich: *Stopou tradice. K 85. výročí Slováckého krúžku v Brně*. Malovaný kraj 29, 1993, č. 2, s. 13; Beneš, Josef: *Slovácký krúžek v Praze oslavuje sté výročí*. Malovaný kraj 32, 1996, č. 5, s. 29; Vinkler, Jaroslav: *Praha a moravští Slováci*. Praha 1996; Vinkler, Jaroslav: *Moravští Slováci v Praze. Příspěvek k dějinám Slováckého krúžku v Praze (1861) 1896–1945*. Praha 1988.

Společnosti vzdělců

Někteří z prvních průkopníků národopisu, působících již na začátku 19. století, však byli už dříve, či současně, členy i elitních společností vzdělců, jejichž zaměření bylo mnohem širší než jenom na národopis. Jednou z nich byla v roce 1804 založená *Moravskoslezská c. k. společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně* (K. k. m.-s. *Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*). Tyto společnosti se sice staly středisky vědecké činnosti v Brně, avšak sloužily především vysoce odborným zájmům nepočetné skupiny „horlivých“ odborníků a život širokých vrstev obyvatel Moravy výrazně nepoznamenaly.⁵⁰

Spolky

Při vytváření kolektivů národopisců nezůstalo však u pouhého neformálního sdružování. S rozvojem ústavního života po zásadních politických a společenských změnách po roce 1859 nastala doba zakládání moderních spolků a společností rozmanitého druhu s rozličnými cíli i působením. Nechyběla mezi nimi ani sdružení zaměřená – okrajově nebo i zcela přednostně – na rozvíjení odborné národopisné práce.

Vesna

V prostředí moravské metropole šlo především o sdružení Vesna; v srpnu roku 1870 vznikl nejprve *Dívčí pěvecký spolek Vesna* v Brně, jehož účelem bylo, aby se dívky z českých rodin na Moravě mohly společně vzdělávat ve zpěvu a hudbě a tak „netoliko trpný, nýbrž účinný brát podíl na veřejném životě národním“.⁵¹ Po roce a půl se Vesna změnila na *Ženskou vzdělávací jednotu*, jež prohlásila za svůj program šíření vzdělanosti mezi brněnskými ženami, v českém jazyku, „přednáškami a výklady z oboru lidské kultury“. Konečně dne 16. září 1886 byla otevřena nově zřízená *První česká pokračovací dívčí škola Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně*; ta vyvíjela pestrou vzdělávací i výchovnou činnost, k níž patřily i aktivity na poli národopisu, především práce sběratelská. Díky ní mohla už v lednu roku 1888 Vesna uspořádat svou první výstavku krojů a výšivek,

50 Srov. Altman, Karel: *Česká etnografie a folkloristika na Moravě: od průkopníků k národopisnému hnutí*. In: Tyllner, Lubomír – Uherek, Zdeněk (Eds.): *Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha 2005, s. 183–206.

51 Zpráva výboru o činnosti Vesny na valné hromadě 27. 12. 1871, citováno dle studie, jejíž autorkou byla Fialová, *Vlasta: Brněnská Vesna a její význam v moravském národopise*. Časopis Moravského musea v Brně 35, 1950, s. 333–355, separát s. 2.

v nichž se – podle mínění Elišky Machové – „zachoval ráz slovanský nejryzeji“. Jejím účelem mělo být vzbuzení zájmu o lidovou kulturu a umění lidu i v širším obecnstvu, a také aby tak bylo zabráněno postupné likvidaci těchto starobylých památek. Od roku 1892 pak ve Vesně vedle odboru školského a pensionátního, vzdělavatelského a sociálního působil samostatný odbor národopisný

Dlužno dodat, že prvotní vklad, umožňující otevření školy, získala Vesna počátkem roku 1886, když uspořádala pomlázku, jarní lidovou slavnost, která se velmi vydařila. Tento první národopisný podnik Vesny položil základ jejím užitečným pedagogickým aktivitám, jimiž již po několika letech velmi proslula. Pomlázka se pak stala tradičním podnikem, pořádaným každý rok, díky kterému se Vesna stala známou a získala oblibu v širokých vrstvách moravských Čechů.⁵²

Brněnské Vesně je věnováno poměrně značné množství hodnotících studií, jež byly publikovány již v době existence této instituce. Několik takových statí je obsaženo ve sborníku *Ženy na Moravě* (Brno 1940),⁵³ už předtím však o Vesně pojednávala například stať Čeňka Zíbrta,⁵⁴ anebo Lucie Trnkové, uveřejněná ve sborníku *Zlatá rodina*, věnovaném však především rodině Jindřicha Wankla.⁵⁵ Vesně však bylo věnováno i několik sborníků, vydaných při různých příležitostech, zejména při kulatých jubileích jejího založení.⁵⁶

Přestože v druhé polovině 20. století Vesna již neexistovala, byla i nadále pozitivně hodnocena, zejména ve studii Ludvíka Kunze.⁵⁷ Nová vlna zájmu o tento ženský spolek přišla na konci osmdesátých let a v éře následující, kdy byla publikována celá řada prací z pera zejména historiků moravského národopisu, z nichž na předním místě je třeba jmenovat Helenu Bočkovou a Lenku Novákovou.⁵⁸ Působení z hlediska etnologie znač-

52 Srov. Fialová, Vlasta: *Brněnská Vesna a její význam v moravském národopise*. Časopis Moravského musea v Brně 35, 1950, s. 333–355, separát s. 3–5. Není bez významu, že Elišku Machovou, která v té době stála v čele Vesny, již předtím v sedmdesátých letech 19. století, kdy pracovala jako učitelka v Jedovnicích u Brna, silně ovlivnil její kolega František Kretz, později významný národopisný sběratel a badatel, působící zejména v Uherském Hradišti.

53 Například Bednářová, Věra: *Jak vznikalo odborné dívčí školství na Moravě*. In: *Ženy na Moravě*. Brno 1940, s. 65–72; Fialová, Vlasta: *Vesna a počátky národopisu*. In: tamtéž, s. 55–64; Pitourová, Antonína: *Vzpomínka na pensionát Vesny*. In: tamtéž, s. 40–42; Šanderová, Vlasta: *Sedmdesát let brněnské Vesny*. In: tamtéž, s. 14–39; Trkanová, Marie: *Eliška Machová a Vesna*. In: tamtéž, s. 43–54.

54 Zíbrt, Čeňk: *Pracovnice v moravském národopisu v době Národopisné výstavy 1895*. Český lid 30, 1930, s. 334–338.

55 Trnková, Lucie: *Brněnská Vesna*. In: *Zlatá rodina*. Blansko 1936, s. 16.

56 *Sborník Vesny. Fr. Marešovi k sedmdesátým narozeninám*. Brno 1932; *Vesna. K 70. výročí svého založení*. Brno 1940.

57 Kunz, Ludvík: *Šedesát let národopisné činnosti brněnské Vesny*. Národopisný věstník československý 32, 1951, s. 424–425.

58 Bočková, Helena: *Folklorismus a lidové obyčeje*. Národopisná revue 1992, s. 107–114; Bočková, Helena: *Kulturně vzdělávací činnost Vesny a její vliv na široké vrstvy obyvatelstva Brna*. Zpravodaj KSVI pro etnografii a folkloristiku 1989, č. 2, s. 230–242; Nováková, Lenka: *Spolek Vesna a jeho národopisné aktivity*. Národopisná revue 13, 2003, s. 137–142.

ně pozoruhodného architekta Dušana Samuela Jurkoviče v Brně i jeho úzké spolupráci s Ženskou vzdělávací jednotou Vesna se věnuje významná brněnská historička Milena Flodrová v knize *Jurkovič, Brno a Vesna*. (Brno 2012). Součástí knihy je také kapitola věnovaná historii, ale i současnosti Vesny a osobnostem, které s ní spolupracovaly.

Vlastenecký spolek muzejní v Olomouci

V první polovině osmdesátých let 19. století vstoupil do dějin moravského národopisu již uvedený Vlastenecký spolek muzejní v Olomouci, v jehož rámci působila zmíněná neformální Národopisná družina. Tyto komunity, neoddělitelně spolu spjaté a personálně se prolínající, představují první kvalitativně vyšší formu organizace národopisné práce nejen na Moravě, ale v celých českých zemích. Přestože je tradice národopisného zájmu, především uměleckého a sběratelského, u nás stará a pevná, do vystoupení olomoucké skupiny badatelů bylo rozvíjení těchto aktivit do značné míry neorganizované a nesjednocené. Teprve činnost olomouckého muzejního spolku, jeho Národopisné družiny i existence vlastního muzea vytvořily podmínky pro kolektivnější a oficiálnější realizaci, popřípadě institucionalizaci národopisných snah. Tyto aktivity současně spadají do doby aktivní činnosti mnoha dalších významných osobností národopisu, pracujících v různých místech Moravy, zejména od období široce orientovaného působení Františka Bartoše, tehdy čelného představitele národopisné vědy.⁵⁹

Národopisná družina olomoucká je spjata s mnoha významnými osobnostmi; byli to v prvé řadě manželé Jindřich a Eliška Wanklovi a jejich dcery Karla Absolonová (později Bufková), Vlasta Havelková, Lucie Bakešová a Magdalena Wanklová, dále Jan Havelka, Vincenc Prasek, Ignát Wurm, Vítězslav Houdek a další.⁶⁰

Studie hodnotící činnost a význam Vlasteneckého spolku muzejního, jeho muzea i Národopisné družiny zpracovávají zvolené téma vcelku vyčerpávajícím způsobem, neboť o nich existuje poměrně značné množství fundovaných prací z pera čelných představitelů oboru etnologie zejména z druhé poloviny 20. století, leckdy působících dosud.⁶¹ Některé z nich, bilancující činnost těchto předních sdružení vyvíjejících národopisnou práci, ovšem pocházejí již z dřívější doby, byly psány i čelnými funkcionáři Vlastenecké-

59 Srov. Jeřábek R.: *Olomoucká národopisná družina v zrcadle doby*. In: *Počátky vědeckého národopisu a studium českého a slovenského lidového umění*. Olomouc 1984, nestránkováno.

60 Vedle Vlasteneckého spolku muzejního a samotného Vlasteneckého muzea, které byly oficiálními institucemi, měl zvláštní význam Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, v němž zmíněné osobnosti publikovaly své práce.

61 Melzer, Miloš: *Počátky studia lidového umění a Olomoucká národopisná družina*. In: *Počátky vědeckého národopisu a studium českého a slovenského lidového umění*. Olomouc 1983, nestránkováno; Melzer, Miloš: *Olomoucký vlastenecký muzejní spolek a horní země*. In: *Česko-slovenské vztahy v bádání o lidové kultuře*. Zlín 1992, nestránkováno; Písková, Milada: *Dějiny Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*. In: *Živě tradice 1883–1983*. Brno 1983, s. 5–62.

ho spolku muzejního.⁶² Jiné studie byly publikovány u příležitosti kulatého výročí založení olomouckého spolku.⁶³ Stejně tak existuje dostatečné množství statí i celých monografií, které jsou věnovány jednotlivým členům a členkám této vynikající společnosti.⁶⁴

Vlastenecký muzejní spolek olomoucký významně ovlivnil nejen národopisné hnutí na střední Moravě, ale na mnohem širším území, a významně se tak zasloužil o zdárný průběh příprav podmínek pro realizaci monumentální Národopisné výstavy československé, konané roku 1895 v Praze. Jeho heslem se stalo „Nejen zachraňovat posbírané památky umění, ale celý svérázný život lidu hledme zachovat a restaurovat naší pomocí a příkladem!“⁶⁵

Přípravné krajské výstavy, pořádané v první polovině devadesátých let 19. století i v mnoha místech Moravy, se začasťe opíraly o výsledky předchozích aktivit olomouckého spolku a Národopisné družiny, stejně jako o práci četných dalších významných osobností v různých regionech, které s Olomouckými spolupracovaly. Významnou roli zde sehrálo působení jednotlivých členů a členek olomouckého centra národopisné práce v různých končinách Moravy, například na Brněnsku i v samotné moravské metropoli, kde se angažovaly zejména dcery Jindřicha Wankla – Lucie Bakešová, Vlasta Havelková, Karla Absolonová, Marie Magdalena Wanklová – či agilní politik a agitátor Ignát Wurm. Značný propagační význam také měly kolektivní výpravy olomouckého Vlasteneckého spolku muzejního do různých míst na Moravě, leckdy i dosti vzdálených, kam směřovaly jejich tzv. kočovné schůze. Byla to jakási výjezdní zasedání s výrazně reprezentativní a agitační funkcí. První kočující schůze byla pořádána v roce 1887 v Němčicích u Prostějova, následující pak roku 1888 ve Velkém Ořechově u Brna, další pak v Náměšti na Hané roku 1890.⁶⁶

Při těchto kočovných schůzích se horliví členové olomouckého spolku v čele s Ignátem Wurmem snažili přednáškami, předváděním starých zvyků a někdy také výstavkami

62 Například Vašek Antonín: *Počátky vlasteneckého muzea v Olomouci*. Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci 27, 1910, s. 16–28.

63 Melzer, Miloš: *100 let národopisné práce v olomouckém muzeu*. Muzejní a vlastivědná práce 21, 1983, s. 14–27.

64 Melzer, Miloš: *Jan Havelka, zakladatel českého národopisného hnutí na Moravě*. Severní Morava, 1977, s. 54–56; Slavík, Bedřich: *Jan Havelka a Mladá Morava*. Severní Morava, 1978, s. 20–30; Stránská, Olga: *Vlasta Havelková*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 29, 1912, s. 45–50; Fischer, Richard: *Vlasta Havelková*. Časopis Vlasteneckého musea olomouckého 53, 1940, s. 95–97; Havelková-Wanklová, Vlasta: *Madlenka Wanklová*. Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké 4, 1925–1926, s. 1–2; Pospíšil, František: *Madlenka Wanklová*. (Životopisný náčrt se zřetelem k práci národopisné). Časopis Moravského musea 20–21, 1922–1923, s. 257–278; Kalinová, Alena: *Madlenka Wanklová (1865–1922)*. Folia ethnographica 23–24, 1989–1990, s. 149–150.

65 Niederle, Lubor: *Co Národopisnou výstavu předcházelo*. In: *Národopisná výstava československá*. Praha 1895, s. 11.

66 Srov. Niederle, Lubor: *Co Národopisnou výstavu předcházelo*. In: *Národopisná výstava československá*. Praha 1895, s. 12.

probudit ve venkovském lidu vztah k starým pamětihodnostem a obyčejům, k lidové kultuře, jíž byli obyvatelé vesnic i městeček sami nositeli, leckdy ovšem nepříliš uvědomělými. Olomoučtí tak přispívali k ožívování již zapomenutých starobylých tanců a obřadů, jako byly například královničky či jízda králů, v důsledku jejich působení byly pak leckde prováděny v tradičním lidovém stylu svatby, hody, obžínky, a to podle místních starých zvyků, zachycených a popularizovaných odborníky. Tyto akce olomouckého muzejního spolku se staly vzorem pro další podobné výstavy a přehlídky folkloru, zejména pro zmíněné přípravné výstavky pro uspořádání Národopisné výstavy československé.⁶⁷

Poměrně méně je však probádána tematika národopisných odborů, připravujících v jednotlivých místech reprezentaci Moravy na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895.

České vlastenecké spolky

Rozmanité národopisné aktivity však nerozvíjely pouze spolky a sdružení, relativně úzce zaměřené na odborná bádání v oblasti historických věd, včetně etnografie a folkloristiky či kulturní historie, a na jejich cílevědomou popularizaci. Zejména atraktivní projevy lidové kultury poutaly pozornost spolků rozvíjejících rozmanitou činnost, plnících prioritně stavovské či vlastenecké funkce a uspokojujících odborné či zábavní zájmy jejich členů, a sloužících obecnému prospěchu.

V souladu s rozvojem českého národopisu a jeho národně uvědomovací úlohou zařazovaly různé projevy lidové kultury do své činnosti především české vlastenecké spolky, jež tvořily páteř nejen společenského a kulturního života obyvatel měst a posléze i venkovských míst, ale také českého národního hnutí. Středem pozornosti historiků české etnologie proto musejí být i rozmanité spolky a sdružení, rozvíjející národopisné aktivity víceméně okrajově. Takových spolků bylo i v prostředí Moravy velké množství, byly zakládány nejen ve městech a velkoměstech, odkud vzešly, ale postupně i v mnohem menších místech, na vesnicích. Jejich celkový počet činil několik, ba mnoho tisíc a v průběhu času, až do meziválečného období, stále narůstal.

Jednou z důležitých aktivit, rozvíjených vlasteneckými spolky a sdruženími, byla činnost směřující k vhodnému naplnění volného času jejich členů. Šlo zejména o zábavní činnost různého druhu, od prostého posezení ve spolkových místnostech mezi ostatními členy, přes různé hry a takzvané intimní zábavy, až po různé oslavy a večírky. Obsah i ráz těchto zábav byl velmi pestrý, přičemž inspiraci hledali spolkoví aktivisté v různých jevech každodenního – všedního i slavnostního – života. Zejména pro obyvatele velkých měst se mnohé atraktivní svědectví lidového života nalézalo v prostředí, kam se

67 Srov. Večerková, Eva: *Lidé, obyčeje a slavnosti. (K jubileu Národopisné výstavy československé)*. Folia Ethnographica 30, 1996, s. 3–4.

vzhledem k dlouhé pracovní době a krátkému osobnímu volnu dostali jen zřídka – na venkově. Proto projevy lidové kultury, jejíž nejryzejší podoba byla hledána právě u vesnického lidu, poutaly pozornost i mnohých obyvatel měst a velkoměst, kteří obdivovali krásu lidových písní a tanců, tradiční zvyky a obyčeje, se zaujetím naslouchali lidovému vyprávění, kochali se nádherou krojů.

Nelze pominout samu skutečnost, že české spolky v různých místech na Moravě vykonaly mnohé pro rozšíření obecného povědomí o záslužnosti národopisné práce. Začínaly přirozeně uvědomováním vlastních členů, což zejména v kulturně zaměřených sdruženích leckdy činily i některé zvláště významné osobnosti historických věd, angažující se tvůrčí prací i na poli národopisu. Například už roku 1869 měl ve Slovanském čtenářském spolku v Brně archivář Vincenc Brandl přednášku nazvanou „O vynášení Morany“, která měla značný úspěch nejen v řadách členské základny spolku, jež byla v té době výhradně mužská, ale především u jejich ženských protějšků, „potěšila jak členstvo, tak zvláště dámy, které v hojném počtu se dostavily“.⁶⁸

Od šedesátých let 19. století, kdy se český lid „začal probouzet k národnímu životu“, svou sílu a semknutost manifestovali jeho vlastenečtí aktivisté na veřejných slavnostech a jiných českých národních podnicích. Atraktivních projevů lidového umění a tradiční kultury lidu proto využívali členové vlasteneckých sdružení pro zpestření svých festivit. Zábavní činnost spolků totiž nebyla zaměřena pouze dovnitř, k jejich členům a příznivcům, ale směřovala rovněž navenek, k obyvatelstvu dané lokality. Vedle mnoha „intimních“ zábav pro vlastní členy pořádaly již v 19. století spolky a sdružení každoročně množství zábavních podniků – nejrůznějších merend, tanečních vínků, koncertů, představení ochotnických divadel, plesů, populárních šibřinek, pěveckých vystoupení, výletů – určených široké veřejnosti.

Novodobé způsoby městských zábav a slavností v mnohém navazovaly na dávné festivity městského lidu, kdysi organizovaného především v ceších a bratrstvech, jež předcházely moderním spolkům a plnily obdobné funkce. Některé z těchto zábav měly své kořeny ve středověku. Byly to v prvé řadě cechovní slavnosti řemeslníků, žakovské oslavy, slavnosti spojené s církevním rokem, výroční slavnostní mše a procesí v patřičném dni v roce, okázalé uctívání patronů řemeslnictva daného výrobního odvětví a podobně. Spolkové zábavy a slavnosti v prostředí moravských měst však navazovaly také na starší kulturní a společenské tradice venkovského obyvatelstva, jejichž projevy účinkující zařazovali do svých vystoupení. Například k oblíbeným zábavám v Brně v druhé polovině 19. století, ale i mnohem později patřily „moravsky“ nebo „hanácky hode“ anebo „slovácký fašaňk“.

68 Srov. Nesvadbík, František Ladislav: *50 let Českého čtenářského spolku v Brně. 1861–1911*. Brno 1911, s. 21.

Mezi mnoha stovkami a tisíci spolků na Moravě takto vynikaly od osmdesátých let 19. století *Národní jednoty – Národní jednota pro jihozápadní Moravu* se sídlem v Brně a *Národní jednota východomoravská* s centrem v Olomouci.⁶⁹ Tyto organizace byly – obdobně jako tehdejší Národní jednoty v Čechách (pošumavská a severočeská) – tvořeny sítí místních odborů, na Moravě koordinovaných ústředími ve zmíněných velkých městech. Tyto výrazně vlastenecké spolky vykonaly mnoho záslužné práce pro rozvoj českého národního hnutí na Moravě.⁷⁰

Zvláště je oceňován jejich přínos pro rozvoj národopisných aktivit.⁷¹ Právě místní odbory Národní jednoty pro jihozápadní Moravu byly na přelomu 19. století opakovaně vyzývány, aby neopomínaly „zavádět do svých zábav národní písně a kroje, obyčeje a zvyky jako obžínky, hody, vinobraní, stínání berana, právo aj.“, přičemž jim byly dávány za vzor brněnské odbory, které právě tak získaly zvláštní přízeň a oblibu u svých spoluobytel.⁷²

Rázu takových zábavních podniků se podřizovali nejen organizátoři a pořadatelé z řad členů spolku, ale také jejich návštěvníci byli vyzýváni k jeho dodržování, kupříkladu aby se zábavy účastnili v krojích. Například spolek *Beseda dělnictva československého* zval v říjnu roku 1911 na své hody, pořádané v Besedním domě jako „dostaveníčko všeho českého obecnstva“, každého, kdo „chce poznati původní hodové zvyky moravské“, s tancem stárků a dalšími tradičními projevy lidové zábavy, přičemž pořadatelé měli vystupovat jako „obecní výbor“ a „obecní policajti“ a také hosté se měli podříditi jejich rázu, k čemuž je nabádala i výzva v tisku: „Děvy a šohaji v krojích vítání.“⁷³

Zejména české vlastenky z Moravy byly vyzývány, aby se zúčastnily různých slavností, pořádaných zdejšími spolky, oděny v lidových krojích. Když v sobotu 28. ledna roku 1905 pořádal brněnský Sokol ve velké dvoraně Besedního domu slavnost zvanou Moravská beseda, otiskli pořadatelé v denním tisku spolu s oznámením konání tohoto zábavního podniku určeného elitě českého měšťanstva rovněž naléhavou výzvu: „Žádáme hlavně dámy, aby pokud možno přišly v národních krojích. Vždyť sebe lepší hed-

69 Název *Národní jednota pro jihozápadní Moravu* je poněkud zavádějící, neboť místní odbory této organizace se nalézaly na širokém území celé jižní Moravy, od Telče po Hodonín, od Břeclavi po Tišnov. Tento spolek však původně vznikl v Telči, na samé nejzápadnější výspě Moravy, přičemž teprve po několika letech byl ústřední výbor rozrůstající se organizace přesunut do Brna jako přirozeného střediska jižní Moravy a nadto moravské metropole. Název *Národní jednota pro jihozápadní Moravu* byl ovšem zachován, což svědčí o nadhledu čelných vlastenců národního hnutí a současně představitelů této významné instituce, působících v Brně.

70 Srov. Altman, Karel: *Způsoby sdružování českých obyvatel Brna (od poloviny 19. století do meziválečného období)*. Kandidátská disertační práce. Brno 1995, s. 127–181; Altman, Karel: *Společenské a kulturní působení Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. In: *Město: prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště 1991, s. 339–342.

71 Srov. např. Večerková, Eva: *Využívání lidových obyčejových tradic v činnosti spolků (Národní jednota pro jihozápadní Moravu)*. *Národopisná revue* 1992, s. 64–68.

72 Srov. Moravský zemský archiv Brno, B 26, kart. 2479 A.

73 Srov. Moravská orlice 49, 1911, č. 234, s. 6.

vábná toaleta nevyváží naše krásné národní kroje!“⁷⁴ Spolky byly v tomto ohledu vedeny „ušlechtilou snahou všemožně pečovati o to, aby krásné zvyky a obyčeje pokud možno mezi lidem naším byly uchovány“,⁷⁵ přičemž k jejich napodobování nepochybně přispěla i rostoucí národnostní polarizace obyvatelstva.

Svůj zásadní význam pro české národní hnutí a současně též vlastní vztah k české lidové kultuře osvědčily mnohé spolky na Moravě při zabezpečování příprav Národopisné výstavy československé. Angažovaly se při organizování přípravných, takzvaných krajin-
ských výstavek, které měly za cíl získat materiál pro pražskou výstavu, čímž navazovaly na činnost národopisných odborů a sdružení s vyhraněně národopisným programem, na předním místě na zmíněný Vlastenecký spolek musejní v Olomouci.

Četné další spolky přispěly ke zdaru těchto podniků alespoň finančně, zasláním peněžní částky, kterou k tomu účelu sebraly mezi svými členy a příznivci nebo získaly jako výtěžek z pořádání zábavních podniků. Například výbor významného měšťanského sdružení, jakým byl *Český (původně Slovanský) čtenářský spolek v Brně*, „uznáváje veliký význam národopisné výstavy v Praze 1895 pořádané“, s předstihem věnoval brněnskému Národopisnému odboru, organizujícímu přípravu tohoto vlasteneckého podniku v moravské metropoli, značně vysokou částku 100 zlatých.⁷⁶

Avšak mnohé české spolky se podílely na zabezpečení a podpoře Národopisné výstavy československé vskutku všestranně. Zejména agitovaly mezi obyvateli míst, v nichž působily, a získávaly je pro návštěvu pražské výstavy; některé dokonce organizovaly jejich dopravu do hlavního města českých zemí, někdy i značně náročným způsobem. Tak se výbor zmíněného Čtenářského spolku v Brně usnesl, že zařídí vypravení zvláštního vlaku z Brna do Prahy k návštěvě národopisné výstavy, a vykonal též patřičné přípravy.⁷⁷

Jak je patrné, české spolky na Moravě, zejména ty, jejichž činnost cílevědomě prolínalo vlastenectví, byly spjaty s rozvojem národopisného bádání i se zájmem o jevy lidové kultury vskutku mnohostranně. Toto sepětí zcela přirozeně vyplynulo z procesu, jakým se vyvíjel český národopis v 19. století, a současně z narůstajícího významu spolkového hnutí v té době. Spolky a sdružení jako základní a nejrozšířenější způsob sdružování širokých vrstev obyvatel v našem prostoru ve sledovaném období (zejména pak od šedesátých let 19. století) byly přímo předurčeny sehrát zvláště důležitou roli v rozvoji ná-

74 Lidové noviny 13. ledna 1905.

75 Moravská orlice 49, 1911, č. 296, příloha.

76 Srov. *Nesvadbík, František Ladislav: 50 let Českého čtenářského spolku v Brně. 1861–1911*. Brno 1911, s. 45.

77 Na žádost brněnskému Národopisnému odboru (tedy přípravného sdružení), jenž měl v moravské metropoli a jejím okolí zabezpečit přípravu Národopisné výstavy československé, ovšem přenechal Český čtenářský spolek pořádání výpravy jihomoravských vlastenců a ctitelů lidové kultury jemu.

Srov. *Nesvadbík, František Ladislav: 50 let Českého čtenářského spolku v Brně. 1861–1911*. Brno 1911, s. 45.

rodopisného hnutí, jež bylo nedílnou a velmi významnou součástí českého národního hnutí.⁷⁸

Zvláště když se národopisné aktivity začaly formovat do cílevědomého hnutí s vědeckými ambicemi, vynikla jejich role jako fenoménu, jenž je důležitou součástí soudobého politického proudu – českého národního hnutí. Jak je v mnoha ohledech zjevné, aktivity českého národopisu na Moravě hrály významnou roli v procesu našeho národně emancipačního zápasu. Tato skutečnost vždy nutila badatele v oboru historie národopisu i ke sledování společenského, sociálního a politického dění v daném období, z jehož kontextu nebylo možné český národopis vytrhávat.

Národopisné podniky a akce

K zintenzívnění kontaktů mezi jednotlivými národopisci a ctiteli lidové kultury, a tudíž i k navazování těsné spolupráce došlo zejména v čase pořádání významných národopisných akcí a podniků, určených nejen odborníkům, ale také širokým vrstvám.

Slavnosti

Stranou pozornosti moravských národopisců proto nestály ani různé dobové slavnosti, do jejichž programu byly zařazovány folklorní prvky. Tyto nad jiné atraktivní podniky si získaly řadu obdivovatelů už v samém počátku zájmu o projevy národopisné povahy. Jejich aktivity byly po mnoha letech podrobeny zkoumání národopisnými pracovníky, kteří své bádání zaměřili zejména na zhodnocení významných reprezentativních podniků, při nichž byly prezentovány prvky lidové kultury, především kroje, písně a tance a lidové obyčeje.⁷⁹

Součástí bádání o dějinách moravské etnografie a folkloristiky však je i zhodnocení významu četných dalších důležitých národopisných podniků a akcí, na jejichž pořádání se podílely nejen jednotlivé čelné osobnosti oboru, ale zejména sdružení a spolky či další instituce (například muzea), které připravovaly prezentaci lidové kultury Moravy.

78 Srov. Altman, Karel: *České spolky na Moravě a lidová kultura (do roku 1918)*. Národopisná revue 2003, s. 123–127.

79 Laudová, Hannah: *Lidový oděv, tanec a hudba na Moravě podle archivního materiálu z roku 1836*. Český lid 45, 1958, s. 159–162; Laudová, Hannah: *Dokumenty o lidové slavnosti uspořádané 20. srpna 1836 v Brně při příležitosti poslední korunovace na českého krále*. Etnografie národního obrození 3. Praha 1978, s. 129–189; Laudová, Hannah: *Lidové slavnosti – jejich formy a funkce v jednotlivých obdobích národního obrození*. Etnografie národního obrození 4. Praha 1978, s. 141–212; Svobodová, Vlasta: *Brněnské slavnosti z roku 1836 a Hornovo album lidových krojů*. In: *Brno v minulosti a dnes* 2. Brno 1960, s. 239–243.

Mimořádnou pozornost si nepochybně zaslouží rozmanité výstavy, jejichž počátek je třeba hledat v 19. století. Z hlediska rozvoje národopisu sehrál průkopnickou roli zejména Vlastivědný musejní spolek v Olomouci, který pořádal první výstavy předmětů lidové proveniencce u příležitosti svých „výjezdních zasedání“. Už v roce 1885 pak v prostorách olomouckého muzea uspořádal tento spolek významnou výstavu krojů.

Přípravné výstavy Národopisné výstavy československé

Značnou pozornost věnovali historikové národopisu na Moravě aktivitám, jež přesahovaly význam jednotlivých osobností i míst, neboť svým záběrem měly charakter nadlokálního národopisného hnutí. Ty vyvrcholily v devadesátých letech 19. století, v jejichž první půli šlo zejména o přípravy prvořadého národopisného podniku celonárodního významu, jakým byla Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895. Tak jako v Čechách, i na Moravě se především konaly rozsáhlé sběry materiálu a jejich výsledky byly prezentovány na regionálních „krajinských“ výstavkách v jednotlivých místech, na kterých byly předvedeny shromážděné dokumenty lidové kultury z různých lokalit i celých oblastí českých zemí.

Krajinské výstavy se slavnostmi první poloviny devadesátých let 19. století zřetelně dokládají těsné vztahy místních organizátorů těchto výstavek k čelným osobnostem národopisné vědy i kulturního a politického života, které se zpravidla účastnily těchto významných podniků.⁸⁰ Místní národopisní pracovníci přítomnost oněch celebrit na krajinských výstavkách, které se jim podařilo s nemalými obětmi uskutečnit, přímo vyžadovali, a to nejen pro přátelské vztahy, které s nimi začasté navázali, ale také z reprezentativních pohnutek, neboť lidé slavného jména, vědeckého či uměleckého renomé výrazně zvyšovali jejich vlastní prestiž, jakož i honosnost celého výstavního podniku. Potrpěli si na to zejména pracovníci ve venkovských místech, jak tuto skutečnost dokládá řada dokumentů. Zvláště naléhavě to vyplývá z výlevů nespokojenosti a křivdy těch, kteří se v tomto ohledu cítili ošizeni malým zastoupením „výtečníků“ nebo dokonce jejich úplnou absencí.⁸¹

80 Takovými iniciátory však mohly být i osobnosti, které do různých míst často zajížděly ze svých působišť a měly zde četné a stálé kontakty na místní vlastence. K takovým aktivistům patřil na Moravě na předním místě Ignát Wurm z Olomouce, který se dobře znal s mnohými místními pracovníky.

81 Například už na první regionální výstavce v Kojetíně v červenci roku 1892 byly i četné celebrity národního a kulturního života, včetně vynikajících odborníků národopisné vědy, jako byl třeba František Bartoš, Emanuel Kovář, Vlasta Havelková, ale nechyběl ani přední politik Ctibor Helcelet. Obdobně tomu bylo i na mnohých dalších výstavních podnicích, například výstavy v Dřevohosticích u Přerova se zúčastnili členové ústředního výboru pro pořádání Národopisné výstavy národopisné v Praze – František Adolf Šubert, František Bartoš, Josef Klvaňa a mnozí další. Také ve výčtu čestných členů výstavy v Přerově figurovala známá jména: Ignát Wurm, Františka Xavera Běhálková, Vlasta Havelková, Josef Klvaňa, František Přikryl a jiní.

Přípravy výstavy v různých místech obývaných českým etnikem (včetně moravských), stejně jako samotný její průběh pak byly náležitě vylíčeny v monumentálním díle *Národopisná výstava československá* (Praha 1895), jež začalo být (po jednotlivých sešitech) publikováno ještě v roce konání této expozice. Zhodnocení přínosu Moravy (jakož i jiných zemí Rakousko-Uherska) k tomuto vlasteneckému podniku podává zejména kapitola Lubora Niederleho o vzniku a dějinách výstavy.⁸²

Vedle tohoto díla pak základní informace o přípravných výstavkách v jednotlivých místech národopisné práce na Moravě i jejich hodnocení současníky poskytují zejména dobové odborné národopisné a vlastivědné časopisy, rozmanité sborníky, kulturní revue i tehdejší denní tisk, kde jsou otištěny četné stati věnované těmto podnikům. Z mnoha zpráv a referátů uveďme alespoň některé, jmenovitě práce B. Duška, V. Houdka, O. Bystřiny, jež do jisté míry reprezentující celkové množství.⁸³

Cenné údaje pak skýtají i rozsahem nepřilíš veliké, leč důležité publikace, brožury a drobné tisky věnované jednotlivým krajinským výstavkám. Při příležitosti jejich konání byly vydávány obvykle vlastním nákladem pořádající instituce, spolku, muzea, tedy organizátory těchto národopisných podniků v jednotlivých místech. Tyto „upomínky“, jak se jim obecně říkalo pro zdůraznění jejich pamětního charakteru a jak byly některé z nich přímo v názvu označeny, mívaly různý obsah i rozsah, od několika sepjatých listů až po desítky stran vyvázaných do knižní podoby. Obsahovaly obvykle více statí, nejednou značně rozmanitých, které líčily a hodnotily různé stránky expozic. Byly zpravidla dílem několika autorů, národopisců, vlastivědných pracovníků i jiných odborníků.

Takový spisek však neměly zdaleka všechny krajinské výstavky, ale pouze některé, zpravidla ty největší, nejlépe připravené, které zabezpečovaly nejagilnější osobnosti, jež také uměly opatřit nezbytné finanční prostředky na jejich pořízení. Na rozdíl od upomínky holešovské, prostějovské či slavkovské, které patřily k nejvíce reprezentativním publikacím svého druhu, upomínka například na krajinskou výstavku v Ořechově u Brna je velmi provizorním spisem o pouhých několika stranách, psaným ručně a tištěným nejjednodušší litografickou metodou. Nadto dnes existuje zřejmě v jediném exempláři.

Jednotlivé upomínky a další publikace o krajinských výstavkách měly pochopitelně rozličný charakter i obsah, rozmanitou úroveň odbornou i stylistickou. Ne vždy obsahují ryze národopisné stati, leckdy je jejich více či méně významnou součástí líčení hospodářských, kulturních a osvětových úspěchů daného místa či kraje. Nejhonosnější spisy vydali pořadatelé výstavek na bohaté Hané, jiné mají skromnější podobu. Podle úrovně (a vlastně už ze samotné existence) spisu však ne vždy můžeme automaticky hodnotit

82 Niederle, Lubor: *Vznik a dějiny výstavy*. In: *Národopisná výstava československá*. Praha 1895, s. 9–12.

83 Bystřina, Otakar: *Národopisná výstava Tovačovská*. In: *O bídě lidské*, 3–4. Brno 1892, s. 106–114; Dušek, Bedřich: *Z Hranic. (Zpráva o národopisné výstavce v Hranicích 2. – 10. 4. 1893.)* Časopis Vlasteneckého spolku musejního 10, 1893, s. 111; Houděk, Vítězslav: *Na památku národopisné výstavy v Nákle r. 1893*. Časopis Vlasteneckého spolku musejního 10, 1893, s. 121–122.

celkový ráz a úroveň výstavního a slavnostního podniku, ani zde nemusí vždy platit přímá úměra.

Tyto upomínky většinou nejsou úplně snadno dostupné, pouze některé se zachovaly ve veřejných knihovnách, spíše jsou zachovány v muzeích a archivních fondech v patřičných regionech, v pozůstalostech osobností, případně ve fondech národopisných kateder a vědeckých ústavů. A tak jako jiné důležité, leckdy nenahraditelné prameny, jsou i tyto upomínky v soukromých rukou.

O těchto spisech leckdy informovaly odborné časopisy včetně pražského Českého lidu a Časopisu Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Šlo kupříkladu o spisy: *Upomínka na národopisnou, průmyslovou a uměleckou výstavu, pořádanou ve dnech 25. června až do 10. července 1893 v Prostějově. (Průvodce po výstavě)*. Prostějov 1893; *Upomínka na národopisnou a průmyslovou výstavu v Holešově 1893*. Holešov 1893; *Průvodce po výstavě průmyslové, hospodářské a národopisné v Přerově*. Přerov 1893; Koudelka, Florian: *Krajinská národopisná výstavka ve Vyškově r. 1892*. Vyškov 1892; *Upomínka na národopisnou výstavku ve Slavkově u Brna spojenou s výstavkou průmyslovou od 20. do 27. srpna 1893*. Slavkov u Brna 1893; *Umělecká národopisná sběrací a průmyslová výstava v Boskovicích*. Boskovice 1892; *Katalog všeobecné krajské výstavy ve Velkém Meziříčí na Moravě*. Velké Meziříčí 1893.

Zájem historiků českého národopisu o místní národopisné výstavy z první poloviny devadesátých let 19. století se projevoval nejen v době bezprostředně následující a v období první Československé republiky, kdy byly tyto vlastenecké podniky náležitě vysoce hodnoceny a vyzdvihovány jako významné kulturní a současně národně uvědomovací a reprezentativní akce, ale také v letech druhé poloviny 20. století.⁸⁴ Celou řadu cenných informací o moravských výstavkách i o samotné účasti Moravy na pražské výstavě roku 1895 pak najdeme v již zmíněném monografickém díle Stanislava Broučka *České národopisné hnutí na konci 19. století*, pojednávajícím o této problematice obecně (Praha 1979). Zvýšenou míru pozornosti zaměřené na toto téma je rovněž možno sledovat u příležitosti kulatých výročí těchto přípravných výstavek i samotné Národopisné výstavy československé v Praze.⁸⁵

Účast Moravy na výstavě

Prezentace lidové kultury Moravy na Národopisné výstavě československé v Praze v roce 1895 byla dosti podrobně zdokumentována a zhodnocena současníky, očitými

⁸⁴ Gregor, Vladimír: *Národopisné výstavy na Hané před rokem 1895*. Český lid 49, 1962, s. 76–79.

⁸⁵ Vrbka, Josef: *Národopisné výstavy před čtyřiceti roky*. Vlastivědný sborník střední a severní Moravy 14, 1935–1936, č. 1, s. 13–15.

svědky i přímými organizátory, kteří se aktivně podíleli na jejím uskutečnění. V tomto ohledu se jako zvláště výrazný jeví podíl Josefa Klvani, autora rozsáhlé stati věnované tomuto tématu, jež vyšla krátce po skončení výstavy v Časopisu Matice moravské.⁸⁶ Dílčí posudky zastoupení jednotlivých národopisných oblastí Moravy na pražské výstavě pak přinesly regionální odborné časopisy a sborníky,⁸⁷ stejně jako přední pražské kulturní revue.⁸⁸ Pozoruhodné jsou i reflexe tohoto odborného, popularizačního a současně výrazně vlasteneckého podniku v řadách obyvatel Moravy, jak je bezprostředně zachytili někteří zasvěcení návštěvníci expozice.⁸⁹

Problematika národopisného hnutí na Moravě, směřujícího v první polovině devadesátých let 19. století k Národopisné výstavě československé v Praze a nalézajícího výraz v rozsáhlém sbírání materiálu lidové proveniencie a jeho vystavování v jednotlivých místech, však byla některými badateli oceňována i v druhé polovině 20. století, tedy s odstupem mnoha desetiletí. Jde zejména o stati Václava Frolce, jež byly otištěny v časopisu Národopisné aktuality,⁹⁰ ale i dalších etnologů publikujících například v regionálních periodikách.⁹¹ Značnou vlnu zájmu historického bádání o přípravách Národopisné výstavy československé na Moravě s sebou přineslo – tak jako v celé České republice – kulaté výročí sta let, jež uplynuly od jejího konání. O přípravných výstavkách byly v devadesátých letech 20. století, především pak v jejich první polovině, napsány četné vědecké studie.⁹² Tehdy však byly publikovány i souborné práce o této tematice, zejména pak z pera brněnské badatelky Evy Večerkové, která se ovšem touto problematikou soustavně zabývala s několikaletým předstihem, již od přelomu osmdesátých a devadesátých let.

86 Klvaňa, Josef: *Morava na národopisné výstavě v Praze r. 1895*. Časopis Matice moravské 20, 1896, s. 34–42, 143–146, 245–252, 323–335.

87 Například *Zpráva o činnosti na Valašsku pro Národopisnou výstavu československou*. Sborník musejní společnosti ve Val. Meziříčí 2, 1898, s. 42–49.

88 Válek, Josef: *Valašsko na Národopisné výstavě československé*. Světozor 29, 1895, s. 378–379, 391, 403, 417–418; *Účast Moravy v práci národopisné a pro národopisnou výstavu československou*. Světozor 29, 1895, s. 259, 438.

89 Fiala, Alois: *Z paměti o cestě s dětmi slováckými na Národopisnou výstavu v Praze*. Komenský 24, 1896, s. 637–639, 654–656, 700–704, 717–720, 733–736, 760–763.

90 Frolec, Václav: *Národopisná výstava československá a Morava*. Národopisné aktuality 7, 1970, s. 185–203; Frolec, Václav: *Odkaz Národopisné výstavy československé*. Národopisné aktuality 22, 1985, s. 145–157.

91 Vašut, Stanislav: *Valašsko na Národopisné výstavě v Praze 1895*. Kulturní zpravodaj města Valašského Meziříčí, 1976, č. 1, s. 23–24; Beneš, Josef: *Slovácko na národopisné výstavě v Praze*. Malovaný kraj 21, 1985, s. 16–17.

92 Fišer, Zdeněk: *V Kroměříži před sto léty aneb cesta k národopisné výstavě*. Kroměříž 1995; Jelínková, Zdenka: *Vzpomínáme stého výročí národopisné výstavy v Orechově u Brna*. In: *Brněnsko tančí a zpívá*. Brno 1992; *Vítejte u nás v Dřevohosticích*. Sborník ke 100. výročí národopisné výstavy Záhoří v Dřevohosticích 23. 7. 1893. Dřevohostice 1993; Jančář, Josef: *Tradice a současnost*. Almanach k oslavám 100. výročí Národopisné výstavy československé v Praze 1895. Strážnice 1995.

V následujících letech pak její práce o výstavkách v jednotlivých místech moravských etnografických oblastí vyvrcholily syntetizujícími studii.⁹³

Na základě dosavadního poznání éry pořádání krajinských výstavek, tohoto velmi významného období v rozvoji českého národopisu – a to jak v onom tehdejší Moravském markrabství, tak beze sporu i v Českém království – lze zde vyslovit přesvědčení, že skutečně každá z oněch expozic připravujících Národopisnou výstavu československou v Praze, by si zasloužila vlastní monografii. Atraktivitu tohoto tématu dokládá již několik takových knižně vydaných studií. Jde zejména o práci Zdenky Jelínkové a Václava Štěpánka *Aj v tom Tróbsku zvonijó... Sborník vydaný ke 100. výročí Národopisné výstavky v Troubsku 1894* (Troubsko 1994), anebo dílo historika Zdeňka Fišera *V Kroměříži před sto léty aneb cesta k národopisné výstavě* (Kroměříž 1995).

Z více než desítky semestrových přednáškových cyklů Karla Altmana nazvaných *Z dějin moravského národopisu*, realizovaných na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, posléze vzešly podněty ke zpracování několika bakalářských či magisterských diplomových prací, které zde zdárně obhájily Petra Minářová, Lenka Maradová, Eva Tomášová. Poněkud šířeji pojednala o této problematice Lucie Baldíková.⁹⁴ Některé magisterské práce, věnované této tematické, jsou posléze vydávány tiskem, například v podobě rozsáhlých studií, rozdělených do několika částí. Eva Tomášová publikovala svou magisterskou práci *Národopisné hnutí v Telči a Dačicích v devadesátých letech 19. století* na stránkách Dačického vlastivědného sborníku.⁹⁵

Stále však zůstává velká většina lokalit po celé Moravě, v nichž se v první polovině devadesátých let 19. století konaly krajinské výstavky a slavnosti, o kterých obdobné monografie nebo alespoň rozsáhlejší studie dosud nepojednávají.

Výstavní slavnosti

Jedním z důležitých témat, jimiž se zabývají historikové národopisu, jsou obecné a historické otázky folkloru a folklorismu, včetně zhodnocení významu prezentace

93 Večerková, Eva: *Výstavní slavnosti ve městech na střední Moravě v období přípravy Národopisné výstavky československé*. In: *Město: Prostor, lidé slavnosti*. Uherské Hradiště 1990, s. 276–281; Večerková, Eva: *Výstavní slavnosti na Hané před sto lety*. In: *Studie Kroměřížska 92/93*. Kroměříž – Brno 1993, s. 41–47; Večerková, Eva: *Lidé, obyčej a slavnosti. (K jubileu Národopisné výstavky československé)*. Folia ethnographica 30, 1996, s. 3–32.

94 Minářová, Petra: *Společenský ruch na pomezí Slováků a Hané v období příprav Národopisné výstavky československé (Krajinské výstavky v Napajedlich a Kvasicích roku 1894)*. Magisterská diplomová práce. Brno 2005; Maradová, Lenka: *Výstava umělecká, průmyslová a národopisná v Hodoníně r. 1892*. Bakalářská diplomová práce. Brno 2008; Tomášová, Eva: *Národopisné hnutí v Telči a Dačicích v devadesátých letech 19. století*. Magisterská diplomová práce. Brno 2008; Baldíková, Lucie: *Národopisná činnost v Brně v první polovině devadesátých let 19. století*. Magisterská diplomová práce. Brno 2008.

95 Tomášová, Eva: *Národopisné hnutí v Telči a Dačicích v devadesátých letech 19. století*. Dačický vlastivědný sborník 5, 2009, s. 47–100.

folklorního materiálu v minulosti i v současnosti. Do tohoto okruhu otázek spadá i problematika z dějin naší disciplíny, totiž téma podílu krajinských výstavek první poloviny devadesátých let 19. století na rozvoji českého národopisu na Moravě. Tyto expozice, akcentující materiální sféru tradiční lidové kultury, byly vskutku ve všech případech spojeny s prezentací projevů lidové kultury duchovní, lidových zvyků, obyčejů i obřadů, a také folkloru, především pěveckého a tanečního. Dálo se tak zejména prostřednictvím slavností, které představovaly nejvýznamnější událost v rámci jednotlivých výstavek a jimiž tyto expozice zpravidla vyvrcholily.

Během slavnosti se v celých koncipovaných „pásmech“ předváděly ony lidové zvyky, obyčeje a obřady a jiné atrakce, které byly předváděny návštěvníkům, obvykle se značným úspěchem, jak dokládají přímá svědectví i hodnotící stati odborníků. Expozice předmětů z materiální kultury tak byly značně oživovány.

Při těchto slavnostech, které vhodně doplňovaly statickou expozici krajinských výstavek, šlo především o atraktivní vystoupení s hudbou, zpěvem a tancem, dále předvedení několika scének z lidového obřadního, zvykoslovného, ale třeba také dětského života. Na Moravě bylo nejčastěji předváděno honění krále, svatba, ostatkové právo, dožínky, hodo-ové zvyky chasy a stárků, přástky a různé hry, atd. V rámci programu výstavních slavností byly také uváděny některé dávné zábavy a hry, jež byly spjaty ponejvíce s životem dětí a mládeže. Některé obyčeje a obřady z Moravy byly právě tehdy značně zpopularizovány v řadách české společnosti. Patřily k nim kupříkladu slavné královničky, svérázný obřad, o jehož propagaci se významně zasloužila Lucie Bakešová.

Slavnost se mohla konat v různém stadiu výstavy, stávala se jejím závěrečným vyvrcholením, ale třeba jí mohla výstavka začínat; někde trvala jediný den, jinde několik dní, ale třeba i týden. V průběhu jedné krajinské výstavky se také nemusela konat jediná slavnost, ale třeba hned několik takových slavností, například každou sobotu a neděli po dobu konání expozice. Tak tomu bylo například v Hodoníně, kde tamější výstavku doprovodila nikoli jediná slavnost, ale hned tři.

Význam těchto, ale samozřejmě také mnohých jiných národopisných výstavek a s nimi spojených slavností pro rozvoj našeho oboru byl už mnohokrát náležitě zhodnocen a vyzdvížen předními odborníky. Je na místě zde jmenovat Václava Frolce, Miloše Melzera, Zdenku Jelínkovou, Jana Krista a zejména pak Evu Večerkovou, autorku důkladných a velmi rozsáhlých, vskutku zásadních souhrnných studií. V jejich statích, které byly publikovány v druhé polovině 20. století, nejvíce pak u příležitosti stého výročí konání jednotlivých těchto akcí, tedy v průběhu první poloviny devadesátých let, najdeme mnoho zásadních, výborně postižených i utříděných informací o sledované problematice, které tito badatelé podrobili solidní analýze, a tudíž po zásluze mohli dospět k relevantnímu zhodnocení. Také díky jim víme, že krajinské výstavky, pořádané obdobně jako v Čechách též v mnoha místech Moravy, představovaly nezbytné příprav-

né stadium při uskutečňování Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895. Jeví se jako důležitý přínos nejen pro prezentaci kultury českého lidu na Moravě na nejvýznamnějším národopisném podniku v zemích Koruny české v 19. století, ale současně též jako významný fenomén v procesu rozvíjení národopisných aktivit přímo na území Moravy, v té době jedné ze zemí tehdejší habsburské monarchie.

Dobře známou je rovněž skutečnost, že pořádání krajinských výstavek spojených se slavnostmi a tedy prezentací folkloru mělo cíle nejen odborné, popularizační, vzdělávací, osvětové a zábavní, ale také národně uvědomovací, a tudíž politické. Ostatně právě toto zaměření s sebou přinášelo organizátorům ne jeden problém v podobě přímých či skrytých restrikcí ze strany tehdejších správních i státních úřadů a zejména všenněmecky orientovaných nacionálů.

Mohlo by se zdát, že díky vskutku důkladným studiím zejména z poslední dekády minulého století již bylo o krajinských výstavních činnostech řečeno vše podstatné. S takovým závěrem ovšem nelze zcela souhlasit. Konstatujeme tak na základě výzkumů, zacílených na danou problematiku, které byly a dodnes jsou součástí bádání o historii českého národopisu na Moravě v 19. a na počátku 20. století.⁹⁶

Považujeme za vhodné upozornit zde na některé dílčí problémy, jež se jeví jako relevantní, přestože jim byla dříve věnována spíše menší pozornost. Jak je patrné, iniciátoři krajinských výstavek a slavností při přípravě a organizování těchto podniků i při získávání nezbytné publicity výborně využili značné atraktivitu jevů i předmětů lidové kultury. Nadšené reflexe na straně návštěvníků výstavek i diváků slavností jsou pak dostatečně známy z rozmanitých svědectví. Docházelo k nim přesto, že ještě na počátku devadesátých let 19. století moravští národopisci při shromažďování předmětů i zaznamenávání nehmotných jevů lidové kultury museli překonávat mnohé překážky a uvádět na pravou míru četná nedorozumění, a to přímo v terénu, tedy v lidovém prostředí.⁹⁷

96 Téma krajinských výstavek, jakož i účasti Moravy na Národopisné výstavě československé v Praze, autor této příručky zpracoval v několika statích, které publikoval především v ročence *Folia ethnographica*, ve sborníku *Jižní Morava*, ale i jinde. Pozornost krajinským výstavním činnostem na Moravě v letech 1892–1895 je také věnována v dosti rozsáhlém oddílu výběrové bibliografie *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě, do roku 1918* (Brno 2005). Jsou zde informace o víceméně obecných pojednáních o těchto expozicích, v následujícím oddílu jsou patřičné bibliografické údaje rozčleněny podle jednotlivých míst, kde se tehdy u nás tyto národopisné podniky konaly, což předtím nebylo ve svém souhrnu vykonáno. Na tento oddíl pak navazuje soupis údajů o literatuře líčící a hodnotící tehdejší prezentaci Moravy přímo na Národopisné výstavě československé v Praze, ke které pořádání krajinských výstavek směřovalo a bylo jejich logickým završením.

97 Problémy, s jakými se průkopníci národopisné vědy kdysi potýkali, Karel Altman alespoň částečně nastínil ve studii „*Po půdách, komorách i mlatech*“ aneb „*k čemu ty staré hříchy a komedie?*“ *Z terénních zkušeností průkopníků českého národopisu na Moravě v 19. a první polovině 20. století*. *Folia ethnographica* 38, 2004, s. 7–24. Název vznikl spojením dvou citátů z korespondence Lucie Bakešové a Čenka Zibrta.

Jedním z podnětů ke studiu krajinských výstavek se stalo i výročí sedmdesáti let od úmrtí Čeňka Zíbrta, připomínané v roce 2002.⁹⁸ Vzhledem k tomu, že tento vynikající pražský národopisec a současně vlivný redaktor časopisu *Český lid* měl mnoho přátel také mezi moravskými etnografy a folkloristy, z jejichž řad se často rekrutovali organizátoři a pořadatelé krajinských výstavek, nalézá se celá řada významných údajů právě o těchto expozicích v korespondenci, kterou si psali. Tak je tomu například v dopisech Lucie Bakešové, uložené v Zíbrtově fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Významná moravská etnografka a folkloristka líčí své poznatky, které se vztahují jmenovitě k výstavce v Ořechově roku 1892. Této korespondence bylo mimo jiné využito i při zpracování studie *Lucie Bakešová důvěrně Čeňku Zíbrtovi (Glosy k národopisnému hnutí na jižní Moravě v devadesátých letech 19. století)*.⁹⁹ Z těchto pramenů značně intimní povahy lze vyčíst rozmanité tenze, rozmíšky i osobní animozity kalící vztahy mezi jednotlivými osobnostmi i celými skupinami badatelů, obvykle zastírané v oficiálních dokumentech. Tyto nesrovnalosti, mající leckdy poněkud malicherné příčiny, nejednou značně komplikovaly a zdržovaly rozvoj národopisného hnutí na Moravě i v rámci celých českých zemí. Korespondence představitelů národopisu, ale také jiných osobností, které se krajinských výstavek účastnily jako pozorovatelé a diváci, je do značné míry neprobádaným, a proto také poměrně málo využitým zdrojem poznatků vztahujících se mimo jiné i k takto zacílenému tématu.

Ke krajinským výstavkám však mají vazbu i jiné materiály uložené v Zíbrtově fondu. Jeden z nich, anonymní rukopis zahajovacího projevu ke zmíněné ořechovské výstavce, byl analyzován a zhodnocen ve studii *Pozoruhodný dokument národopisného hnutí na jižní Moravě z devadesátých let 19. století*.¹⁰⁰

Problematika národopisných slavností na Moravě v 19. století, která se jeví jako mimořádně pozoruhodná a atraktivní, není zcela probádána. Mezi dosud nezhodnocené festivity patří například slavnosti ve Filipovském údolí na pomezí Hornácka a Slovenska, kde od osmdesátých let 19. století se konala rok co rok sbíratřující setkání Slováků z Moravy i z Horních Uher. Stranou pozornosti zůstávají i četné další podniky tohoto typu, pořádané v různých lokalitách s živou národopisnou tradicí, které se uskutečnily zejména v letech po Národopisné výstavě, až do začátku světové války.

98 Altman, Karel: *Podíl krajinských výstavek na rozvoji českého národopisu na Moravě*. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice 2006, s. 23–26.

99 Altman, Karel: *Lucie Bakešová důvěrně Čeňku Zíbrtovi (Glosy k národopisnému hnutí na jižní Moravě v devadesátých letech 19. století)*. *Jižní Morava* 40, 2004, s. 161–174.

100 Altman, Karel: *Pozoruhodný dokument národopisného hnutí na jižní Moravě z devadesátých let 19. století*. *Jižní Morava* 39, 2003, s. 181–190.

Dějiny institucí

Významný atribut a současně přímý důsledek vědeckého období rozvoje národopisu představoval vznik rozličných institucí, které napomáhaly rozvoji oboru na vyšší, kvalifikovanější i organizovanější úrovni. Proto jsou i ony podrobovány pozornosti historiků národopisu u nás. Zpracovány byly například i dílčí dějiny některých národopisných aktivit z oblasti hudební a taneční folkloristiky na Moravě, které byly spjaty s významnou brněnskou institucí, Pracovním výborem pro českou národní píseň, a to v dějinném úseku 1905–1995. Jde o dílo *Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku 1905–1995*, který redakčně připravila Lucie Uhlíková (Brno 1995). Je to sborník, jenž byl převážně sestaven z referátů, které zazněly na konferenci k výročí vzniku Pracovního výboru pro národní píseň na Moravě a ve Slezsku, konané v dubnu roku 1995 v Brně. Dějiny tohoto brněnského národopisného pracoviště, které se z prvotního Pracovního výboru z časů Rakousko-Uherska přes Státní ústav pro lidovou píseň v meziválečném Československu vyvinulo v poválečný Ústav pro etnografii a folkloristiku (až po dnešní Etnologický ústav Akademie věd České republiky), jsou zde zasazeny do širšího kontextu vývoje naší disciplíny na Moravě a ve Slezsku. Pro historii národopisu jsou zvláště důležité příspěvky Olgy Hrabalové *Vznik a počátky moravského Pracovního výboru pro lidovou píseň*, Martiny Pavlicové *Z historie Státního ústavu pro lidovou píseň v Brně v meziválečném období*, Zdenky Jelínkové *Přehled bádání o lidovém tanci na Moravě a ve Slezsku*, Marty Šrámkové *Studium slovesného folklóru v ÚEF v Brně*, Jany Pospíšilové *Od Pracovního výboru k ústavu Akademie věd*.¹⁰¹

Muzea

K aktuálním úkolům historiografie oboru národopis na Moravě ve sledovaném období patří i zkoumání dějin místních a regionálních muzeí. Jejich součástí byly a ovšem dodnes jsou leckdy značně rozsáhlé sbírky rozmanitých dokumentů a historických pramenů, včetně sbírek národopisných. Taková muzea byla někde zakládána již v 80. letech 19. století a některá (například Vlastenecké muzeum v Olomouci či muzeum ve Valašském Meziříčí) vyvíjela činnost výrazně nadlokálního významu; jejich působení bylo velmi přínosné pro kulturní život i národní hnutí. Společně s rozvojem těchto institucí musí být náležitě zhodnocena a vyzdvížena také úloha čelných osobností moravského

---

101 Uhlíková, Lucie (ed.): *Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku 1905–1995*. Brno 1995.

muzejnictví, které se podílely na sbírání materiálu, na zakládání a třídění sbírek, na pořádání výstav, nejčastěji spojených se slavnostmi a přehlídkami folkloru.¹⁰²

Poznání dějin muzeí má pro historika národopisu zvláštní význam, mimo jiné i proto, že pro zakládání městských i regionálních, tzv. krajinských muzeí v různých místech Moravy osídlených českým etnikem byla značným podnětem Národopisná výstava československá v Praze roku 1895, a to zejména tam, kde místní pracovníci sbírali doklady lidové kultury pro pražskou expozici, pořádali přípravné výstavy a národopisné slavnosti. Do těchto muzeí často byly získané sbírky posléze uloženy poté, co krajinské výstavy skončily, a zejména po úspěšném předvedení moravského materiálu na pražské Národopisné výstavě. Tam, kde už dříve existovalo muzeum zaměřené na shromažďování a prezentaci dokumentů z téže lokality a jejího bezprostředního okolí, pak mohla být pražská výstava podnětem k podstatnému rozšíření záběru působnosti na rozsáhlejší region.¹⁰³

Navzdory značnému významu těchto institucí pro vědeckou práci i kulturní působení národopisných a vlastivědných pracovníků na širokém území Moravy dosud chybí ucelená práce hodnotící činnost a přínos muzeí v tomto prostoru. Existují však některé studie, věnované historii jednotlivých muzeí. Stejně jako u zmíněných přípravných výstavek, předcházejících Národopisné výstavě československé v Praze, také pro moravská regionální a vlastivědná muzea jako důležité instituce bylo výrazným podnětem k zhodnocení jejich práce a významu kulaté výročí uplynuvší od jejich založení.¹⁰⁴

Už v osmdesátých letech 20. století oslavila některá zvláště významná moravská muzea dokonce sté výročí existence, jmenovitě Vlastivědné muzeum v Olomouci a muzeum ve Valašském Meziříčí, která byla založena se značným předstihem ještě před myšlenkou zorganizovat Národopisnou výstavu československou v Praze.¹⁰⁵

102 Moravský, J.: *Krajinské výstavy z Moravy, Slezska a Uh. Slovenska*. In: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*. Praha 1895, s. 271–280; Kühndel, Jan: *Jan Havelka, zakladatel českého muzejnictví na Moravě*. Časopis vlasteneckého musejního spolku olomouckého 53, 1940, s. 91–93.

103 Melmuková-Šašecí, Eva: *Národopisná výstava jako podnět přeměny městského muzea v Telči v oblastní („krajinské“) muzeum jihozápadní Moravy v r. 1897*. Český lid 58, 1971, s. 42–44.

104 *Městské vlastivědné muzeum Klobouky u Brna. 70 let založení muzea*. Klobouky u Brna 1977; Bělík, Vratislav: *Zprávy z venkovských muzeí. Šedesáté výročí založení Západomoravského muzea v Třebíči a jeho etnografické oddělení*. Český lid 45, 1958, s. 274; Jančář, Josef: *Slovácké muzeum 1914–1964*. Slovácko 6, 1964, s. 9–32; Jančář, Josef: *Slovácké muzeum 1914–1964*. Uherské Hradiště 1965.

105 Melzer, Miloš: *100 let národopisné práce v olomouckém muzeu*. Muzejní a vlastivědná práce 21, 1983, s. 14–27. *100 let muzea ve Valašském Meziříčí. Sborník ke 100. výročí založení Muzejní společnosti ve Valašském Meziříčí 1884*. Vsetín 1984.

Střediska společenského života

Muzea kromě prezentování exponátů lidové provenience vždy byla současně též centry vědění, místy rozvíjení vlastivědného a regionálního bádání, ale také střediska společenského života. Především s posledně jmenovaným aspektem souvisí i existence rozmanitých veřejných center, zakládaných zejména v městském prostředí – měšťanských besedních domů, dělnických domů, ale také sokoloven a orloven a dalších obdobných zařízení. Také zde mohla být při různých příležitostech prezentována lidová kultura. Proto jsou historiky národopisu hodnocena i tato střediska společenského života, vedle národních a lidových domů také hostinská zařízení různého typu. Například významné výspě uvědomělého češství v Brně je věnován sborník *Besední dům. Architektura, společnost, kultura* (Brno 1995), ale i monografická práce Karla Altmana *Besední dům v Brně. Pohled do jeho minulosti* (Brno 1995). Významem hostinských zařízení pro rozvoj společenského života i národně uvědomovacích aktivit se zabývá patřičná kapitola v Altmanově monografii *Křemné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli* (Brno 1993) anebo stať téhož autora *Podíl působení hostinců na rozvoji české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století*.¹⁰⁶

Jak je patrné, dosavadní zkoumání historie národopisu přineslo velmi širokou a pestrou škálu rozličných témat, která byla sledována se značným zájmem i úsilím. Za zvláště pozitivní rys pak lze považovat skutečnost, že se hodnocení přínosu díla osobností národopisné vědy i rozmanitých institucí, akcí a podniků vždy věnovali etnologové nejen v nejpřednějších centrech Moravy, jakými jsou Brno a Olomouc, dále v okresních městech, kde sídlí regionální muzea a další instituce, a také v jiných, menších místech, ale též badatelé z Čech, Slovenska a odjinud. Ostatně obdobné působení moravských historiků národopisu se rovněž odedávna neomezovalo pouze na výzkum problematiky Moravy, ale nezřídka zasahovalo i do jiných regionů a zemí. Na straně druhé nelze nevidět, že celá řada otázek zůstala nezodpovězena a dosud čeká na badatele, kteří přistoupí k jejich řešení.

---

106 Altman, Karel: *Podíl působení hostinců na rozvoji české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století*. Český lid 81, 1994, s. 295–303.

3. Kapitola

Prameny ke zkoumání historie národopisu na Moravě

Historiku národopisu samozřejmě nestačí, aby se pouze seznámil s výzkumy, které už byly vykonány jeho předchůdci a na nichž pracují jeho kolegové. Jeho hlavním posláním je dosavadní výsledky bádání rozšířit a prohloubit, a tak vlastní práci posunout dál. K dosažení takového cíle zaměřuje svoji činnost, kterou – poučen znalostí předchozích aktivit – rozvíjí dle svých duševních i materiálních možností.

Má-li historik našeho oboru objevovat nové, dosud neznámé poznatky o objektu svého zájmu, musí se zaměřit na studium dosud nevyužitých pramenů. Obecně platí, že každý historik, tedy i historik národopisu, obvykle poznává předmět svého zkoumání pouze nepřímo: ze stop, které lidská činnost zanechala; jde tedy o zprostředkované doklady. Tím se dějepis jako téměř všechny společenské vědy podstatně odlišuje od přírodních věd, které poznatky svého bádání získávají z přímého pozorování objektu a mají kromě toho možnost je vyvolat a opakovat, použít experimentu.

Všechna svědectví, doklady a pozůstatky, jež jsou stopami lidské činnosti v minulosti, jsou nadto zřídka trvalé a mohou podlehnout zkáze. A nejsou-li pro některé časové úseky nebo oblasti zachovány, může být historické poznání ztíženo nebo vůbec znemožněno. Je proto pochopitelné, že svědectvím a dokladům lidské činnosti se musí věnovat mimořádná pozornost, protože jsou základem a východiskem vědecké historické práce. Téměř obecně se označují termínem „pramen“. Toto označení velmi vhodně vyjadřuje, že prameny samy jsou především prostředkem poznání.¹⁰⁷ Historické prameny jsou všechny doklady minulé lidské činnosti, svědectví minulých událostí, která slouží k poznání a k rekonstrukci zákonitého vývoje lidské společnosti. Pro historika národopisu je pak historickým pramenem vše, co se dělo v rámci národopisných aktivit, co vzniklo v procesu etnologických bádání, co se zachovalo jako pozůstatek, doklad a zpráva – a přitom může sloužit k poznání minulosti onoho procesu.

---

107 Srov. Charvát, Jaroslav: *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1974, s. 3–4.

Historické prameny – rozdělení

Prameny mohou být rozdělovány podle různých hledisek. Na základě forem znaků se dělí na písemné, nepsané, tradované ústně. Podle způsobu dochování jsou písemné prameny rozděleny na publikované a nepublikované. Podle povahy pramenů rozlišujeme prameny objektivní (úředního charakteru) a subjektivní (narativní – deník, kronika, aj.).¹⁰⁸

V praxi se většinou používá tradiční rozdělení pramenů podle vnějších hledisek, tj. podle fyzické podoby, podle způsobu dochování či fixace informací a podle formy jejich vnímání lidskými smysly. Historické prameny můžeme dělit na pět skupin: a) hmotné nebo trojrozměrné pozůstatky minulé lidské činnosti a existence, b) písemné záznamy, c) obrazové a zvukové záznamy, d) strojově fixované informace, e) informace zachované v paměti a předávané ústně.

Nejdůležitějším a nejpoužívanějším historickým pramenem jsou písemné prameny. Podle technického způsobu dochování jsou tyto prameny tradičně děleny na rukopisné a tištěné, avšak v moderní době se jejich škála poněkud rozšířila na prameny tištěné, rozmnožené, strojopisy, rukopisy a nejmodernější strojové (počítačové) zápisy a různé druhy kopií (fotografie, film, xerox a podobně)

Písemné prameny členíme podle původu a účelu na prameny veřejné (úřední, institucí a organizací), soukromé (osobní, rodinné) a vyprávěcí (nebo též sdělovací, informativní), tj. záměrně zachycené zprávy o jevech a událostech pro současníky (sem patří i soudobá publicistika a tisk). Písemné prameny můžeme dělit také podle hlediska časového, místního, podle obsahu, funkce, záměru a formy, i podle autentičnosti a pravosti.¹⁰⁹

Můžeme zde předeslat, že většinu písemných pramenů nalezne badatel v archivech (zvláště úřední a netištěné prameny), další část v knihovnách (zvláště tištěné prameny) i na jiných místech (například v soukromém vlastnictví). Specifický význam pro novější dějiny (tedy i dějiny národopisu na Moravě) má tisk, který historiku národopisu představuje konglomerát různých typů pramenů a literatury. Pro novější dobu nabývají stále většího významu nové druhy pramenů, zvláště prameny obrazové a zvukové (a jejich kombinace), které souvisejí s vynálezem a rozšířením fotografie, fonogramu, filmu, rozhlasu a televize, elektromagnetické a laserové záznamy zvuku i obrazu (faxy, pásky, diskety, internet). Pro historika je důležité, aby rozlišoval nejen dokumentární, ale také estetickou hodnotu těchto pramenů; ta u uměleckých děl dokonce převažuje.¹¹⁰

108 Srov. <http://pipux.net/index.php?id=41>

109 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 31.

110 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 31.

Odborná literatura

Jak jsme již zdůraznili, stav dosavadního bádání zjišťuje historik národopisu studiem odborné literatury. Svoje vlastní bádání pak rozvíjí výzkumem pramenů. Je proto záhodno lépe ujasnit obsah obou pojmů a vysvětlit jejich vzájemnou odlišnost i vztah mezi nimi. Tedy pramen je na rozdíl od literatury bezprostřední součástí nebo odrazem historického procesu, je mu většinou časově, prostorově i původem blíže, kdežto literatura je vlastně následkem předchozího zkoumání pramenů jinými badateli. Obecně platí, že rozdíl mezi literaturou a pramenem není vždy jednoznačný. Je tomu tak jednak proto, že existují různé přechodné druhy, ale hlavně proto, že i literatura vůbec a odborná zvláště je výsledkem lidské činnosti a může v určitém směru sloužit také jako pramen. Mezi tištěným pramenem a dílem z oblasti odborné literatury tak nemusí být zcela striktní hranice. Platí to zejména pro práce, které vznikly a byly publikovány v dřívějších dobách, před nástupem vědeckého období národopisu.¹¹¹

Tuto skutečnost dokládá například vztah mezi dvěma fenomény – životopisy a memoáry. Mezi literaturu, která pojednává o historii národopisu, jsme v předchozím líčení řadili i životopisy – v podobě různých kratších slovesných útvarů, jako jsou například rozličné črty, ale také celých samostatných publikací –, které byly napsány a publikovány o různých osobnostech naší disciplíny. Nejednou (zejména u starších prací tohoto typu) ovšem budí právě životopisy v tomto ohledu jisté rozpaky, zdali jde vůbec o odbornou literaturu; leckdy se spíše přikláníme k hodnocení, že jde o pramen, neboť daným dílem jsou de facto vzpomínky autora, které se vztahují k osobnosti, o níž dílo pojednává. To však rozhodně nemusí snižovat hodnotu takové práce.

Velmi významným pramenem pak může být i takové vzpomínkové dílo osoby, která už je prakticky neznámá či známá pouze velmi omezenému okruhu znalců, nicméně svou zasvěceností do osudů vynikající osobnosti národopisu a uměním vylíčit její skutky nemůže být opomíjena; její význam spočívá právě v tom, že zanechala svoje svědectví dalším generacím. Jako příklad můžeme uvést třeba šestidílné paměti Boženy Mršítkové nazvané prostě *Vzpomínky* (Olomouc – Hejčín 1933–1938), které pak znovu vyšly pod stejným názvem ve dvou dílech (Praha 1950).

Obdobně Božena Nováková-Uprková, dcera malíře Joži Uprky, je autorkou vzpomínkové knihy *Besedy s Jožou Uprkou* (Strážnice – Ostrava 1996). Je vytvořena specifickou metodou, kombinací vzpomínek autorky i Mistra samého, a tudíž se jeví jako skutečná beseda; nadto je hojně využito korespondence Uprky s rozličnými osobnostmi.

Významné osobnosti národopisu na Moravě však nebyly pouze objektem líčení a hodnocení svých životopisců. Také ony samy – samozřejmě ne všechny, ale pouze některé – zanechaly svědectví o vlastní badatelské a další tvůrčí práci. Považovaly za

¹¹¹ Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 28.

vhodné vylíčit svoje osudy, okolnosti vlastní tvorby, upozornit na různá úskalí výzkumu a často také objasnit své osobní vztahy ke kolegům, k odborné, ale i laické veřejnosti, která ostatně rovněž zaujímala vůči jejich působení, bádání i dílu rozličné postoje. K životopisným pracím z pera současníků zobrazované osobnosti anebo pozdějších historiků moravského národopisu se tak řadí písemně fixované vzpomínky samotných etnografů a folkloristů, memoárové stati i celé spisy, v nichž průkopníci národopisu zanechali vlastní svědectví o skutečnostech, jež považovali za důležité, hodné zaznamenání a uchování pro poučení svých následovníků.

Vzpomínky pamětníků jsou v důsledku různých okolností, mimo jiné i politických a ideologických restrikcí, vydávány tiskem třeba až po mnoha desetiletích, která uplynula od jejich napsání. Tyto memoáry jsou často publikovány v kompletní podobě, jindy jsou pořizovány výběry nejpozoruhodnějších částí rukopisného díla. Takto přistoupil Václav Frolec ke vzpomínkám dnes už téměř zapomenutého amatérského fotografa Karla Dvořáka z Prahy, z nichž sestavil a komentářem doprovodil výbor nazvaný *Slovácko 1905. Ze vzpomínek a fotografií Karla Dvořáka z počátku 20. století* (Brno 1991). Po prostudování rukopisu a prohlédnutí fotografií po téměř století od Dvořákovy práce dospěl V. Frolec k názoru, že převážná část informací obsažených ve vzpomínkách neztratila na zajímavosti a skýtá současnému čtenáři málo známý pohled na Slovácko, neboť je autentickou vzpomínkovou výpovědí o neopakovatelné společenské a kulturní atmosféře tohoto kraje na počátku 20. století, kde tehdy působily významné osobnosti spjaté s národopisem, zejména Joža Uprka, Cyril Mandel, Antoš Frolka, Franta Úprka, Otakar Březina, František Kretz a další. Při vydání Dvořákových vzpomínek z let kolem roku 1905 se V. Frolec rozhodl pro výběr takových pasáží, které nejlépe vypovídají o kulturní a společenské atmosféře doby, ostatní části rukopisu byly vypuštěny, nebo byly ve zkratce, pro dosažení souvislosti a návaznosti textu, editorem parafrázovány a komentovány.¹¹²

Specifický přístup zvolili autoři knihy o malíři Antoši Frolkovi starším, která je připsána Antoši Frolkovi mladšímu, ovšem vyšla díky manželům Dušanovi a Ludmile Holým, kteří její mimořádně důkladné přípravě věnovali několikaleté úsilí.¹¹³ Sestavená monografie, která byla do knižní podoby dovedena mimo jiné i proto, aby se stala základem k přehodnocení Frolkovy malířské osobnosti, je publikací vskutku mnoho-
vrstevnou; žánrově se zde prolínají memoáry, dokumentace a umělecká monografie. Vypravěč, MUDr. Antoš Frolka, prvorozený syn malíře, se zde snaží vysvětlit okolnosti vzniku umělcova díla a jeho ohlas. Slovy Dušana Holého, „záběr je však mnohem širší; podává kulturní historii regionu na konkrétním příkladu života otce, jeho rodiny, uči-

112 Srov. Frolec, Václav: *Slovácko 1905. Ze vzpomínek a fotografií Karla Dvořáka z počátku 20. století*. Brno 1991, s. 5–8.

113 Frolka, Antoš: *Mezi paletou a písní. O malíři Frolkovi a jeho rodině*. Zpracovali a k vydání připravili Dušan Holý a Ludmila Holá. Brno 2000.

telů a přátel – a to po umělcově smrti. Vše je doloženo množstvím literárních svědectví – kritik, novinových článků, korespondence, jakož i dokumentárními fotografiemi.¹¹⁴

Avšak ne všem vzpomínkovým textům, jež sepsali významní moravští národopisci coby svědectví své práce, se dostalo publikování v periodikách, sbornících či samostatných tiscích. Proto je nezbytné, aby historik národopisu zaměřil své bádání na výzkum pozůstalostí osobností tohoto oboru, ale také těch, kteří – ač sami se v této disciplíně třeba příliš neangažovali – s nimi spolupracovali či přátelili.

Archivní prameny

Bádání o historii oboru národopis na Moravě se neobejde bez studia materiálů zachovaných v archivech. Právě tyto prameny rozličné povahy skýtají množství informací, jež dosud nebyly zkoumány, navzdory skutečnosti, že začasťe mají značnou vypovídací hodnotu.

Historik národopisu při svém bádání využívá archivní prameny různého druhu. Důležité jsou například záznamy úřední provenience, zprávy oficiálních institucí (například fondy policejních ředitelství), evidujících a kontrolujících aktivity fyzických i právnických osob, tedy jak jednotlivců, tak kolektivů a různých zařízení atd. V tomto ohledu mají pro nás značnou cenu zejména fondy uchovávací dokumenty, jež se vztahují k působení rozmanitých sdružení a spolků, které vyvíjely národopisnou činnost.

Pozůstalosti

K nesmírně cenným zdrojům relevantních informací patří pozůstalosti jednak zmíněných institucí a sdružení, ale také jednotlivých osobností moravského národopisu a stejně tak jejich kolegů působících v Čechách, ve Slezsku i v jiných zemích. Nelze podceňovat ani pozůstalosti osob, které s národopisem souvisely pouze okrajově. Pochopitelně nejceněnější jsou pro historika národopisu takové soubory archiválií, jež se vztahují k nejaktivnějším národopiscům, ctitelům lidové kultury, úspěšným a věciznalým sběratelům i autorům mnoha odborných prací, skutečným celebritám oboru. Vzhledem k jisté relativnosti takového hodnocení však stranou naší pozornosti nezůstávají ani pozůstalosti třeba i dávno zapomenutých osob, které se však alespoň ve své době etablovaly jako výrazné osobnosti.

---

114 Poznámka na záložce knihy.

Pozůstalosti osobností různého významu tradičně uchovávají ve svých fondech nejen státní archivy České republiky, ale jsou také součástí sbírek jiných institucí, zejména muzeí, anebo sbírek, jež se nalézají v soukromých rukou.

Obsahy dochovaných pozůstalostí té či oné osobnosti jsou dosti rozličné. Liší se kvantitativně i kvalitativně, tj. počtem zachráněných dokladů i jejich obsahem. Některé z těchto fondů sestávají z jediného archivního kartonu nebo jenom z několika takových jednotek, ale jiné fondy čítají i několik či mnoho desítek a nejednou dokonce i více než stovku kartonů. Fondy pozůstalostí osobností národopisu se o to více liší i skladbou svého obsahu. Zpravidla jsou zde osobní dokumenty dané osobnosti, korespondence vlastní – přijatá i odeslaná –, ale i cizí, dále rukopisy (opět vlastní, ale i jiných autorů) a další materiály, zejména důležité tisky a výstřižky, ilustrace, především fotografie, a také rozmanitá směs dokumentů zvaná varia, k níž patří i trojrozměrné předměty, ponejvíce menších rozměrů. V pozůstalostech osobností jde většinou o dokumenty a materiály známého původu a účelu, někdy však se k nim vztahují i různé nejasnosti.¹¹⁵

Pozůstalostem uloženým v různých paměťových institucích České republiky – archívech, muzeích aj. – je ve zvýšené míře věnována značná pozornost odborných badatelů. Patří k nim zejména odborníci, kteří tyto fondy zpracovávají do podoby, jež je posléze přístupná odborné veřejnosti, tedy i historikům národopisu. Například pracovníci Literárního archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP) jsou autory inventářů pozůstalostí významných osobností, ale i rozličných institucí, jejichž součástí je i úvodní zhodnocení objektu jejich zájmu. Tyto inventáře byly dlouhá desetiletí vydávány tiskem, v posledních letech jsou běžně zpřístupňovány v elektronické podobě. Z fondů uložených v LA PNP jsou pro historika národopisu na Moravě zvláště významné pozůstalosti Františka Bílého, Josefa Klvani, Čenka Zírta a dalších.¹¹⁶

Při různých příležitostech je o rozličných známých pozůstalostech referováno na stránkách periodického tisku či sborníků z konferencí a sympozií, kde o nich bylo pojednáno. Například Veronika Sovková je autorkou hodnotící stati *Pozůstalost Dr. Františka Příkryla v archivu Vlastivědného muzea v Olomouci*, jež byla publikována ve sborníku *Aktivita duchovních na poli vědy a kultury*.¹¹⁷

Jak je zjevné, právě využívání pozůstalostí různých významných osobností, ale i méně známých osob, může v budoucnu přinést četné nové poznatky. Historik národopisu je zde ovšem odkázán na služby pracovníků paměťových institucí, v jejichž vlastnictví se ony fondy nalézají. Stupeň inventarizace těchto svědectví tak zásadně determinuje další

115 Příkladem může posloužit problematika, kterou řešil Karel Altman ve zmíněné studii *Pozoruhodný dokument národopisného hnutí na jižní Moravě z devadesátých let 19. století*. *Jižní Morava* 39, 2003, s. 181–190.

116 Základní přehled všech fondů, přístupných i nezpracovaných, nalezne badatel na elektronické adrese <http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/cs/pruvodce-po-fondech-la-seznamy.php>

117 Sovková, Veronika: *Pozůstalost Dr. Františka Příkryla v archivu Vlastivědného muzea v Olomouci*. In: *Aktivita duchovních na poli vědy a kultury*. Rožnov pod Radhoštěm 2003, s. 98–100.

možnosti našeho bádání. Nadto je třeba počítat se skutečností, že pozůstalosti jednotlivých osobností, zvláště pak těch nejvýznamnějších, nejsou soustředěny výhradně na jednom jediném místě, ale nalézají se v různých paměťových institucích, v nejrůznějších lokalitách.

Periodický tisk

Už od počátku 19. století se také u nás postupně rozšířil periodický tisk, tedy tisk denní, tj. noviny, a také časopisy, vycházející nikoli denně, nýbrž s delší časovou prodlevou. Jeho počátky v českých zemích, tedy i na Moravě, jsou ovšem starší, sahají přinejmenším do 18. století, odkdy se tisk začal stále více prosazovat jako masmédiium. Kolem poloviny 19. století však konečně doznal podoby, která se pak dodneška už příliš nezměnila. Právě tehdy se jeho obsah stal značně pestrým, tematicky i žánrově, a z hlediska národopisu je důležité, že se na jeho stránkách začaly stále častěji objevovat nejen stručné zmínky, ale později také celé stati, přinášející poznatky o životě v lidovém prostředí.

Noviny jsou z hlediska slovníku spisovné češtiny definovány jako „časopis, zejména politický, vydávaný denně nebo v určitý den; denní tisk“.¹¹⁸ Naučná encyklopedie o novinách mluví jako o „periodické publikaci masové povahy, vycházející zpravidla denně, výjimečně v delších obdobích (ale častěji než jednou týdně) a sloužící k pohotovému informování veřejnosti. Shromažďují, třídí a redigují aktuální zprávy o vnitropolitických, zahraničně politických a dalších událostech, přinášejí k nim komentáře a články. Jsou nejstarším a nejrozšířenějším hromadným sdělovacím prostředkem.“¹¹⁹

Na základě studia těchto pramenů z druhé poloviny 19. století i z následujících desetiletí lze konstatovat, že tyto historicky podmíněné definice novin je možno považovat za vcelku výstižné pro zmíněné období a vhodné jako východisko k dalším výkladům. Pro historika národopisu je důležité, že se periodický tisk přiřadil k pramenům skýtajícím cenné informace k dějinám našeho oboru.

Naše pokusy o zhodnocení významu tohoto fenoménu pro historii oboru národopis i bádání o každodenním životě obyvatel českých zemí vycházejí z předchozího studia českého dobového denního i časopiseckého tisku české i moravské provenience. Byly prostudovány mnohé ročníky listů, jako byla *Moravská orlice*, *Lidové noviny*, *Moravské noviny*, *Brněnské noviny*, *Hlas*, *Moravské slovo*, *Rovnost* a další tituly. Jmenovaná periodika vycházela již v éře habsburského mocnářství, po dlouhá desetiletí, některé až do konce první Československé republiky nebo i déle. Vedle nich však vždy byly v různých

118 *Slovník spisovného jazyka českého. III. M–O*. Praha 1989, s. 383.

119 *Malá československá encyklopedie. IV. M–Pol*. Praha 1986, s. 569.

dobách zakládány také listy, které existovaly kratší dobu a leckteré měly pouze jepičí život.

Zejména na stránkách zmíněných titulů bylo během let publikováno mnoho statí, jež se přímo zabývaly rozličným děním v lidovém prostředí anebo se k němu alespoň nějak vztahovaly. Poznatky získané tímto studiem umožňují doplnit představu o pestrosti tradičního života lidových vrstev, jakou se vyznačoval právě v posledních desetiletích éry habsburské monarchie a také v době první Československé republiky. Vedle množství profesionálních žurnalistů a dopisovatelů z různých míst Moravy přispívali do novin a časopisů také národopisci, od nadšených ctitelů lidové kultury a znalců života prostých vrstev až po nejvýznamnější odborníky a vědce.

Pro denní tisk obecně platí, že noviny vždy sestávají z pestré skladby různých žurnalistických žánrů, a tato skutečnost byla vždy charakteristická také pro deníky vycházející na Moravě. Také ony se zajímaly nejen o nejdůležitější dění v celých českých zemích i ve světě, ale valnou část své pozornosti věnovaly domácímu prostředí, kde byly především kupovány a čteny. Z hlediska této příručky je relevantní, že mnohé z těchto žánrově odlišných statí přinášely rozmanité informace, týkající se tak či onak národopisu. Více či méně rozsáhlé zmínky o národopisné tematice obsahují zprávy různého zaměření, které jsou od samého počátku základním žánrem žurnalistiky. Jejich hlavním posláním vždy bylo informovat o určité události, společenské činnosti nebo situaci. Z tohoto poslání vždy vyplývaly požadavky kladené na novinovou zprávu: maximum dat v minimálním textu, věcnost, přesnost, úplnost, spolehlivost, objektivnost, včasnost, rozlišení podstatného od podružného.¹²⁰

V novinových zprávách je reflektován například kulturní a spolkový život, který byl velmi důležitý, dále rozmanité slavnosti i méně důležité události z běžného života, rovněž se zde zrcadlí mnoho pozoruhodného z oblasti interetnických vztahů, jaké byly typické pro prostředí národnostně smíšeného území nejen Moravy, ale celých českých zemí až do roku 1945.

Vedle různých závažných interetnických skutečností, které výrazně poznamenaly politický a společenský život v našem prostředí, přičemž ovlivňovaly i mezilidskou komunikaci, přinášely denní listy vždy četné informace o rozmanitých dalších problémech každodenního života. Obsahovaly je nejen denní zprávy, ale také rozsáhlejší statí, články, komentáře atd., usilující syntetizovat údaje z rozličných míst a z různých dob a hledající jejich řešení.

Na stránkách denního tisku tak nalézáme i některé další žánry; jde zejména o kratší vzpomínkové texty, které obvykle bývají publikovány nejen v rozličných sbornících (například jubilejních, pamětních aj.), tedy jako součást knižní publikace, ale také v novinách. Jsou to memoárové statí, jejichž původci – mezi nimiž nechybějí ani osobnos-

¹²⁰ Srov. *mb* (Milan Blahynka): *Zpráva. Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 412–413.

ti národopisu – vzpomínají na dávný život, jak ho sami poznali, případně jak o něm leccos pozoruhodného zaslechli z vyprávění svých bližních. Bývají otištěny v prostoru vyčleněném pro kulturní rubriky, a to nejen jednorázově, ale často také na pokračování. Takové stati však nalézáme ještě častěji než v denním tisku v časopisech různého druhu a zaměření; pro historika národopisu jsou v tomto ohledu nejpřínosnější vlastivědné, ale i kulturní, osvětové a literární časopisy.

Denní tisk můžeme považovat za zdroj mnohých poznatků se značnou mírou pravdivostní hodnoty. Noviny totiž přinášely zpravidla informace, které zajímaly množství čtenářů, a to leckdy čtenářů vskutku zasvěcených, zkušených, důvěrně seznámených s problematikou. Tvůrci novin tudíž museli usilovat o věrné odražení reality, když referovali o různých skutečnostech a událostech na stránkách svých novin. Šlo jim jistě především o to, aby jejich titul neztratil pověst seriózního listu a v důsledku toho nepocítil úbytek čtenářů. Noviny však současně musely vycházet vstříc i jiným požadavkům svých čtenářů, neboť i v tomto podnikání odedávna platil zákon nabídky a poptávky. Vzhledem k tomu, že se čtenáři chtěli pobavit, musely novin plnit i zábavnou funkci, musely být poutavé. Jejich redaktoři byli nuceni vybírat atraktivní, zajímavá a pozoruhodná témata, popisovanou skutečnost museli líčit čtivě, vedle strohých informací museli přinášet i barvitá líčení, psaná ovšem se znalostí věci, s nadhledem, nejlépe s vtipem, třeba i humorně. Je zjevné, že k těmto kvalitám se denní listy moravské provenience propracovávaly postupně, v průběhu řady desetiletí svého vývoje v 19. století i později.

Jak jsme již nastínili, jedním ze znaků periodického tisku je rozmanitost časového úseku, během kterého ten který titul existoval v podobě více či méně pravidelného vydávání. Některá periodika vycházela řadu desetiletí či dokonce počet jejich ročníků přesáhl stovku (někdy ovšem s přerušením, ale jindy bez něho), například etnologický časopis *Český lid* nebo list *Komenský*, jindy vyšlo několik ročníků či dokonce pouhých pár čísel.

To vše jistě dokládá mimořádný význam periodického tisku. Nutno ovšem konstatovat, že zejména denní tisk jako pramen, skýtající informace o lidovém životě, u nás pro etnologickou, historickou a kulturně historickou práci zatím zdaleka nebyl plně využit.

Prameny osobní povahy

Pro historika národopisu, který se zabývá složitým procesem rozvoje bádání zacíleného na poznání lidové kultury, jsou z originálních zdrojů poučení zvláště důležité prameny osobní, případně intimní povahy. Právě v nich, zejména v osobních denících

a korespondenci, zanechali jejich původci – přes nepochybnou subjektivitu svého pohledu – četná svědectví se značně vysokou mírou pravdivostní hodnoty. Vyjadřovali se v nich velmi otevřeně, neboť obvykle nepočítali s jejich zveřejněním, přinejmenším za svého života. Autoři je často psali sami pro sebe anebo pro své blízké spolupracovníky, příbuzné a přátele, kteří jejich svědectví neměli předávat dál.

Z pramenů značně intimní povahy tak můžeme vyčíst i jinde tajené skutečnosti negativního charakteru, například rozmanité tenze, rozmršky i osobní animozity kalící vztahy mezi jednotlivými osobnostmi i celými skupinami badatelů, obvykle zastírané v oficiálních dokumentech. Tyto antagonismy, mající leckdy malicherné příčiny, nejednou značně komplikovaly a zdržovaly rozvoj národopisného hnutí na Moravě i v rámci celých českých zemí.

Důležitým rysem těchto pramenů osobní povahy je také jejich bezprostřednost, s jakou v nich jejich původci reagovali na aktuální dění i problémy, které řešili. Právě zde byl zachycen proces národopisného dění, jak se postupně odvíjel; tyto záznamy byly prováděny průběžně a zůstaly neupravovány případnými pozdějšími dodatečnými korekcemi, neboť jejich autoři ve chvíli vytváření těchto svědectví neznali následující průběh ani konečný výsledek celého procesu historického dění. Proto také tyto specifické okolnosti vzniku těchto pramenů značně zvyšují jejich cenu.

Deníky

K pramenům intimní povahy náleží i deníky osobností národopisu, ale i dalších osob, které s národopisci byly v kontaktu či různým způsobem s nimi spolupracovaly. Deník má obvykle formu denních či alespoň občasných, chronologicky řazených záznamů převážně autobiografického obsahu, jimiž autor zachycuje události života osobního i společenského, ale nadto též údaje nejrozmanitější povahy. Obsahová náplň tak budí dojem nenuceného výběru a jejím typickým znakem bývá bezprostřednost podání. Žánrově se záznamy deníkového charakteru blíží krátké poznámce, rozsáhlejšímu esejistického pojednání, úvaze atd., mohou mít i podobu strohé glosy. Podle míry včleňovaných událostí, dotýkajících se osobního či veřejného života pisatele a okolností vyplývajících z jeho působení ve společnosti, lze rozlišit zhruba dva druhy deníku:

a) Deník autentický, jenž není zpravidla určen čtenářskému publiku. Převažuje v něm záznam okamžitých postřehů, dojmů, myšlenek, nálad autora a událostí, s nimiž se střetává.

b) Deník jako dílo určené čtenářům. Autor se tak stává spisovatelem, jenž v něm upravitel o událostech, kterých se zúčastnil, o svých myšlenkách a prožitcích. Anebo jde

o dílo, které se svým charakterem blíží memoárům a má význam jako dokument sociálního a intelektuálního života své doby.¹²¹

Do svých deníků si někteří moravští národopisci zapisovali bezprostřední zážitky z terénu i rozmanité postřehy, které je při těchto výzkumech napadly. Poznatky takto fixované ovšem nebyly obvykle určeny veřejnosti, nebraly na ni tudíž ohled, což jenom přispívalo k tomu, že nebyly záměrně příliš přikrašlovány. Deníky začasť tvoří cennou součást pozůstalostí národopisných badatelů, uchovaných v archivech či ve sbírkách různých institucí. Spíše výjimečně jsou deníky národopisných pracovníků vydávány i tiskem, a pokud ano, tak zpravidla po mnoha letech.¹²²

Korespondence

Jiný významný zdroj poznání při bádání o historii národopisu představuje korespondence národopisných badatelů, zejména předních osobností oboru, ale i jejich kolegů z jiných vědních oborů a také dalších ctitelů lidové kultury. Epistolární písemnictví se rovněž řadí k pramenům mimořádně intimní povahy, v dopisech lze nalézt nejen řadu dokladů, potvrzujících platnost názorů veřejně hlásaných jejich pisateli, ale nejednou též množství dosti překvapivých informací. Právě korespondence se tak jeví jako další velmi důležitý pramen, vykazující vysokou míru pravdivostní hodnoty, neboť i v tomto případě jde o dokumenty, u kterých jejich autoři nepředpokládali zveřejnění, a proto se vyjadřovali se značnou otevřeností. Výpovědi obsažené v dopisech, ale také na dopisnicích, korespondenčních lístcích a pohlednicích a dokonce i na navštívenkách a vizitkách (což je všechno řazeno ke korespondenci) tak představují jakýsi protipól oficiálních dokumentů určených k publikování a k proklamaci. Nadto má korespondence leckdy nejen výpovědní faktografickou cenu, ale také estetickou hodnotu, zvláště je-li jejím původcem skutečný mistr slova, literát či dokonce klasik české beletrie.

Svou roli samozřejmě vždy hrálo, komu byly dopisy národopisců určeny, zdali si psali s kolegy, tedy jinými odborníky, a to nejen z Moravy, ale i z Čech a ze zahraničí, či jenom se zvědavými a zasvěcenými přáteli a příbuznými; ani úroveň takové korespondence však nelze podceňovat.

Při bádání zaměřeném na tento zdroj informací oceňujeme, že korespondence byla vhodným způsobem komunikace mezi jednotlivými národopisci, ale také mezi odborníky a dalšími ctiteli lidové kultury. Mezi osobnostmi národopisců na Moravě, které působily v různých, často dosti odlehlých místech, přirozeně leckdy existovaly značně velké

121 Srov. ko (Zdena Kovářová): *Deník. Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 70.

122 Například Zdeněk Fišer vydal dílo *Daniel Sloboda. Dokumenty I. Deníky*. Přerov 2001.

vzdálenosti. Přitom se potřebovali vzájemně informovat o svých bádáních, konzultovat národopisné otázky a hledat tak společně jejich řešení.

Mimořádně pozoruhodná pak je korespondence mezi dvěma osobnostmi, které věnovaly svou pozornost lidové kultuře; takovou se jeví například úroveň listů, které si vyměňoval František Bartoš s Leošem Janáčkem. Prostřednictvím korespondence spolupracovali odborníci z Moravy se svými kolegy z Čech, Slezska, Slovenska i jiných zemí. Právě korespondenci zvolili četní moravští národopisci jako způsob vzájemné komunikace s Čeněkem Zíbrtem, pražským redaktorem stěžejního národopisného periodika, Českého lidu, a současně vysokoškolským profesorem kulturní historie, tedy mimořádnou autoritou, právě v moravských odborných kruzích silně uznávanou.¹²³

V těchto listech nalézáme důležité informace, vztahující se k rozličným tématům ze sféry rozvoje národopisu. Zejména pak cenné a v podstatě nenahraditelné jsou rozmanité glosy a komentáře pracovních postupů národopisných badatelů i výsledných publikačních výstupů, tedy jejich tvorby samé. Tak ve fondu zmíněného Čenka Zíbrta, začleněném do Literárního archivu Památníku národního písemnictví, se kromě mnoha jiných pozoruhodných poznatků nacházejí právě v přijaté korespondenci četné doklady vskutku výjimečného významu časopisu Český lid, vycházejícího v Praze, pro rozvíjení národopisné práce na širokém území Moravy.¹²⁴

Větší či menší část korespondence osobností národopisu bývá poměrně často zachována v jejich archivních pozůstalostech, anebo v obdobných fondech jiných aktivních badatelů, třeba i dávno zapomenutých lidí. Právě korespondence pak začasť tvoří významný podíl na obsahu těchto pozůstalostí – zejména přijatá, ale leckdy též vlastní, odeslaná (vrácená adresátem nebo přepsaná) či neodeslaná. K archivním pramenům patří také korespondence oněch osobností s rozmanitými institucemi, jejichž pozůstalosti se rovněž leckdy dochovaly do našich časů.

Je příznačné, že mnoho jednotlivých dopisů, dopisnic atd., ale i celých sbírek korespondence se dosud nalézá v soukromých rukou, nejčastěji rodinných příslušníků, potomků dávných národopisných odborníků, ale také různých sběratelů a rozličných obchodníků, případně zcela nepoučených osob.

Korespondence osobností národopisu se četným zasvěceným odborníkům jevila či dosud jeví natolik pozoruhodnou, že přikročili k jejímu publikování; některá je cenná sama o sobě, a proto je vydávána i v pouhém přepisu. Informací v korespondenci obsažených tak mohou využít i další badatelé. Leckdy tak učinili adresáti oněch listů a dopisnic. Čeněk Zíbrt publikoval svou korespondenci s Františkem Bartošem krátce po jeho smrti v roce 1907 a v téže době zveřejnil i Bartošovy dopisy adresované Aloisi Šemberovi

123 Srov. Altman, Karel: Čeněk Zíbrt a moravský národopis. Národopisný věstník 19 (61), 2002, s. 29–40.

124 Srov. Altman, Karel: Zíbrtův „Český lid“ a moravští národopisci. Český lid 90, 2003, s. 173–183.

a Františku Zoubkovi.¹²⁵ Na Zíbrtův ediční počín po desetiletích navázali Jaroslav Nehýbal, který uveřejnil přátelskou korespondenci Františka Bartoše s Janem Vondráčkem,¹²⁶ a Alois Gregor, jenž publikoval ukázky Bartošových dopisů Rudolfu Dvořákovi.¹²⁷ Pavel Vychodil vydal celou obsáhlou sbírku dopisů z doby Sušilovy.¹²⁸

Korespondence osobností národopisu není pouze věrně přepisována a vydávána tiskem, ale leckdy je opatřována vysvětlivkami a vysvětlujícími poznámkami, rejstříky atd. Tyto prameny vztahující se k významným osobnostem pak byly v některých případech nejen publikovány, ale také podrobeny odborné analýze. Jaroslav Kolár například charakterizoval korespondenci Julia Feifalika s pražskými a s moravskými badateli, s Františkem Sušilem, Benešem Methodem Kuldou, Řehořem Volným, Bedou Dudíkem,¹²⁹ a obdobně činili i další badatelé.¹³⁰ Lucie Uhlíková uveřejnila vzájemnou korespondenci Leoše Janáčka s Martinem Zemanem.¹³¹

Historikové národopisu se tuto korespondenci snaží interpretovat a nově získané poznatky formulovat v syntetizující studii. Tak například Hana Dvořáková přistupovala ke korespondenci Františka Pospíšila s Leošem Janáčkem.¹³²

O analýzu korespondence moravských národopisců, adresované zejména Čenku Zíbrtovi, se opírají stati Karla Altmana *Zíbrtův „Český lid“ a moravští národopisci*, Čeněk Zíbrt a moravský národopis, Lucie Bakešová *důvěrně Čenku Zíbrtovi (Glosy k národopisnému hnutí na jižní Moravě v devadesátých letech 19. století)*, „Po půdách, komorách i mlatech“ aneb „k čemu ty staré hříchy a komedie?“ (*Z terénních zkušeností průkopníků českého národopisu na Moravě v 19. a v první polovině 20. století*), *Zdroje poznatků o živo-*

125 Zíbrt, Čeněk: *František Bartoš o studiu lidu moravského. Hrstka dopisů a vzpomínek*. Český lid 16, 1907, s. 113–126; Zíbrt, Čeněk: *Františka Bartoše dopisy Al. Šemberovi a Františku Zoubkovi*. Český lid 16, 1907, s. 290.

126 Nehýbal, Jaroslav: *Přátelská korespondence Jana Vondráčka s Františkem Bartošem*. Časopis Matice moravské 92, 1972, s. 329–337.

127 Gregor, Alois: *Z korespondence Františka Bartoše Rudolfu Dvořákovi. K 60. výročí Bartošovy smrti*. Vlastivědný věstník moravský 18, 1966, s. 214–224.

128 Vychodil, Pavel: *Z doby Sušilovy. Sběrka dopisů*. Brno 1917.

129 Kolár, Jaroslav: *Julius Feifalik a jeho sbírka lidových her z Moravy*. In: *Lidové hry z Moravy*. Sběrka Julia Feifalika. Praha 1986, s. 7–29.

130 Například Absolonová, Valerie – Bednářová, Věra: *Jindřich Wankel v dopisech*. Adamov u Brna 1970; Frolec, Václav: *Národopisná výstava československá v Klvaňově korespondenci*. Československá etnografie 7, 1959, s. 106–107.

131 Uhlíková, Lucie: *Leoš Janáček a Martin Zeman. Vzájemná korespondence*. Národopisná revue 4, 1994, s. 77–112.

132 Dvořáková, Hana: *Z korespondence Františka Pospíšila s Leošem Janáčkem a několik poznámek k jeho výzkumným metodám*. In: *Od lidové písně k evropské etnologii. 100 let Etnologického ústavu Akademie věd České republiky*. Brno 2006, s. 62–68.

*tě a národopisném díle bratří Mrštíků, Útrapy Josefa Čižmáře, regionálního badatele, Nad dopisy Mořice Remeše Čeňku Zíbrtovi z dvacátých let minulého století.*¹³³

Obsah pramenů

Z předchozích líčení je dostatečně zjevné, že badatel, který se hodlá věnovat výzkumu dějin národopisné práce a rozvíjet dále tuto důležitou součást naší disciplíny, se musí zaměřit nejen na studium odborné literatury, která už byla o dané problematice napsána, ale také studovat prameny. Klade-li si otázku, co v těchto pramenech hledat, pak mu může být vodítkem právě ona odborná literatura, jejíž témata je možno dále rozvíjet, objevovat nové skutečnosti, hledat širší souvislosti, atd. Stejně tak je ale nezbytné řešit i další, dosud nezkoumanou problematiku.

Můžeme zde upozornit alespoň na některá témata, jimiž se může historik národopisu zabývat na základě studia dosud zcela nevyužitých pramenů a tak obohatit svůj obor. Jde zejména o osvětlení jednotlivých stránek tvůrčího procesu osobností národopisu, od poznání lidové kultury, přes pracovní postupy, směřující k vytvoření trvalého díla, stejně jako o postižení celé škály dalších organizačních i odborných aktivit, jejichž výsledkem bylo pořádání výstav, slavností, ale také činnost osvětová a pedagogická.

Z významných aktivit čelných osobností zabývajících se národopisem vždy hrála mimořádně důležitou roli jejich sběratelská činnost, která korunovala jejich cílevědomé působení přímo v terénu, a proto také poutala zvláštní pozornost zaujatých badatelů. Svědectví o sbírání národopisného materiálu však zanechali nejen tito sběratelé, ale také další svědkové jejich činnosti v národopisně živém prostředí, a ovšem sami zkoumaní lidé, informátoři, respondenti. Zachytili je v rozličné podobě, nepublikované i publikované. Nepublikovanými prameny vypovídajícími o aktivitách sběratelů v terénu mohou být dochované deníky a poznámky, se svými zážitky se tito pracovníci svěřovali v korespondenci či v nevydaných pamětech. Jiná svědectví však vyšla tiskem, a to buď za života svých autorů, anebo posmrtně; někteří významní národopisní badatelé na Moravě totiž zachytili své poznatky z výzkumné terénní práce ve vlastních memoárech. Pokud šlo o krátké i delší stati, publikovali je na stránkách různých periodik, ale takto vznikly i celé

¹³³ Altman, Karel: Zíbrtův „Český lid“ a moravští národopisci. *Český lid* 90, 2003, s. 173–183; Altman, Karel: Čeňek Zíbrt a moravský národopis. *Národopisný věstník* 19 (61), 2002, s. 29–40; Altman, Karel: Lucie Bakešová důvěrně Čeňku Zíbrtovi. (Glosy k národopisnému hnutí na jižní Moravě v devadesátých letech 19. století.) *Jižní Morava* 40, 2004, s. 161–174; Altman, Karel: „Po půdách, komorách i mlatech“ aneb „k čemu ty staré hříchy a komedie?“ (Z terénních zkušeností průkopníků českého národopisu na Moravě v 19. a v první polovině 20. století). *Folia ethnographica* 38, 2004, s. 7–24; Altman, Karel: Zdroje poznatků o životě a národopisném díle bratří Mrštíků. *Národopisná revue* 17, 2007, s. 132–138; Altman, Karel: Útrapy Josefa Čižmáře, regionálního badatele. *Národopisný věstník* 22 (64), 2005, s. 96–102; Altman, Karel: Nad dopisy Mořice Remeše Čeňku Zíbrtovi z dvacátých let minulého století. *Folia ethnographica* 42, 2008, s. 179–184.

samostatné publikace. Právě v těchto textech začasť velmi plasticky vylíčili podmínky, ve kterých získávali materiál, i postupy, jaké zvolili při jeho zpracování.

Národopisci nejen z Čech, ale zejména z Moravy byli na konci 19. století i v následujících desetiletích ponejvíce zastánci názorového proudu v rámci naší disciplíny, jenž prosazoval akutní potřebu neustálého sbírání národopisného materiálu, i kdyby tím měla být prozatím odložena jeho důkladná vědecká analýza a zhodnocení. Tím se dostávali do konfliktu s druhým proudem v českém národopisu, jenž se snažil etablovat tento obor jako vyspělou vědní disciplínu. Avšak právě národopiscům působícím přímo v terénu dodnes vděčíme za shromáždění obrovského množství dokladů, jež mají pro nás zcela nenahraditelnou cenu.

Terénní práce odedávna představovaly základ národopisných bádání, jež se právě důrazem na zkoumání autentických projevů každodenního života lidových vrstev odlišovala od přístupů jiných vědních disciplín. Také moravští národopisci si byli od samého počátku rozvoje svého oboru vědomi skutečnosti, že doklady a projevy lidové kultury mohou sledovat nebo i získat nejlépe přímo v terénu, v lidovém prostředí, neboť zde žili jejich současní uživatelé a nositelé anebo jejich pamětníci, případně dědicové daných objektů. Právě tady získávali národopisní odborníci od samých počátků svého působení nejen prameny hmotné povahy, ale také doklady lidové slovesnosti i zpěvnosti, poznávali zvyky, obyčeje, obřady, tance, hry i společenské zvyklosti vlastní lidové komunitě. V terénu si mohli vytvářet obraz lidového života v jeho celku, všestranně. Práce národopisců v terénu tak vždy byla dosti složitým procesem zaměřeným na získání poznatků z oblasti lidové kultury – hmotné, duchovní i sociální –, folkloru a vůbec všech aspektů každodenního života lidu.

Přítom je pochopitelné, že národopisní badatelé citlivě reflektovali vlastní počínání v terénu a záhy snad každý z nich nabyl mnohých zkušeností, postřehů a zážitků a jejich množství se s jejich postupující praxí jenom rozšiřovalo, aby přispívalo k dalšímu zkvalitnění práce. Poznatky a pocity dávných průkopníků moravského národopisu jsou naštěstí mnohde zachyceny, a proto se s nimi i dnes můžeme seznámit a nalézat v nich poučení pro vlastní praxi.

O terénní práci moravských národopisců pojednávají například články a studie Jaroslava Folprechta, Beneše Methoda Kuldy, Augusty Šebestové a dalších.¹³⁴ Cenný, byť ne zcela jednoznačně kladně přijímaný, je pak spis Františka Kretze, zkušeného národopisného odborníka, neúnavného a zarputilého sběratele, ale současně též poněkud kontroverzní osobnosti, nazvaný výmluvně *Jak jsem sbíral*, který byl publikován v Uherském Hradišti roku 1913. Kretz sice působil zejména na východní Moravě, na Slovácku a na

134 Folprecht, Jaroslav: *O práci národopisné*. Revue moravsko-slezská 3, 1906–1907, s. 128–130; Kulda, Beneš Method: *Vzpomínka z mé činnosti sběratelské*. Český lid 1, 1892, s. 438–441; Šebestová, Augusta: *Jak vznikly „Lidské dokumenty“?* Od Horácka k Podyjí 8, 1931, s. 97–100.

Valašsku, ale jeho zkušenosti z terénních sběrů, vylíčené velmi plasticky a místy i syrově naturalisticky, lze vztahovat i na jiná prostředí.

V memoárových statích, jež pak publikovali v různých periodikách, ale také v ucelené knižní podobě, národopisní badatelé líčili své zkušenosti se získáváním etnografického a folklorního materiálu přímo v lidovém prostředí. Jak je zjevné z řady svědectví, pravdivostní hodnota těchto zveřejněných počínů nemusí být vždy nutně limitována ohledy na čtenáře, jež by měl být i tímto způsobem ubezpečován o vznešeném poslání národopisných bádání, jemuž vycházejí v ústřety zástupy vstřícně naladěných nositelů lidové kultury, aby se o ni nezištně podělili. Naopak, třeba líčení terénních výzkumů od Františka Kretze je velmi strážlivé, realistické.

Vzpomínky z terénní práce dávných badatelů však zpracovali i jiní odborníci, ať už na základě vyprávění oněch průkopníků moravské etnografie a folkloristiky, anebo podle jejich zápisků v denících či na základě studia jejich korespondence.¹³⁵ Proces poznávání lidové kultury dávnými osobnostmi českého etnografie a folkloristiky na Moravě byl s odstupem času, někdy i mnoha desítek nebo i více než stovky let, hodnocen historiky národopisu. Tito badatelé se opírali o rozmanitá svědectví aktivit svých předchůdců, jak je tito průkopníci rozvíjeli přímo v terénu, svědectví nepublikovaná i ta, jež vyšla tiskem. V této souvislosti zde můžeme zmínit například práci Miroslava Války *Zvykoslovné tradice na Hané a jejich sběratelé*.¹³⁶

Pozornost by měla být věnována i specifickým pozorovatelům dění v lidovém prostředí moravského venkova, jakými byli spisovatelé či dokonce klasikové české literatury, kteří pak své postřehy zúročili ve svém beletristickém díle.¹³⁷ Hodnoceni mohou být i dávní respondenti. Například Jana Tichá zhodnotila přínos Josefa Luciana Ondřeje Kramoliše pro Kuldovy sběry.¹³⁸

135 Například Skutil, Josef: *Ještě ke vzniku Lidských dokumentů Augusty Šebestové (Z korespondence Aug. Šebestové a Ign. Wurma)*. Od Hradské cesty, 1960, s. 44–49; Zibrť, Čeněk: *Frant. Bartoš o studiu lidu moravského*. Český lid 16, 1907, s. 113–126; Janovský, Rudolf: *Daniel Sloboda sbírá moravské písně Františku Sušilovi*. Český lid 28, 1928, s. 248–251; Stolařík, Ivo: *Leoš Janáček o sbírání národních písní*. Radostná země 4, 1954, příloha k č. 1, s. 2; Vávra Ivan: *Pobyt B. M. Kuldy v Rožnově ve světle jeho zápisníku*. Valašsko 3, 1954, s. 47–50.

136 Válka, Miroslav: *Zvykoslovné tradice na Hané a jejich sběratelé*. In: *Lidové obyčeje na Hané a jejich slovní, hudební a taneční projevy*. Vyškov 1999, s. 7–18.

137 Srov. Altman, Karel: *Zdroje poznatků o životě a národopisném díle bratří Mrštíků*. Národopisná revue 17, 2007, s. 132–138; Altman, Karel: *Alkoholismus v mrštíkovské kronice Rok na vsi*. Jižní Morava 44, 2008, s. 69–87; Altman, Karel: *Líšenky očima bratří Mrštíků*. In: *Ves Leštno za městečko vysazovati ráčíme. Památky, místopis a vybrané osobnosti Líšně z pohledu historických, jazykovědných a přírodovědných disciplín*. Brno-Líšeň 2009, s. 191–203.

138 Tichá, Jana: *Prodává se za 15 krýcarů na stříbře. Přínos Josefa Luciana Ondřeje Kramoliše pro Kuldovy sběry*. In: *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury*. Rožnov pod Radhoštěm 2003, s. 35–38.

Prameny – závěr

Prameny, o něž se opírá a z nichž čerpá bádání historiků národopisu, hrají při této objevné práci zásadní roli. Je přitom zřejmé, že nelze jednoznačně absolutizovat význam některého z nich či jednostranně upřednostňovat jeden typ pramene před druhým, i když lze akcentovat jistou hierarchii v rámci jejich souboru. Výzkum dějin národopisu na Moravě se musí opírat o prameny rozmanité povahy i nejrůznější provenience, neboť teprve kombinace pravdivých poznatků získaných důkladnou analýzou pestré škály dokumentů může přinést plastický, nezploštělý obraz zkoumané tematiky.

4. Kapitola

Podněty z příbuzných oborů

Obecná historie

Mnohé poučení může historik národopisu nabýt z prací obecně historických, především z těch, které se vztahují ke stejnému časovému období i prostoru. Zkoumá-li takto zaměřený badatel dějiny svého oboru na Moravě v období „dlouhého 19. století“, pak se pro základní orientaci v tomto úseku našich národních dějin nezbytně musí seznámit se základními pracemi historiků. Právě tuto skutečnost jsme měli na paměti při sestavování výběrové bibliografie *Podíl národopisu na rozvoji české národní společnosti na Moravě do roku 1918* (Brno 2005), kde historické práce k danému dějinnému období uvádíme na prvním místě, abychom tak zvláště upozornili na jejich nezbytnou znalost pro pochopení základních rysů oné doby.

Dějiny českého národopisu byly od svého počátku a dodnes jsou nedílnou součástí našich národních dějin. V jejich kontextu se zájem o jevy lidové kultury, jehož začátky se datují zhruba od konce 18. století, rozvíjel až do nástupu vědeckého období této disciplíny v osmdesátých letech 19. století, aby pak pokračoval až do naší současnosti. Z této prosté skutečnosti jednoznačně vyplývá, že dění v českém národopisu nelze porozumět bez znalosti nejdůležitějších dějinných událostí, ale také každodenního života širokých vrstev společnosti daného časového úseku.

Dějiny Moravy v rámci českých zemí a potažmo střední Evropy může historik národopisu studovat přímo z původních historických pramenů, ale poučení nabízejí i četná díla odborné literatury, vědecké studie i publikace, včetně syntetizujících kompendií, která mu jeho práci, zaměřenou na specificky vymezenou oblast dějinného procesu, výrazně usnadňují.

Ze základní literatury k dějinám Moravy v éře rozvoje národopisu lze vyčlenit vskutku nejdůležitější práce, pojednávající o historii této země zhruba v posledních dvou stech letech jako součásti habsburského mocnářství a poté Československé republiky, státních útvarů začleněných do kontextu střední Evropy. Proto je důležité studovat historii Rakouska, pozdějšího Rakousko-Uherska a posléze Československé republiky. K tomu mohou posloužit zejména syntetické studie českého historika Otta Urbana, které se zabývají celonárodní tematikou, ale akcentují i moravskou problematiku, díla *Českosloven-*

ské dějiny 1848–1914. *Hospodářský a sociální vývoj* (Praha 1978), *Kapitalismus a česká společnost* (Praha 1978) a především knihu *Česká společnost 1848–1918* (Praha 1982). Cenné práce publikoval od začátku šedesátých let 20. století Jaroslav Purš, jmenovitě rozsáhlé dílo *Průmyslová revoluce v českých zemích* (Praha 1960) a *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce* (Praha 1973). Josef Kořalka vydal kromě celé řady dalších důležitých historických studií a samostatných publikací také monografii *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914* (Praha 1996). V zapomnění by nemělo upadnout ani u historiků národopisů rozsáhlé kompendium Josefa Macourka *Rok 1848 a Morava* (Brno 1948).

Olomoucký historik Miloslav Trapl je autorem významného díla *České národní obrození na Moravě v době předbřežnové a v revolučních letech 1848–1849* (Brno 1977), avšak stranou nezůstali ani brněnští historikové, kteří se zabývali nebo i dodnes zabývají postavením a dějinami Moravy v průmyslovém období. Patřil k nim například Josef Kolejka, jenž je mimo jiné autorem rozsáhlé práce *České národně politické hnutí na Moravě v letech 1848–1874*, jež byla publikována ve druhém svazku řady ročenek *Brno v minulosti a dnes* (Brno 1960). Jan Janák sepsal celý rozsáhlý svazek nazvaný *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918* (Brno 1999), jenž vyšel v rámci nové řady díla nazvaného tradičně *Vlastivěda moravská*. K těmto pracím brněnských historiků se v posledních letech přiřazují studie Milana Řepy, například kniha *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (Brno 2001). Pavel Cibulka je autorem publikace *Politické programy českých národních stran na Moravě* (Brno 2000) a dalších rozsáhlých historických studií.¹³⁹ Novověkými dějinami Evropy až do moderní doby se zabýval Miroslav Hroch, autor rozsáhlých publikací *Evropská národní hnutí v 19. století* (Praha 1986), *Dějiny novověku* (Praha 1992), *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě* (Praha 1996), *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost* (Praha 1999).

Zvláště pak je důležité studium dějin českého národního obrození a českého národního hnutí, jehož součástí se stalo i hnutí národopisné. Pozoruhodné jsou zejména souhrnné práce, ale také díla zaměřená na zhodnocení významu některých vrstev a skupin obyvatel v tomto procesu.

Další společenskovední obory

Množství nepostradatelných informací k dějinám svého oboru může národopisec získat z literatury a pramenů, které se prioritně vztahují k jiným společenskovedním

¹³⁹ Například Cibulka, Pavel: Postoj českých a německých politiků k ústavnímu vývoji na Moravě a v habsburské monarchii v letech 1848–1918 (Podíl – recepce – alternativy). In: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha 2006, s. 531–599.

disciplínám, zejména těm příbuzným etnologii. Stejně tak je pro něho důležité seznámit se s dějinami oněch dalších vědních oborů. Vedle historiografie je to zejména archeologie, literární věda, jazykověda, uměnověda, pedagogika ad. Ostatně řada národopisců se současně zabývala právě těmito obory – byli historiky, jazykovědci, archeology atd. Vedle obecných dějin tak má pro historii národopisu neméně značný význam znalost dějin dalších konkrétních oborů lidské činnosti, která umožňuje využití rozmanitých pramenů, jaké používají pracovníci těchto oborů, a také odborné literatury i základních pomůcek, jichž jsou autory a tvůrci. Tyto materiály může historik národopisu využít například při zkoumání života a díla různých osobností svého oboru, které vykonávaly rozličné profese, byly například učiteli (jako František Bartoš, Josef Klvaňa, Jan Havelka), kněžími (František Method Kulda, František Sušil, Pavel Křížkovský), ale také úředníky (Vítězslav Houdek), právníky (Otakar Bystřina) atd.

Důležité údaje o různých osobnostech, institucích a událostech, relevantních v dějinách etnografie a folkloristiky na Moravě, pak skýtají i rozmanité práce, které vytvořili jiní vědečtí odborníci, zabývající se prioritně nikoli národopisem, nýbrž jinými obory, zejména pak příbuznými společenskovědními disciplínami. Důležitou roli zde odedávna hrála skutečnost, že osobnosti národopisu začasté rozvíjely mnohem širěji koncipované aktivity, ať už vyplývaly z jejich povolání anebo zálib. Množství údajů, které mohou využívat historikové národopisu, tak přinášejí biografické slovníky osobností pestré škály dalších oborů a stejně tak syntetizující dějepisná díla líčící historii jiných vědních disciplín či druhů umění, případně jiných oborů lidské činnosti.

Literární historie

Jak známo, mnozí národopisci se zabývali i literární, beletristickou tvorbou a někteří se dokonce etablovali jako známí spisovatelé. Zvláště blízko k této činnosti měli slovesní folkloristé (Kulda), kteří vydávali knižně své sběry v podobě četby pro široké vrstvy čtenářů. Ale nejen oni. Literárně a umělecky tvořili i jiní znalci lidové kultury, kteří život lidových vrstev důkladně poznali, neboť z nich sami vzešli anebo v lidovém prostředí dlouhá léta žili, pracovali a působili. Své poznatky leckdy zúročili ve svém beletristickém díle.

S literární tvorbou souvisí a začasté se s ní přímo prolíná i žurnalistika. Také někteří novináři dobře poznali život lidu, například Jan Herben, František Vymazal, František Kretz a další. Ostatně snad všechny osobnosti národopisu přispívaly rozličnými statěmi do novin i časopisů; dlužno dodat, že tyto texty bývají jen částečně, kuse zaznamenány v oborových bibliografiích.

Vzhledem ke zmíněné skutečnosti, že řada národopisných odborníků současně rozvíjela i literární činnost, je přirozené a správné, že také o jejich životech a dílech pojednává vsutku rozsáhlý a velmi hutný spis univerzitního profesora české literatury Miloslava Hýska *Literární Morava v letech 1849–1885* (Praha 1911). I pro národopis tato hutná publikace zůstává dodnes uznávanou, protože vcelku spolehlivou bibliografickou pomůckou.¹⁴⁰ Přestože jde místy o poměrně kritickou studii poněkud kontroverzního autora, který své časté odsudky práce osobností moravské literatury i vědy leckdy opíral o neobjektivní kritiku jejich oponentů, rivalů a konkurentů (jako tomu bylo například v případě hodnocení díla Jindřicha Wankla), přináší jeho spis mnoho důležitých informací.

V literární vědě patřil Hýsek k pozdním představitelům pozitivismu. Práce *Literární Morava* byla jeho habilitačním spisem (obhájil v roce 1912); představovala pokus o syntetický obraz novější literatury na Moravě, při kterém si Hýsek uvědomil obtíže plynoucí z nedostatečné znalosti faktů. Proto se začal systematicky věnovat práci dokumentačního charakteru a shromažďovat materiál k dějinám nové české literatury. Svou metodu založil na zkoumání a kritickém hodnocení archivních a knihopisných pramenů, zdůrazňoval význam korespondence, vzpomínek a pamětí pro literárněhistorické poznání autora a jeho díla.¹⁴¹ Hýskovo dílo si pro své kvality zaslouží podstatně důkladnější studium i ze strany historiků národopisu, než tomu bylo dosud.

Na práci Hýskovu navázal na Moravě, zejména pak ve vybraných oblastech, jež jsou současně výrazné etnografické regiony, jeho žák, literární historik Bedřich Slavík. Tento mimořádně plodný badatel byl ve své literárněhistorické práci výrazně ovlivněn právě svým univerzitním učitelem. Proto se od počátku zaměřil na objevování a literárněhistorické zkoumání písemnictví na Moravě a ve Slezsku, kde se soustředil zejména na regionální literaturu Hané, moravského Valašska, Slovácka a Slezska. Z těchto oblastí shromáždil rozsáhlý biograficko-bibliografický materiál, jenž se stal základem a podstatnou součástí jeho rozsáhlých monografií *Hanácké písemnictví* (Olomouc 1940) a *Písemnictví na moravském Valašsku* (Olomouc 1947), kterým přecházela výrazně stručnější monografie *Písemnictví na Litovelsku* (Litovel 1937). Slavík je také autorem přehledových příruček. Regionalistickou problematikou se zabýval i v teoretických úvahách, například ve studiích *Regionalismus a literatura* (Domažlice 1937) a *Lidová literatura* (Praha 1940).¹⁴²

140 Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír, Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 12.

141 Srov. pč (Petr Čornej): *Miloslav Hýsek*. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2/I. H–J*. Praha 1993, s. 383–386.

142 Srov. jm (Jaroslav Med): *Bedřich Slavík*. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla instituce. 4/I S–T*. Praha 2008, s. 206–208.

Bibliografie

Elementární význam pro každé bádání, a to historické studující dějiny národopisu nevyjímaje, mají bibliografické soupisy, zkráceně nazývané bibliografie. Definice termínu „bibliografie“ rozlišuje dva významy tohoto slova. Předně je to „soupis tištěných literárních pramenů (knih, časopisů, novin, článků aj.) doplněný bibliografickými údaji, zejména jménem autora (případně jeho šifrou), titulem práce, pořadovým číslem vydání knihy, názvem nakladatelství, místem vydání, datací, případně jménem nakladatele, redaktora, ilustrátora, překladatele, autora předmluvy nebo doslovu a dalšími fakty k rychlému vyhledání práce (název, ročník, rok vydání, číslo, svazek a podobně u periodika, stránkování aj.)“. Druhý význam tohoto termínu pak značí, že je to „nauka zabývající se metodikou, technikou a pravidly sestavování a poskytování soupisu knižně nebo časopisecky publikovaných prací. Cílem bibliografie je podat snadnou a rychlou orientaci v knižní, časopisecké aj. produkci určitého oboru a tím ušetřit čas k tvůrčí vědecké práci. V tomto smyslu je bibliografie pomocnou vědeckou disciplínou příslušné vědy.“¹⁴³ Bibliografie má nemalý význam. Je-li uvedena u vědeckého článku nebo na konci knihy, zařazuje toto dílo do kontextu vývoje dané vědy a udává literaturu (ale také prameny), kterou autor při práci používal.¹⁴⁴

Jak je zcela logické, každý vědecký výzkum musí začít zjištěním, co již bylo o daném tématu napsáno. Bibliografie proto bývá vzletně nazývána „předsíní“ vědy. Netřeba zdůrazňovat, že bibliografie značně usnadňují a urychlují přístup k dosavadní produkci.

Bibliografické informace jsou specifickým produktem, postihujícím dosavadní publikační činnost a dávající uživateli přehled o literatuře podle stanovených požadavků tematických, chronologických, jazykových aj. Společně s prudkým rozvojem poznatků jednotlivých vědních oborů nabyla i bibliografie základního významu.¹⁴⁵

I na Moravě vznikaly bibliografie až v pokročilejším stadiu vědeckého bádání a plně to platilo i pro bibliografické soupisy národopisných publikací. Obecně platí, že bibliografické soupisy začínají být sestavovány tehdy, když prací z daného oboru je takové množství, že vyžadují zvláštní souhrnné shromáždění a uspořádání za účelem publikování. Až do poloviny 19. století vzniklo národopisných prací u nás tak málo, že nebyly vnímány jako výsledek badatelského úsilí nově se rodícího vědního oboru a nepociťovala se potřeba jejich evidence, natožpak systematického bibliografického soupisu. Teprve od osmdesátých let 19. století lze pozorovat náznaky zvědečtování národopisu a v souvislosti s tím též registrace starších i soudobých publikovaných prací. Právě tehdy

143 vš (Pavel Vašák). *Bibliografie. Slovník literární teorie*. Praha 1984, s. 46.

144 Srov. tamtéž.

145 Kubiček, Jaromír s kolektivem: *Předmluva. Literatura o Brně z let 1801–1979. Soupis publikací a článků*. Brno 1980, s. 17.

se začala vyjevovat potřeba úplnější a soustavnější informovanosti o vědecké a odborné produkci, objevily se některé specializované bibliografie českého národopisu. Dělo se tak v souvislosti s počátky organizované národopisné činnosti, s rozvojem muzejnictví, se zakládáním nových vlastivědných i národopisných časopisů a posléze s přípravami Národopisné výstavy československé v Praze.

Autory prvních bibliografických soupisů české národopisné produkce byli čelní představitelé české folkloristiky, slavistiky a kulturní historie – Jiří Polívka, Václav Tille, Čeněk Zíbrt, Lubor Niederle. Takřka všechny bibliografické iniciativy vycházely z Prahy, ale zahrnovaly přirozeně českou tvorbu nejen z Čech, ale také z Moravy i Slezska.¹⁴⁶ Jak uvádí Richard Jeřábek, „poměrně dobře, byť jen výběrově, mohla být obeznámena s českou národopisnou literaturou též zahraniční odborná veřejnost prostřednictvím informací poskytovaných cizím periodikům našimi badateli J. Polívkou, J. Horákem a D. Stránskou nebo sestavovaných pro zahraniční periodika slavisty A. Brücknerem, E. Schneewisem aj. Tak například Č. Zíbrt vysoce oceňoval „důkladný bibliografický přehled lidovědy české“, který za Moravu a rakouské Slezsko uveřejňoval „s neobyčejnou svědomitostí“ v několika ročnících *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* v devadesátých letech 19. století M. Grolig. Zmínku zasluhuje též B. Bretholz, který v téže době seznamoval čtenáře *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* s periodickou produkcí Čech, Moravy a Slezska.“¹⁴⁷

Práce bibliografova

Práce bibliografova má svá četná úskalí. Především velké množství údajů výrazně přispívá ke značné časové náročnosti, jež musela být vynaložena, aby dílo dospělo do přijatelného výstupu. Při získávání údajů pro bibliografii neustále objevujeme další a další dávné počiny, o nichž jsme předem neměli ani tušení a které v soupisu rozhodně nesmějí chybět. Mnohý nově získaný poznatek badatele vzápětí – ale třeba také až po celé řadě měsíců nebo i po několika letech – přivádí k četným a dalším položkám, bez nichž by byl soupis neúplný. Většinou skutečně jde o průkazně užitečné práce, ale vedle nich, zejména v poněkud populárních tiscích, především periodických, narážíme na nesčetné množství pouze stručných či okrajových statí, které musíme ponechat stranou.

V rozšiřování bibliografických soupisů prací, které jsou nezbytné pro poznání dějin národopisu na Moravě, je možno pokračovat prakticky neustále. Ne zcela byly vyčerpány

146 Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír – Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

147 Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubíček, Jaromír – Kubíček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 11.

rozmanité časopisy, sborníky, věstníky a almanachy, ne vždy se podařilo získat všechny patřičné samostatné publikační tituly. Mimořádnou, jen málo probádanou paměťovou sféru pak představují – a to nejen pro obecný dějepis našeho oboru, ale především pro jednotlivé oblasti badatelského zkoumání, z nichž od samého počátku sestává národopis – dobové denní listy. Vždyť nejen do regionálních novin, ale také do těch nejpřednějších deníků 19. a 20. století vždy psali národopisci, kteří jim takto vtiskli svou pečeť.

Význam bibliografií tkví v jejich roli pomůcek, kterou hrají pro historika oboru národopis. Právě tato role však jejich úlohu limituje. Sestavené bibliografie nemohou nahrazovat poznání historického procesu. Důležité je propojení této faktografie s osobami, z jejichž podnětu a za jejichž přispění se bádání o nejrozmanitějších oblastech národopisného zájmu uskutečňovalo. Teprve na základě této spojitosti lze rekonstruovat složitý vývoj.¹⁴⁸

Česká národopisná bibliografie

Historikovi národopisu pomáhají v jeho práci bibliografie rozličného druhu. Především jde o specializované národopisné bibliografie anebo soupisy prací vysloveně základních pro dějiny tohoto oboru, jež už byly uvedeny v úvodním oddílu této příručky (Jaromír a Tomáš Kubíčkoví, Karel Altman). Pro badatele v oblasti dějin národopisu však mají značný význam i souhrnné bibliografické soupisy veškeré národopisné literatury, jež byla v určitém stanoveném období publikována v celých českých zemích, tedy Čechách, na Moravě i ve Slezsku. V moderních soupisech jsou tyto práce zaznamenány od počátku padesátých let minulého století, konkrétně od roku 1953. Především jde o dvě díla Hanky Müllerové – dvojsvazkový soupis *Česká národopisná bibliografie za léta 1953–1962* (Praha 1976), na který navázal jednosvazkový soupis *Česká národopisná bibliografie za léta 1963–1970* (Praha 1978). V práci H. Müllerové poté pokračovala Věra Trkovská, která zahájila pravidelné vydávání bibliografických soupisů národopisné literatury v kratších intervalech, aby záhy uvedla do praxe publikování samostatných soupisů za jednotlivé roky; ty byly vydávány s pouhou jednoletou prodlevou, tedy už v následujícím roce.¹⁴⁹

148 Srov. Jeřábek, Richard: Úvod. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I. Svazek*. Praha 2007, s. 7.

149 Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1971–1972*. Praha 1974; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1973–1974*. Praha 1975; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1975*. Praha 1976; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1976*. Praha 1977; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1977*. Praha 1978; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1978*. Praha 1979; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1979*. Praha 1980; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1980*. Praha 1981; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1981*. Praha 1982; Trkovská, Věra: *Česká národopisná bibliografie 1982*. Praha 1983.

V roce 1984 se k této bibliografické práci vrátila opět Hanka Müllerová,¹⁵⁰ na jejíž práci navázala v polovině devadesátých let 20. století s jistým zdržením Judita Hrdá; od té doby vycházejí souhrnné bibliografické soupisy české národopisné literatury se zhruba osmiletým odstupem.¹⁵¹

Bibliografie osobností

Vedle striktně národopisných bibliografií může badatel využít i různé další z celé řady těchto významných pomůcek. Především jde o bibliografické soupisy prací jednotlivých vynikajících osobností moravského národopisu, které už více než dvě desetiletí vydává agilní národopisné pracoviště ve Strážnici, jehož současný název zní *Národní ústav lidové kultury*. Jde o edici nazvanou *Bibliografická příloha Národopisné revue*. Pro historika moravského národopisu bádajícího o vymezeném historickém období „dlouhého 19. století“ (i éry bezprostředně následující) jsou závažné bibliografie takových osobností, jako byl Čeněk Zíbrt či Jiří Polívka, přestože jde o badatele působící především v Čechách; další osobnosti – například Richard Jeřábek, Oldřich Sirovátka, Václav Frolec, Zdenka Jelínková, Antonín Satke a další –, jejichž bibliografie jsou rovněž takto zpracovány, působily v pozdější době, ovšem i ony se zabývaly historií národopisu.¹⁵²

Bibliografické soupisy literatury správních celků

Značný význam mají pro historika národopisu i souhrnné bibliografické soupisy významných prací z různých oborů lidské činnosti (mezi nimiž nemohou chybět ani práce o historii, vlastivědě a národopisu), které se vztahují k určitému vymezenému územnímu celku.

150 Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1983. Praha 1984; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1984. Praha 1985; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1985. Praha 1986; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1986. Praha 1987; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1987. Praha 1988; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1988. Praha 1989; Müllerová, Hanka: *Česká národopisná bibliografie* 1989. Praha 1990.

151 Müllerová, Hanka – Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1990. Praha 1991; Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1991. Praha 1995; Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1992. Praha 2000; Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1993. Praha 2001; Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1994. Praha 2002; Hrdá, Judita: *Česká národopisná bibliografie* 1995. Praha 2003.

152 Srov. Melzer, Miloš: *Čeněk Zíbrt (1864–1932)*. Strážnice 2012; Gašparíková, Viera: *Jiří Polívka (1858–1933)*. Strážnice 2006.

Území Moravy se – opět stejně jako celé české země, ale i jiné evropské státní celky – odedávna členilo na menší, dílčí celky, a to různým způsobem. Především vždy byly „shora“ vytvářeny politické celky, v moderní době zejména okresy a kraje. Proto i poměrně značné množství bibliografických soupisů je sestavováno na základě těchto územních celků.

Významný přínos pro historiky národopisu na Moravě nepochybně mají bibliografické soupisy literatury jednotlivých okresních celků, které začaly vycházet v období normalizace, tj. od sedmdesátých let 20. století. Jsou však vydávány dodneška, neboť ne všechny okresy byly dosud bibliograficky zpracovány. Z této skutečnosti vyplývají zjevné rozdíly mezi jednotlivými svazky. Některé soupisy jsou staré už více než třicet let, a tudíž v nich pochopitelně chybějí novější práce. Starší svazky – víceméně z ideologických a politických příčin – také akcentují některá díla i celé tematické oddíly prací, které novější svazky opomíjejí. Ovšem nutno uznat, že právě tyto oddíly zpravidla příliš nepoutají pozornost historiků národopisu.

Bibliografické soupisy moravských okresů jsou do značné míry spjaty s působením Jaromíra Kubíčka, mnohaletého ředitele Moravské zemské knihovny, předního odborníka v této oblasti. J. Kubíček buď osobně, nebo ve spolupráci s dalšími kolegy publikoval řadu svazků, anebo inicioval jejich vznik.

Do naší současnosti (tedy do začátku roku 2013) byly takto zpracovány bibliografické soupisy následujících okresů: Blansko, Brno-venkov, Břeclav, Gottwaldov (Zlín), Hodonín, Jeseník, Jihlava, Karviná, Kroměříž, Olomouc (dva svazky), Opava, Ostrava-město, Prostějov, Přerov, Svitavy, Šumperk, Třebíč, Uherské Hradiště, Vsetín, Vyškov, Znojmo, Žďár nad Sázavou.

K těmto pomůckám se řadí i bibliografické dílo *Literatura o Brně z let 1801–1979. Soupis publikací a článků* (Brno 1980), jež rovněž zpracoval Jaromír Kubíček s kolektivem. Tato příručka poskytuje informace o knihách i článcích z časopisů a sborníků, které pojednávají o vývoji Brna z nejrůznějších hledisek. Zejména byly vyexcerpovány katalogy brněnských knihovnických fondů – tehdejší Státní vědecké knihovny (dnes Moravské zemské knihovny), Archivu města Brna, Státního oblastního archivu v Brně (dnešního Moravského zemského archivu), Muzea města Brna a Moravské galerie, využit byl také katalog Státní vědecké knihovny v Olomouci. Vyexcerpovány byly i regionální kartotéky krajové a hudební literatury ve Státní vědecké knihovně v Brně a publikované svazky Bibliografie české historie. Rozsah článků a studií byl zpracován výběrově, přímou excerpací vytypovaných společenskovědních periodik, avšak téměř nebylo přihlédnuto k obsahu denních listů, novin.

Tento bibliografický soupis poskytuje historikovi národopisu množství cenných informací obsažených v mnoha oddílech tohoto soupisu, zejména pak v oddílu *Dějiny a národopis*.¹⁵³

Regionální bibliografie

Rozvoj regionální bibliografie je přímo závislý na rozvoji regionálního výzkumu. Pro současnou dobu je příznačný zvýšený zájem o rozvoj regionalismu, což dokládá i růst regionální publikační činnosti, mimo jiné i v oblasti společenských věd. Regionální tematika je předmětem obsahu místních, ale i nadlokálních periodik, sborníků a vlastivědně zaměřených monografií.

Regionální bibliografie umožňuje seznámit uživatele s rozvojem regionu, jeho osobnostmi a vývojem ve všech oborech činnosti, tedy i v národopisu, jenž u společensko-vědních badatelů stojí v popředí zájmu. Představuje význačný zdroj poznatků, který je pro potřeby praxe využitelný více vědními obory. Soupisy regionální literatury, vycházející knižně, jsou proto praktickými příručkami, poskytujícími informace o dosud vydaných knihách i člancích z časopisů a sborníků, které pojednávají o vývoji regionů i lokalit z různých hledisek. Při zpracování starší regionální literatury bývá obvykle přijato hledisko kritického výběru, platné pro sestavování speciální bibliografie.

Ke snadnějšímu využití bibliografie napomáhá pomocný aparát, který tvoří autorský jmenný rejstřík, biografický rejstřík, případně rejstřík organizací a institucí. Připojen bývá také seznam excerpovaných periodik a seznam zkratk.¹⁵⁴

Bibliografie etnografických regionů

Takzvané okresní bibliografie nejsou historikovi národopisu jedinými zdroji základních informací o knižní a časopisecké produkci se vztahem k vytyčenému území. Už dříve byly vydávány soupisy důležité literatury vztahující se k etnografickým oblastem anebo k vlastivědným či turistickým regionům. Pro takto vymezené oblasti byly vytvářeny různé bibliografie prací pojednávajících o rozličných tématech, jež jsou pozoruhodné i pro etnology, přestože nejde striktně o práce národopisné. V tomto ohledu jsou nám

153 *Literatura o Brně z let 1801–1979. Soupis publikací a článků*. Brno 1980, s. 67–110.

154 Srov. Kubiček, Jaromír: *Předmluva. Literatura o Brně z let 1801–1979. Soupis publikací a článků*. Brno 1980, s. 17–18.

přínosem takto vytvořené soupisy regionální literární tvorby anebo tvorby vlastivědně historické. Tyto soupisy vycházely samostatně, byly součástí širších kompendií anebo byly publikovány v odborných periodikách (muzejních, archivních, vlastivědných aj.) v patřičném regionu. Tak na začátku dvacátých let 20. století sestavil významný pražský národopisec a archeolog Lubor Niederle soupis *Bibliografie Moravského Slovenska*, který je součástí druhého svazku prvního dílu rozsáhlé národopisné monografie *Moravské Slovensko* (Praha 1922, s. 844–856). V roce 1961 publikoval Jan Kupka *Přehled vlastivědné literatury o Vyškovsku* (Zprávy Vlastivědného muzea ve Vyškově 1961, č. 39–40), Božena Kyjovská vydala v samostatné publikaci bibliografický soupis *Lidová kultura na jižní, jihovýchodní a jihozápadní Moravě* (Brno 1969), Jiřina Veselská je autorkou *Bibliografie historicko-vlastivědné literatury okresu Frýdek-Místek do roku 1945* (Frýdek-Místek 1990).

Bibliografie periodik

V rámci bibliografických soupisů rozmanitých tematických okruhů výjimečně širokého a pestrého oboru, jakým je národopis, zaujímají mimořádně důležité místo bibliografie periodického tisku. Jak již bylo řečeno, právě na stránkách četných časopisů i denních listů bylo od začátku 19. století a zejména pak od jeho poloviny publikováno množství národopisných statí. Obvykle pak přímo či nepřímo odrážejí dění v našem oboru, čímž přednostně poutají pozornost historika národopisu.

Vzhledem ke skutečnosti, že v produkci periodik je zvlášť obtížná orientace, vyvstala v této oblasti silná potřeba snazšího a přehledného zpřístupnění jejího obsahu. A tudíž vedle bibliografických soupisů periodik národopisné či vlastivědné produkce anebo některých příbuzných společenskovědních oborů, například literární historie, byly už zhruba od přelomu 19. století sestavovány a vydávány soupisy i některých dalších vybraných periodik. Tyto soupisy tvoří zvlášť důležitou součást celkového objemu bibliografických prací, jež je vcelku adekvátní významu dané produkce. Můžeme konstatovat, že právě na Moravě, zejména v Brně, byl v tomto ohledu vykonán značný kus práce. Nejen proto věnujeme bibliografickým soupisům periodik v rámci naší příručky mimořádně rozsáhlý a podrobný oddíl.

Některým historickým a vlastivědným časopisům, z nichž pro nás nejdůležitější jsou ty se značným podílem národopisných příspěvků, byly pořízeny bibliografické soupisy prací publikovaných na jejich stránkách ještě v průběhu jejich existence. Tak tomu bývá zejména u časopisů, které existovaly (či dodnes existují) několik desítek let. Patřil k nim i Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci; Vítězslav Houdek, jeden z nejvýznamnějších představitelů olomouckého muzejního spolku, do jehož orgánu léta

přispíval a také působil jako jeho redaktor, je autorem soupisu obsahu prvních dvaceti ročníků tohoto listu.¹⁵⁵

Obdobně byly už v meziválečném období zpracovány soupisy prací uveřejněných v listu *Časopis Matice moravské*, kde tuto práci vykonali přední badatelé Jindřich Šebánek (prvních padesát ročníků) a Adolf Turek (následujících deset ročníků).¹⁵⁶

Bibliografie národopisných časopisů

Zatímco kulturní, osvětové a popularizační časopisy zpravidla nemají vypracovanu ucelenou souhrnnou bibliografii, ačkoli jde nejednou o periodika o velkém počtu ročníků, z nichž leckterý obnáší několik set stran, k nejvýznamnějším odborným i populárním časopisům s výrazným či dokonce převažujícím podílem etnografické a folkloristické tematiky byly tyto seznamy pořízeny.

Mezi nimi pochopitelně zaujímá čelné místo *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu (Ročník I–XXXII, 1892–1932)* z pera brněnského etnografa Ludvíka Kunze (Praha 1960). Tato rozsáhlá bibliografie vyšla v samostatné knižní podobě a představuje výjimečný počín.¹⁵⁷

Kunzův autorský soupis zaznamenává všechny práce, uveřejněné v Českém lidu formou studií a článků, přičemž nevyklučuje ani stati menšího rozsahu. Autor si byl dobře vědom skutečnosti, že dvaatřicet svazků Zíbrtova Českého lidu představuje v českém i slovanském národopisu pozoruhodný a zcela neobvyklý soubor materiálůvých prací. Z nich celé desítky pojednávají o jevech lidového života, které v českých zemích (stejně jako třeba na Slovensku, ke kterému se zde rovněž vztahuje řada statí) z velké části postupně zanikaly, takže svědectví zachovaná v tomto časopise jsou nejednou i jediným pramenem, který je pro národopisná studia uchoval v celistvé a pro vědu použitelné formě. Jak sám L. Kunz konstatuje, vědecká hodnota ročníků z let 1892–1914 a těch, jež vyšly po desetileté přestávce v období let 1924–1932, je zrcadlem dobového rozvoje a zájmu veřejnosti o národopisnou vědu u nás. Zejména počáteční období (tj. „první řadu“ Zíbrtova Českého lidu) Kunz hodnotí značně vysoko. Po velkém rozmachu národopisné

155 Houdek, Vítězslav: *Obsah prvních dvaceti ročníků Časopisu Vlasteneckého mus. spolku olomouckého. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 21, 1904, s. 5–34. Jiřina Rousová pak pořídila *Soupis národopisných příspěvků v Časopise Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* (Brno 1966).

156 Šebánek, Jindřich: *Rejstřík bibliografických k Časopisu Matice moravské*. Brno 1929; Turek, Adolf: *Rejstřík bibliografický k Časopisu Matice moravské*. Brno 1937.

157 Termínem „Zíbrtův Český lid“ je označováno počáteční období existence tohoto periodika, které je spjato právě s Čeňkem Zíbrtem, jenž byl jeho redaktorem plných třicet dva ročníků, přestože první čtyři roky tuto funkci zastával i Lubor Niederle. Čeňk Zíbrt redigoval Český lid ve dvou „řadách“, v letech 1892–1914 a posléze po obnovení vydávání tohoto časopisu také v letech 1924–1932, až do své smrti. Po celou tuto dobu byl jeho stěžejní osobností, proto je toto periodikum právem spojováno s jeho jménem.

vědy u nás na sklonku 19. století a na počátku následujícího věku, kdy se studium kulturních hodnot lidu úzce spojilo s bojem za politické osvobození národa, došlo podle něj v samostatném státě ke stagnaci zájmu o národopis. Slovy Kunzovými, „jeho vědeckí představitelé většinou nevystihli pravé poslání národopisu pro progresivní potřeby společnosti, takže po prvním velkém rozmachu ztrácel zčásti své záslužné postavení. Za těch okolností ani obnovený Český lid nedosáhl už své bývalé úrovně a tím také ne svého dřívějšího přispěvatelského a odběratelského okruhu. Sám životní osud Zíbrtův tuto skutečnost jen posílil.“ Přes to všechno však pramenná hodnota Zíbrtova Českého lidu zůstává veliká. Proto když v roce 1960 vyšel tiskem soupis třiceti dvou ročníků Zíbrtova Českého lidu, vznikla tak nejen potřebná pracovní pomůcka, ale došlo tím i ke splacení dluhu, jímž byli odborníci dlouho povinni staršímu období českého národopisu, které připravilo půdu následného rozvoji vědy o lidu, jeho kultuře a pokrokové úloze v dějinách.¹⁵⁸

Vítanou, byť dnes již obvyklou pomůckou při práci s Kunzovým Soupisem prací Zíbrtova Českého lidu jsou rejstříky. Pro naše bádání, zacílené na poznání dějin oboru národopis, pak má značný význam rejstřík věcný, jenž prioritně upozorňuje na stati v časopisu zaměřené právě na historii. Vyčleňuje práce věnované dějinám národopisu, metodám a soupisu pramenů, sběratelství, tematicky vymezené bibliografie jednotlivých objektů zájmu českého národopisu, nezapomíná na národopisné muzejnictví, na výstavy (mimo jiné na význam České chalupy a zejména Národopisné výstavy československé), na stati věnované etnografickým časopisům, ochraně památek, hnutí za udržení a za rozvoj lidové tradice, národopisným slavnostem atd.¹⁵⁹

Rejstřík osob pak poukazuje mimo jiné na texty, které se věnují jednotlivým osobnostem, zhodnocení jejich života a díla, na stati, jež upozorňují na jejich jubilea, a uvádí i nekrology. Z Moravy jde zejména o Františka Bartoše, Františku Xaveru Běhálkovou, Josefa Čižnáře, Julia Faifalika, Leoše Janáčka, Pavla Křížkovského, Beneše Methoda Kuldu, Pavla Pavelku, Františka Pospíšila, Augustu Šebestovou, Matouše Václavka, Jana Vyhlídala a další.¹⁶⁰

V Kunzově práci pokračovali po téměř půlstoletí pražští badatelé Jiří Novotný, Milena Secká, Kateřina Sedlická a Jiří Woitsch, kteří jsou autory bibliografického soupisu všech prací publikovaných v etnologickém časopisu Český lid po jeho obnovení, tedy v letech 1946–2000.¹⁶¹

Na dílo, věnované soupisu prací Zíbrtova Českého lidu, navázal Ludvík Kunz dalším bibliografickým svazkem, jenž nese název *Soupis časopiseckých prací z Valašska a Záhoří*

158 Srov. Kunz, Ludvík: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*. Praha 1960, s. 9.

159 Srov. Kunz, Ludvík: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*. Praha 1960, s. 11.

160 Srov. Kunz, Ludvík: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*. Praha 1960, s. 25–27.

161 Novotný, Jiří – Secká, Milena – Sedlická, Kateřina – Woitsch, Jiří: *Český lid. Etnologický časopis 1946–2000. Bibliografie*. Praha 2008.

1884–1964 (Brno 1965). Soupis představuje 2600 titulů z osmi periodik a dalších šesti tiskovin, jež měly povahu periodických sborníků a zpráv. Některé tituly vycházely už před rokem 1918 – *Sborník Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí* (1884–1910/1911), *Záhorská kronika* (1892–1949/1950), další v meziválečném období – *Naše Valašsko* (1929–1951), *Zálhotský sborník Památkového spolku v Podhradní Lhotě* (1927–1938), jiné začaly vycházet za 2. světové války – *Podřevnicko* (1939/1940–1947/1948), *Výroční zprávy Krajského musea ve Vizovicích* (1939–1940), nebo jsou až poválečné – *Dolina Urgatina* (1946/1947–1951), *Valašsko* (1952–1959/1961), *Zprávy Okresního muzea ve Valašských Kloboukách* (1953–1964), *Dědina pod Beskydem* (1954–1957), *Hlasy Okresního muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* (1954–1961/1962), *Zprávy Krajského muzea v Gottwaldově* (1956/1957–1964), *Lidová kultura východní Moravy* (1960–1961). V tomto Kunzově soupisu je bibliograficky zpracován i sborník *Vsetín-Velké Karlovice* (Olomouc 1958). Časopisy zde excerповané sehrály ve své době významnou úlohu, našly příznivý ohlas mezi badateli i dalšími čtenáři. Autor soupisu zvláště ocenil, že časopisecké práce vydané na Valašsku a Záhoří ve vyčteném časovém úseku jsou dokladem pozoruhodného kulturního potenciálu kraje a že svým obsahem jsou periodika této oblasti daleko kompaktnější, než bývá v regionálních časopisech obvyklé.

Zatímco různé nahodilé články, brožury, ale i některé knižní tituly z Moravy stojí v důsledku své rozptýlenosti dodnes stranou pozornosti, příspěvky z vybraných důležitých periodik byly shromážděny a uspořádány v dílčích soupisech vydaných jednak Národopisnou společností československou, jednak tehdejší Katedrou etnografie a folkloristiky Filozofické fakulty v Brně. Stalo se tak v rámci Projektu retrospektivní bibliografie české a moravské etnografie a folkloristiky, u jehož zrodu stál Richard Jeřábek.¹⁶² V průběhu šedesátých let 20. století tak byly pořízeny bibliografické soupisy významných časopisů, jako byl *Časopis Matice moravské*, *Časopis Moravského muzea zemského*, *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, regionální časopisy z Valašska, ze Slovácka, z luhačovského Zálesí, částečně z Hané a ze západní Moravy aj. V období tzv. normalizace však bylo další pokračování těchto aktivit znemožněno.¹⁶³

Od počátku šedesátých let tak byly sestavovány další bibliografické soupisy předních moravských časopisů, v nichž byly publikovány etnografické a folkloristické příspěvky. Tyto soupisy byly vydávány jako bibliografická příloha zpráv NSČ a SNS; na jejich vytvoření pracoval z větší části profesor Richard Jeřábek, začasť společně se svými nejbližšími spolupracovníky. Tak byl v roce 1962 publikován *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Museum Francisceum Annales 1895–1898 a v Časopise Moravského musea zemského 1901–1938*, který sestavili Alena a Richard Jeřábekovi. Františkovo zemské mu-

162 Viz Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, 1964, č. 2–4, s. 10–15.

163 Srov. Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubiček, Jaromír, Kubiček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 12–13.

zeum v Brně (nyní Moravské zemské muzeum) bylo založeno v roce 1818; kolem něho se soustřeďovala velká část kulturního dění v moravské metropoli, do konce 19. století však především německého. Na rozdíl od Národního muzea v Praze, které vydávalo vlastní český časopis už od roku 1827, získalo Moravské muzeum podobnou tribunu až v roce 1895, kdy vyšel první svazek *Museum Franciscum Annales*. Příspěvky v něm však byly tištěny větším dílem německy a jen ojediněle česky. V roce 1901 došlo ve vydávání toho časopisu k reorganizaci. Začal vycházet ve dvou sekcích; česká nesla název *Časopis Moravského muzea zemského*, německá se jmenovala *Zeitschrift des mährischen Landesmuseums*. Německá sekce vycházela do roku 1919 a byla obnovena za okupace (*Neue Folge I–III*), kdy definitivně zanikla. Česká sekce, která měla v prvních šestnácti ročnících vlastivědný ráz, se stala od ročníku 17–19 výhradně přírodovědeckou a posléze od ročníku 30 v roce 1938 byla dočasně zastavena. K obnovení *Časopisu Moravského muzea* došlo v roce 1946; ovšem poválečné ročníky už Alena a Richard Jeřábkovi neexcerpovali.

Z oboru etnografie a folkloristiky v *Časopise Moravského muzea zemského* sice nevycházely stati teoretické, které by byly bezprostředně působily na rozvoj národopisu na Moravě, avšak bylo v něm otištěno několik více či méně rozsáhlých studií a materiálových prací značného významu; jsou to například příspěvky Josefa Klvani, Stanislava Součka a dalších, bez jejichž znalosti – jak upozorňují Jeřábkovi – je práce v oboru národopis na Moravě nemyslitelná.¹⁶⁴

V roce 1964 publikovali Alena a Richard Jeřábkovi *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matic moravské 1869–1943*. Toto renomované periodikum, které vychází dodnes, má mimořádně dlouhou historii. V roce 1836 ustavil A. V. Šembera „fond na vydávání českých knih“ v Brně, který se od roku 1852 jmenoval *Matic moravská*, přičemž orgánem této instituce se stal roku 1869 právě *Časopis Matic moravské*, řízený Václavem Roytem. Po desíti letech (od ročníku 11) se ujal redigování tohoto čtvrtletníku František Bartoš, vynikající osobnost moravského národopisu a Roytův kolega ze Slovanského gymnázia. Bartoš, ke kterému se v roce 1891 coby redaktor přidružil i jeho přítel Vincenc Brandl, brněnský archivář a správce muzejních sbírek, časopisu vtiskoval do značné míry národopisný ráz. Po Bartošově smrti v roce 1906 nabývaly v časopise převahu příspěvky dějepisné, když se zde prosadili významní historikové, zejména František Kameníček a František Rypáček. V dalších letech v redakci působili i významní etnografové a folkloristé, například Stanislav Souček, Vladimír Helfert ad.

Soupis etnografických a folkloristických příspěvků podchycuje studie, články, recenze, referáty a zprávy z šedesáti pěti ročníků *Časopisu Matic moravské* z let 1869–1943. Do soupisu Jeřábkovi zařadili i větší počet příspěvků, pojednávajících také o historic-

164 Srov. Jeřábkovi, Alena a Richard: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Museum Franciscum Annales 1895–1898 a v Časopise Moravského muzea zemského 1901–1938*. Bibliografická příloha zpráv SČN a SNS č. 4, 1962, s. 1.

kých a vlastivědných pracích, např. posudky svazků Vlastivědy moravské, protože ve většině případů obsahují velmi cenné připomínky k celkové koncepci Vlastivědy i doplňky a opravy k jednotlivým částem. Uvedeny jsou též recenze a zprávy o vlastivědných časopisech, protože některé z nich záhy zanikly a upadly v zapomenutí.

V dějinách národopisu na Moravě sehrál Časopis Matice moravské významnou roli. Uveřejnil řadu cenných materiálových prací, například od Beneše Methoda Kuldy, Františka Bayera a zejména od Františka Bartoše; tyto stati mají základní význam pro vývoj národopisného zájmu na Moravě a po stránce metodické nemálo přispěly k vytvoření metody národopisné krajové monografie. Zejména některé folkloristické práce – např. Stanislava Součka a Jana Kabelíka – přesahují svou úrovní regionální rámec.¹⁶⁵

Téhož roku 1964 publikoval Richard Jeřábek další bibliografické dílo *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků ve Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí 1884–1911*. Přestože ono dávné periodikum dnes není příliš známým národopisným pramenem, patří mu pozoruhodné místo v dějinách naší disciplíny. Jestliže vedoucí postavení mezi vlastivědnými muzei na Moravě zaujímal na konci 19. století několik málo nejstarších ústavů, zcela přirozeně především muzea v největších moravských městech, v Brně a v Olomouci, pak velmi těsně je následovala i některá muzea venkovská – jak zdůrazňuje R. Jeřábek – hlavně průbojné muzeum ve Valašském Meziříčí. V Olomouci byl muzejní spolek založen v září 1883, ve Valašském Meziříčí však jen s nepatrným odstupem v listopadu téhož roku. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci začal vycházet v listopadu roku 1883,¹⁶⁶ první číslo Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí vyšlo v květnu 1884. Již z toho je zjevná průkopnická úloha valašsko-meziříčské muzejní společnosti, která – slovy Jeřábkovými – „jen proto, že se jí nedostávalo větší podpory a pochopení místních činitelů, nemohla se chlubit takovými výsledky jako spolek olomoucký v čele s národopisnou družinou Jana a Vlasty Havelkových“. Redaktory zde bylo postupně několik osobností, Jan V. Novák, Alois Holas a posléze Eduard Domlivil, autor velkého počtu dosud nedoceněných knižních i časopiseckých prací z nejen z národopisu, ale také z historie a dalších oborů.

Sborník vycházel s nemalými překážkami: jeho pravidelné vydávání brzdily jednak značné finanční potíže, jednak rozpory mezi vydavateli. Exempláře časopisu jsou dnes dosti vzácné, do současnosti se jich zachovalo poskrovnu; část nákladu byla rozesílána odběratelům, kteří často opomíjeli časopis zaplatit, zbývající část byla rozdána zdarma školám. Náklad tak byl velmi rychle rozebrán, takže po půlstoletí existuje jenom malý počet zachovalých exemplářů.

165 Srov. Jeřábek, Alena a Richard: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matice moravské 1869–1943*. Bibliografický příloha Věstníku NSČ a SNS č. 6, 1964.

166 Srov. zt (Zina Trochová): *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. I. A–G. Praha 1985, s. 401–402.

Význam Sborníku daleko překračuje hranice prostředí, ve kterém vznikl. Obsahuje řadu významných materiálových prací z různých odvětví lidové kultury na Valašsku, například příspěvky o pěstování některých zaniklých zemědělských plodin, o lidové stravě, o salašnictví, dřevařství, vorařství, tkalcovství, o poddanských poměrech, řemeslech, o portáších, obyčejích, folkloru ad. Velkou pozornost věnoval list otázce původu a jména Valachů a rozvinul na toto téma diskusi, která podává věrný obraz o dobovém nahlížení na tento problém moravskou etnografií. Do Sborníku přispívali významní regionální pracovníci, např. Eduard Domluvil, Čeněk Kramoliš a Matouš Václavek a další, řada příspěvků je anonymních, většina je však z pera E. Domluvila.¹⁶⁷

Prakticky současně pracoval R. Jeřábek na bibliografických soupisech národopisných příspěvků v regionálních časopisech ve vyhraněných moravských etnografických oblastech, jmenovitě Slovácka a Valašska. Tentokrát šlo o periodika, která vycházela v pozdější době, v meziválečném období i po druhé světové válce; zmiňujeme je proto, že na jejich stránkách bylo publikováno množství statí z dějin národopisu, úvah z regionálního národopisu, článků pojednávajících o sběratelství a sběratelích, o muzeích a výstavách, o souborech lidových písní a tanců, o národopisných sdruženích atd.

V roce 1964 vydal R. Jeřábek tiskem soupis nazvaný *Bibliografie národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Slovácka*. K takto zacílené bibliografické práci autor přikročil, přestože zastával poněkud despektní postoje k některým aspektům národopisné produkce tohoto regionu, zejména v éře protektorátu, ale i v poválečné době. V úvodu píše doslova: „Moravské Slovácko se nemůže pochlubit příliš šťastnou tradicí vlastivědných periodik. Většina krajových časopisů z této oblasti zanikla dříve, než mohla dosáhnout solidní úrovně. Ostatně nezbytné předpoklady pro úspěšný rozvoj většiny časopisů se na Slovácku vůbec nevytvořily: v čele redakcí nestály tak výrazné osobnosti, aby byly s to založit činnost periodik na odborných základech a cílevědomě ji řídit a usměrňovat, ba právě naopak – ve většině případů vládli slováckými časopisy diletanti, v jejichž rukou se z nich staly odborně bezradné a politicky bezpáteřné provinční tiskoviny. Je tedy zcela přirozené, že většina těchto časopisů nedosáhla širší publicity a posléze některé zcela upadly v zapomenutí. S narůstajícím časovým odstupem stále klesá jejich hodnota, která byla již v době vydávání velmi problematická.“

Některým z časopisů Moravského Slovácka R. Jeřábek vyčítal, že byly za druhé světové války přespříliš loajální k okupačnímu režimu (například Lidová tvorba) nebo mu přímo posluhovaly (Uprkům kraj). Tyto nechvalné rysy ulpěly dle Jeřábka i na dějinách slováckého regionálního národopisu a nepodařilo se je odčinit ani v poválečných letech, „kdy se vlastivědné časopisy na Slovácku hlásily více nebo méně otevřeně k ne právě

167 Srov. Jeřábek, Richard: *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků ve Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí 1884–1911*. Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS č. 7 (1964).

pokrokovým idejím předmnichovským a usilovaly o navázání kontinuity s nimi“, čímž byl míněn zejména list *Malovaný kraj* a Masarykovou stopou.

Důvodem, který vedl k sestavení bibliografie národopisných příspěvků z časopisů „tak nízké úrovně a nevalné pověsti“, byla i R. Jeřábkem uznávaná okolnost, že ony slovácké vlastivědné časopisy obsahovaly „poměrně velký počet drobných materiálových prací, z nichž je možno s rezervou těžit jak pro potřeby regionálního národopisného bádání, tak i pro účely srovnávací“.

Výběrová bibliografie časopisů Moravského Slovácka podává anotovaný soupis národopisných příspěvků v následujících časopisech: *Věstník národopisného musea v Uherském Hradišti* (1915), *Zahrada Moravy* (1924–1927), *Vlastivědný sborník Břeclavska* (1928–1929), *Lidová tvorba* (1940–1942), *Uprkům kraj. List pro lidovou kulturu a hospodářství moravských Slováků* (1942–1945), *Malovaný kraj* (1946–1950), *Masarykovou stopou* (1947–1949), *Vlastivědný sborník okresu Uh. Hradišského* (1947–1949), *Zprávy informační Slováckého studijního ústavu v Uherském Hradišti* (1950–1952).¹⁶⁸

O dva roky později, v roce 1966, publikoval Richard Jeřábek, tentokrát s kolektivem, *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech moravského Valašska*. K tomuto počínu měl R. Jeřábek dobrý důvod: tradice vlastivědných časopisů s převahou národopisných příspěvků měla už tehdy na Valašsku velmi dobré základy. Položil je jeden z nejstarších muzejních časopisů u nás – *Sborník Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí* (soupis národopisných příspěvků v něm obsažených R. Jeřábek sestavil a publikoval již dříve ve výše zmíněné samostatné práci) –, který vycházel nepravidelně v rozmezí let 1884–1911. Dalším významným činem bylo založení periodického kulturního věstníku o životě a potřebách kraje, nazvaného *Naše Valašsko*. Na jeho podobě se podíleli významní regionální pracovníci František Táborský, Josef Čižmář, Bohumír Jaroněk, Miloš Kašík, Čeněk Kramoliš a další, kteří zajistili časopisu národopisný charakter. Od roku 1946 vycházel souběžně s *Naším Valašskem* vlastivědný časopis Horního Vsacka *Dolina Urgatina*, vydávaný Valašským krúžkem ve Velkých Karlovicích. Přestože se kolem něho soustředili hlavně místní pracovníci, zejména učitelé, většinou bez vědecké erudice, časopis přinesl za dobu své pětileté existence řadu cenných materiálových příspěvků. Poté co byl časopis *Dolina Urgatina* sloučen s časopisem *Naše Valašsko* a pokračoval pod názvem *Valašsko*, vydavatelé prvně jmenovaného se jej v letech 1954–1956 pokoušeli – s nevelkým zdarem – nahradit cyklostylovanou *Dědinou pod Beskydem*, v níž i nadále zveřejňovali materiálové články místních pracovníků, vzpomínky pamětníků, záznamy lidové prózy, písní apod. Do bibliografie národopisných příspěvků z časopisů moravského Valašska bylo dále pojato několik prací okrajového významu z poválečných ročníků časopisu *Nová Lubina*. Soupis tak obsahuje celkem 786 anotovaných záznamů

168 Srov. Jeřábek, Richard s kolektivem: *Bibliografie národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Slovácka*. Bibliografická příloha *Věstníku NSČ a SNS* č. 8 (1964), s. 1–3.

z pěti regionálních časopisů (Naše Valašsko 1929/1930–1951, Nová Lubina 1946–1948, Dolina Urgatina 1946/1947–1951, Valašsko 1952–1959/1961, Dědina pod Beskydem 1954–1956).¹⁶⁹

V druhé půli šedesátých let minulého století řada těchto bibliografických soupisů pokračovala i díky dalším autorům. V roce 1967 Jiřina Rousová a Vlasta Svobodová vydaly *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech západní Moravy*.¹⁷⁰ Oblast západní Moravy, obecně nazývaná Horácko a Podhorácko, nebyla příliš bohatá na regionální časopisy, přičemž menší časopisecká produkce byla do značné míry ovlivněna skutečností, že západní Moravu předěloval ostrov německého etnika, který izoloval její severní a jižní polovinu, takže se v nich i kulturní život rozvíjel bez vzájemné souvislosti. Nejvýznamnější centrum západní Moravy, Jihlava, bylo střediskem německého jazykového ostrova, proto se český kulturní život v této oblasti soustřeďoval v okresních městech. První časopis pro nejširší čtenářské vrstvy – měsíčník *Žďárský obzor* – začal vycházet v roce 1900 ve Žďáru nad Sázavou. Tato revue byla zaměřena úzce regionálně, obsahovala však první cenné národopisné příspěvky. V roce 1909 začali vlastivědní pracovníci v Novém Městě na Moravě vydávat deník *Horácké listy*, který poskytoval rozmanité informace, mimo jiné i zprávy důležité pro národopisné bádání. Zvláštní význam pak získala příloha *Horácké besedy*, jež měla vlastivědný ráz (vycházela však až od roku 1927).

Další západomoravské časopisy pak začaly vycházet až v meziválečném období. Od roku 1923 byl ve Znojmě vydáván první samostatný vlastivědný časopis *Podyjí*, který už od druhého ročníku pokračoval s rozšířeným názvem *Od Horácka k Podyjí*, pod kterým vycházel až do druhé světové války. Značné množství přispěvatelů, odborníků i laiků, většinou západomoravských rodáků, přispívalo do tohoto časopisu články historickými, národopisnými, ale i z oblasti přírodních věd. Právě zásluhou tohoto listu se na západní Moravě pro další bádání zachovalo množství cenných svědectví. Bibliografie pak přináší údaje i z meziválečných periodik, vydávaných ve Velkém Meziříčí – *Časopis pro vlastivědu a nauku občanskou* (1920–1921/1926) a *Věcné nauky* (1926–1938) – a také z poválečných listů *Vlastivědný sborník Vysočiny* (1956–1961), jež vydávalo Oblastní muzeum v Jihlavě, a *Zpravodaj Okresní osvětové rady v Třebíči* (1946–1947/1949).

V období tzv. normalizace byly bibliografické práce zpřístupňující vlastivědnou a národopisnou časopiseckou produkci značně utlumeny. Ke změně došlo až po roce 1989, kdy bylo vydávání bibliografických soupisů periodik znovu obnoveno v šíři srovnatelné s obdobím šedesátých let. Miroslav Válka je autorem soupisu *Bibliografie Národopisných příspěvků v časopise Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké/ Vlastivědný sborník*

169 Srov. Jeřábek, Richard s kolektivem: *Bibliografie národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Valašska*. Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS č. 9 (1966).

170 Rousová, Jiřina – Svobodová, Vlasta: *Soupis národopisných příspěvků v regionálních časopisech západní Moravy*. Bibliografická příloha Věstníku NSČ a SNS č. 10 (1964), s. 1–3.

střední a severní Moravy 1923–1938 (Prostějov 1992). Toto periodikum vydávala v rozmezí uvedených let Učitelská jednota župy olomoucké jako vlastivědný měsíčník určený především mladé generaci; jeho poslání, patrné již ze samotného názvu, vyplývalo z dobové společenské situace po vzniku samostatné Československé republiky, kdy v duchu cílevědomě pěstovaného vlastenectví byla mládež seznamována nejen s historií kraje a jeho zajímavostmi, ale i s významnými politickými událostmi, jež se dotýkaly soudobého regionálního života. Autory příspěvků byli většinou místní vlastivědní pracovníci, především učitelé, ale některé publikované materiály pocházejí i od mládeže samé. Teritoriálně si časopis vymezil působení na Olomoucku, později na širší střední a severní Moravě, čemuž odpovídá i většina příspěvků, čerpajících látku z oblasti Hané a části Dražanské vrchoviny, z českého Šumperska, Litovelska, podhůří Jeseníků a Oderských vrchů. Od sedmého ročníku (1928/1929) byl časopis přejmenován na *Vlastivědný sborník střední a severní Moravy*; poslední číslo bylo vydáno v červnu 1938.¹⁷¹

Značné množství cenných příspěvků i ilustračního materiálu obsahují rozmanité kulturní, osvětové, umělecké a literární časopisy a žurnály, které vycházely od šedesátých let 19. století, přičemž jejich příslušnou zlatou dobou byl zřejmě přelom století. Byly vydávány v různých centrech českých zemí, ale zdaleka nejvíce jich vycházelo v Praze, odkud byly distribuovány po celém území Čech i Moravy a zasílány byly i do zahraničí. Tato leckdy velmi reprezentativní periodika, vyvedená na vskutku evropské úrovni, refletovala rozličnou problematiku, vedle historických témat sledovala i současnost. Zachycovala tak i národopisnou tematiku, reálie a jevy z oblasti ještě žijící lidové kultury, a také sledovala tehdejší národopisné hnutí. Přestože obsah těchto periodik nebyl dosud bibliograficky zpracován zcela vyčerpávajícím způsobem, solidní soupis prací, které eminentně zajímá etnology, poskytuje anotovaná bibliografie *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století*, kterou sestavil Emil Malacka (Brno 2009). Jsou zde excerповána následující periodika: *Besedy lidu*, *Čas*, *Květy*, *Obzor*, *Osvěta*, *Světovzor*, *Zlatá Praha*.¹⁷²

Bibliografický soupis však obsahuje i specificky strukturovaný spis věnovaný právě jednomu vybranému vlastivědnému periodiku. Michaela Kokojanová-Hašková je autorkou monografie *Záhorská kronika. Geneze a rejstříky vlastivědného časopisu* (Přerov 2004).¹⁷³ Tentokrát nejde výhradně o bibliografii opatřenou více či méně stručným úvodem, ale o relativně ucelenou monografii, věnovanou tomuto významnému vlastivědnému periodiku. Významnou část publikace tvoří pojednání o dějinách *Záhorské kroniky*,

171 Srov. Válka, Miroslav: *Bibliografie Národopisných příspěvků v časopise Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké/ Vlastivědný sborník střední a severní Moravy 1923–1938*. Prostějov 1992, s. 3–4.)

172 Práce, kterou k vydání připravil Miroslav Válka, vyšla v řadě publikací Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

173 Na obálce knihy je z naprosto nepochopitelných důvodů uveden úplně jiný podtitul, ale to je v České republice v knižní produkci vcelku běžný jev.

kteřá vycházela v rozmezí šedesáti let, ve třech obdobích, z nichž první spadá do let 1891–1911 (s kratšími odmlkami, z nichž nejdelší nastala v letech 1901–1905), další do období 1925–1941 a třetí do doby poválečné 1946–1950.

M. Kokojanová-Hašková si byla vědoma skutečnosti, že náplň a úroveň vlastivědných časopisů a sborníků závisí na kulturní úrovni dané oblasti, na tradicích, z nichž tato periodika vycházejí, na specifických daného regionu a zejména pak na schopnostech a erudici vydavatelů a redaktorů, proto vše kolem Záhorské kroniky reflektovala v plné šíři. Podala obraz tvůrců tohoto listu (k nimž patří např. její zakladatel a redaktor František Příkryl, národopisný a vlastivědný pracovník), pojednala však i o samotném Záhoří, tedy sběrné oblasti časopisu, zejména však vylíčila osudy samotného listu a zhodnotila i jeho význam pro rozvoj národopisu a vlastivědy.

Ani v posledních letech bibliografické aktivity směřující k vytvoření soupisů prací publikovaných v etnologických či vlastivědných časopisech určitě neutuchají, ani nestagnují. Pro historika národopisu na Moravě, jenž se zabývá érou „dlouhého 19. století“ i meziválečným obdobím, proto mají značnou důležitost i bibliografické soupisy periodik novějších, ať už ryze národopisných, ale také jinak zaměřených, na jejichž stránkách však byly v minulých letech nebo i desetiletích publikovány stati zacílené právě na dějiny našeho oboru. Tak byla zásluhou Daniela Drápalý a Jany Noskové byla publikována v samostatném svazku *Bibliografie Národopisných aktualit*, tedy periodika, jež vycházelo v letech 1964–1990 (Strážnice 2003).

Etnologický výzkum pramenů ve fondech vědeckých knihoven

Soustavnějším výzkumem periodického tisku moravské provenience se v současnosti zabývá projekt *Etnologický výzkum pramenů ve fondech vědeckých knihoven (v rámci širého koncipovaného projektu Rozvoj spolupráce a zvyšování výzkumných kompetencí v síti etnologických institucí)*, který řídí Karel Altman.

Výzkum je určen pro studenty Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kterým jsou odborně zpřístupňovány fondy předních pamětových institucí České republiky, v nichž jsou uloženy materiály vhodné pro etnologická/národopisná bádání. Jde zejména o instituce, jako je Národní knihovna v Praze, Moravská zemská knihovna v Brně, Vědecká knihovna v Olomouci, knihovny vysokých škol, akademických pracovišť, archivů, muzeí a dalších institucí, jež představují vynikající zdroj pramenů pro rozmanité vědní obory, včetně etnologie. Právě v těchto fondech

zaujímají důležité místo sbírky dobového periodického tisku, jenž je prioritně sledován. Zejména od poloviny 19. století jde o značné množství titulů rozmanitého typu i zaměření, celou řadu denních listů, ale také kulturních, osvětových a stavovských časopisů a posléze i odborných vědeckých periodik. Mezi nimi pochopitelně budí zvláštní pozornost etnologů vlastivědné, muzejní a národopisné časopisy. Mnohá z těchto periodik jsou nezastupitelným pramenem, jenž skýtá četné, ničím nenahraditelné informace a poznatky, nezbytné pro práci etnologa.

Náplň programu výzkumu zahrnuje dvě části, teoretickou a praktickou: Teorii představuje příručka *Etnologický výzkum pramenů ve fondech vědeckých knihoven*, jež je tvořena a bude publikována v rámci projektu. Na jejím základě jsou studentům předány základní informace, které jsou rozvíjeny v samostatných semestrálních přednáškových cyklech.

Příručka pro etnologický výzkum pramenů ve fondech vědeckých knihoven má následující obsah:

- 1) cílený výběr literatury pro etnologická bádání ve vědeckých knihovnách
- 2) všestranné využití služeb knihovny se zvláštním zřetelem k etnologické praxi
- 3) práce s katalogy
- 4) periodický tisk jako pramen
  - a) základní klasifikace periodik
  - b) denní tisk jako etnologický pramen
  - c) význam kulturních, osvětových a stavovských časopisů
  - d) odborná vědecká periodika
  - e) vlastivědné, muzejní a národopisné časopisy.

Na teoretická pojednání průběžně navazuje praxe, konaná přímo v prostředí patřičných institucí, tj. ve vytipovaných vědeckých knihovnách. Cílové skupiny jsou seznamovány s konkrétními vybranými tituly, jež budou podrobeny bádání, které bude směřovat k jejich zhodnocení. V rámci tohoto výzkumu byly dále zpracovány výběrové bibliografie rozličných periodik, zejména vlastivědného tisku, jenž vycházel v různých místech Moravy od konce 19. století. Studující Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity coby cílová skupina tohoto projektu tak vytvořili soupisy zhruba dvou desítek periodik. V současnosti jsou tyto aktivity dále rozvíjeny.

Stav bibliografické práce u nás

Přestože v oblasti bibliografické produkce bylo právě na Moravě mnohé vykonáno, proces těchto prací není zdaleka ukončen. Na tuto skutečnost upozorňoval v roce 1996 jeden z největších znalců této problematiky u nás, Richard Jeřábek, když konstatoval, že „bibliografická práce na Moravě a ve Slezsku notoricky vykazuje jak věcné, tak i časové mezery. Některá odvětví lidové kultury i některé národopisné oblasti, jimž se věnovala zvláštní pozornost, jsou podchyceny už docela uspokojivě, jiné, badatelsky méně přitažlivé, zejména periferní a etnicky různorodé regiony, zůstávají zanedbány a stranou bibliografického zájmu stojí stále ještě několik problémových sfér, zejména interdisciplinárních.“¹⁷⁴

Tato slova se vztahují i na bibliografickou produkci prováděnou národopisci. Zejména o bibliografických soupisech prací publikovaných v periodickém tisku platí, že zdaleka ne všechna periodika jsou důkladně zpřehledněna a zpřístupněna odborné i širší veřejnosti tímto způsobem. Nutno vzít též v úvahu, že počet ročníků vydávaných periodik se rok od roku soustavně zvyšuje; proto také už pořízené bibliografické soupisy je nezbytné aktualizovat. Nadto neustále pokračuje vydávání nových titulů, jejichž počet se v posledních dvaceti letech zřetelně rozšířil.

Lze doufat, že s nebývalým rozvojem techniky i nárůstem počtu zasvěcených odborníků zejména ve společenských vědách se také národopisci brzy dočkají i bibliografického “zmapování” denního tisku, tedy novin coby mimořádně důležité pokladnice vědění, z níž jsou zatím nuceni čerpat poznání pouze vlastním přičiněním, bez cenného průvodce v podobě bibliografického soupisu statí zde zveřejněných.

---

174 Jeřábek, Richard: *Křivolaké a trnité cesty národopisné bibliografie Moravy a Slezska*. In: Kubiček, Jaromír, Kubiček, Tomáš: *Národopis na Moravě a ve Slezsku. Výběrová bibliografie*. Strážnice 1996, s. 13.

5. Kapitola

Významné vědecké a paměťové instituce

Historik národopisu, jehož cílem je posunout hranice takto zaměřeného bádání, musí věnovat značnou pozornost nejen zdrojům patřičných informací, ale také místům, kde jsou soustředěny. Představují je zejména paměťové instituce, v jejichž fondech se nalézají prameny k dějinám naší disciplíny, které jsou zpřístupňovány odborné veřejnosti. Důležitou podmínkou funkčnosti těchto institucí ovšem je, aby jejich fondy zabezpečovali zdatní a erudovaní odborníci. Vzájemná součinnost s těmito znalci je předpokladem úspěšného bádání směřujícího ke kýženým výstupům – dílčím studiím, publikacím, syntetizujícím monografiím, přednáškám atd., osvětlujícím problematiku dějin národopisu na Moravě ve stanoveném období.

Výsledky a rozvoj národopisné práce jsou podmíněné také organizací vědecké činnosti. Hlavní základnu současného vědeckého výzkumu v oboru národopis v České republice, tedy i dějin národopisu na Moravě, představují zejména některé specializované instituce. Především jde o příslušná pracoviště akademická a univerzitní a další specializované instituce, jako jsou knihovny, archivy a muzea.

Z vrcholných národopisných/etnologických pracovišť je nutno jmenovat Etnologický ústav Akademie věd České republiky, jenž má hlavní sídlo v Praze, ale významné je i jeho pracoviště v Brně. Problematikou historie národopisu na Moravě se zabývají zejména etnografové a folkloristé brněnského pracoviště, ale takto zacílené tematické se nevyhýbají ani někteří pražští kolegové.

Z univerzitních pracovišť vyvíjí nejvíce takto orientovaných aktivit Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jeho pedagogové se zaměřují na vlastní bádání, ale v nemenší míře k němu připravují a řídí svoje studenty.

Národní ústav lidové kultury ve Strážnici jako specializované národopisné pracoviště je výzkumnou organizací, jejímž hlavním účelem je provádět základní výzkum, aplikovaný výzkum nebo experimentální vývoj a šířit jejich výsledky prostřednictvím výuky, publikování nebo převodu technologií. Ústav byl v roce 2008 Ministerstvem kultury České republiky pověřen funkcí národního odborného pracoviště a zabývá se tedy tradiční a lidovou kulturou a péčí o ni na území celého našeho státu. Mezi základní úkoly ústavu patří mimo jiné provádění výzkumu kulturního dědictví v oboru tradiční

a lidové kultury, zpracování získaných dokladů, jejich uchovávání i zveřejňování, dále organizování folklorních a vzdělávacích akcí, poskytování poradenských a informačních služeb pro všechny druhy folklorních aktivit v České republice. Toto pracoviště je významnou institucí českého státu, jejíž činnost v oboru péče o tradiční lidovou kulturu a její uchovávání je nezastupitelná.¹⁷⁵

Přestože akademičtí a vysokoškolští historikové národopisu na Moravě využívají ke svému studiu knižní a sbírkové fondy vlastních institucí, při shromažďování a studiu literatury a pramenů se tak jako ostatní, obdobně zaměření badatelé obracejí především na tři hlavní typy paměťových institucí, na knihovny, archivy a muzea. Ve všech případech jde o zařízení, jejichž hlavním úkolem je shromažďovat, ochraňovat, zpracovávat a zpřístupňovat literaturu a prameny pro výzkum odborných pracovníků i pro poučení širších vrstev obyvatelstva. Řadí se do dokumentační a informační soustavy celé naší společnosti, i když u každé z těchto institucí vystupuje do popředí poněkud jiný okruh i jiná funkce tohoto systému.

Knihovny

Knihovny jsou zařízení, která shromažďují, uchovávají, evidují a zpřístupňují sbírky tištěných, případně i rukopisných dokumentů jako zdrojů poznatků a informací, a to s posláním vědeckým, osvětovým či všeobecně kulturním. Nejpočetnějším a nejdůležitějším materiálem v knihovnách jsou knihy, ale knihovny vedle toho uchovávají i různé drobné a užitkové tisky, grafiku a hudebniny a také periodika, tj. noviny, časopisy a různé ročenky. V tomto ohledu ovšem velmi záleží na typu knihovny, tedy ponejvíce na tom, na jakou cílovou skupinu čtenářů se většinou zaměřují.

Knihovny se dělí na osvětové či lidové a na vědecké a odborné, které se pak dále člení na všeobecné a speciální, tj. určitého vědního oboru. Nejrozšířenějším typem osvětových knihoven jsou v České republice lidové knihovny v obcích (městech i vesnicích), někdy však existují knihovny tohoto typu i při spolcích, školách, závodech a dalších institucích a organizacích. Podstatnou část jejich knihovních fondů tvoří krásná literatura, ale také jsou zde leckdy shromažďovány i publikace odborného, či alespoň populárně naučného charakteru. Pro badatele v oblasti historie národopisu jsou nejdůležitější knihovny odborné a vědecké. Patří sem především všeobecné či univerzální knihovny státní a národní, knihovny univerzit a vysokých škol, vědeckých akademií a ústavů. Historik národopisu musí hledat přístup i do knihoven různých historických ústavů, vysokých škol, muzeí a archivů, někdy i do odborných knihoven úřadů, závodů a dalších institucí a organizací.

---

¹⁷⁵ Srov. <http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=1&em=1>)

Nejvýznamnější a největší knihovnou u nás je Národní knihovna České republiky v Praze, do níž byly sdruženy některé významné knihovny: národní, univerzitní, slovan-ská a společenských věd. Další stupeň představuje Moravská zemská knihovna v Brně a státní vědecké knihovny v krajích, z nichž má zvláštní význam (vzhledem k návaznosti na starší univerzitní knihovnu) Vědecká knihovna v Olomouci. Knihovny existují také při každé vysoké škole, někde jsou ovšem decentralizované na jednotlivé fakulty a katedry. V Olomouci vznikla v devadesátých letech minulého století centralizovaná Ústřední knihovna Univerzity Palackého.

Pro historika, tedy i historika národopisu, mají zvláštní význam různé specializo-vané knihovny. K nim patří například knihovna Národního muzea v Praze s rozsáhlou sbírkou novin a časopisů v Místodržitelském letohrádku v Královské oboře, dále pak knihovna Státního ústředního archivu, Parlamentu České republiky ad. Velmi cenné knihovny často mají také archivy a muzea v krajských a bývalých okresních městech (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Přerov, Třebíč, Blansko, Vyškov atd.), ale i v jiných lokalitách (například Mikulov, Rajhrad aj.). Zvláštní zmínku si zaslouží městské muzejní pracoviště v moravské metropoli – Muzeum města Brna.

Nutno brát zřetel i na fondy zahraničních knihoven. Pro české historiky národopisu jsou cenné a poměrně snadno přístupné knihovny v sousedních státech, zejména Ra-kouská národní knihovna ve Vídni, Německá knihovna v Lipsku, univerzitní knihovna v Bratislavě a celoslovenská knihovna v Martině.

Na rozdíl od archiválií a muzeálií, které jsou převážně originály, je valná část knihov-ních jednotek multiplicitní, jsou tedy uloženy ve více knihovnách a jsou snáze dostupné za pomoci meziknihovní výpůjční služby, a to vnitrostátně i mezinárodně. Knihovna pak slouží badateli – historikovi národopisu – v několika směrech. Zejména zde může zjišťovat prvotní seznam zdrojů informací, především literatury, ke svému tématu, sou-časně pak poměrně soustavně sledovat novinky ve svém oboru. Avšak vedle této spí-še bibliografické služby tkví význam knihovny především ve skutečnosti, že je hlavním střediskem badatelova studia literatury a tištěných pramenů.¹⁷⁶

---

176 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 20–22.

Archivy

Archivy jsou instituce, jejichž hlavním úkolem je shromažďovat, uchovávat, ochraňovat, evidovat a zpřístupňovat historicky cenné písemnosti a příbuzné dokumenty, které vznikly z rozličné lidské činnosti. Tyto instituce poskytují badateli hlavní základnu při studiu pramenů, především pramenů písemných, z větší části netištěných.

Archivy vznikly a jsou budovány poněkud odlišně než knihovny a muzea. Knihovní a muzejní materiál je získáván hlavně sběrem (koupí apod.) jednotlivin, kdežto materiál v archivech roste víceméně automaticky a organicky – a to tak, že jim úřady, instituce, organizace i některé osoby (zpravidla vynikající osobnosti) předaly do trvalé úschovy písemné a další příbuzné dokumenty, které vznikly v důsledku jejich činnosti a působení.

Hlavní zásadou archivnictví je v současnosti tzv. provenienční princip, podle nějž vyhraněný organický celek tvoří vždy materiál jednoho původce, který je nazýván archivní fond, což je organicky vzniklý soubor písemných a příbuzných dokumentů, který shromáždila určitá instituce anebo osoba a který byl po určené době a po výběru historicky nejcenějšího materiálu uložen k trvalé úschově právě do příslušného archivu. Celkový rozsah archiválií v archivních fondech je velmi různý, záleží na velikosti a významu původce a dochovanosti jeho písemné produkce.

Důležité jsou příslušné archivní pomůcky, zejména ty (vedle interních, sloužících pouze zaměstnancům), které jsou určeny hlavně pro badatele. Ze zpřístupňovacích pomůcek jsou nejznámější průvodce po archivu, zpracované pochopitelně pro každý archiv zvlášť, v nichž jsou uvedeny stručné charakteristiky všech fondů a sbírek, které jsou tu uloženy. Průvodce slouží badateli jen jako první, spíše orientační pomůcka. K další konkrétní práci jsou zde badatelům k dispozici zejména inventáře jednotlivých fondů, jejichž studiem se zabývají.

Významnou složkou archivní sítě jsou státní zemské a oblastní archivy. Fondy bývalých zemských institucí Čech jsou uloženy v centrálních archivech v Praze, na Moravě a ve Slezsku pak v zemských archivech v Brně a v Opavě. Státní oblastní archivy uchovávají především fondy různých nadregionálních („nadokresních“) úřadů a institucí, dále pak všechny fondy bývalých velkostatků a v poslední době i fondy podniků a závodů, pokud tyto nemají vlastní archiv. Další část naší archivní sítě představují státní okresní archivy (SOKA), případně u velkých měst – jako je na Moravě Brno – archivy městské (Archiv města Brna), které spravují fondy okresní i místní provenience. Síť státních a okresních archivů byla nově zorganizována a kodifikována, početně byla rozšířena o nové kvalifikované pracovníky a kromě zpřístupnění archivního materiálu napomáhá dokumentaci současnosti i prací s literaturou. Podnikové archivy jsou vybudovány pouze u velkých podniků a hospodářských sdružení.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Srov. Bartoš, J.: Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech. Olomouc 1999, s. 23–25.

Muzea

Tradičními badatelskými ústavy jsou muzea, která neustále prohlubují svou odbornou i vědeckou náplň. Muzea shromažďují, ochraňují a zpřístupňují tzv. hmotné, tj. většinou trojrozměrné prameny, ale v jejich fondech je řada písemných dokumentů a také množství ilustračního materiálu; mají zpravidla bohaté sbírky dokladů lidové kultury, rozsáhlé knihovny i archivní fondy a pozůstalosti osobností regionálního, ale i nadregionálního významu.

Odborného badatele zajímají hlavně základní sbírkové fondy v muzejních depozi-tářích, které mohou být různého druhu. Vedle památek archeologických, historických, uměleckých, technických a dalších sem patří také dokumenty národopisné. Pro historiky národopisu mají pramenný význam i různé muzejní sbírky tištěných a příbuzných materiálů, jako jsou fotografie, pohlednice, novinové výstřižky, filmové a zvukové dokumenty atd.; mnohá muzea mají také cenné knihovny.

Nelze pominout, že muzea se v průběhu svého vývoje postupně specializovala. Podle celkového zaměření se muzea dělí na komplexní (národní, vlastivědná), která shromažďují doklady o společnosti (ale také o přírodě) v celé šíři, a na muzea speciální, která se soustřeďují na jeden vědní či praktický obor. Podle rozsahu „sběrné oblasti“ rozeznáváme muzea centrální či celostátní a muzea regionální pro menší územní celky i jednotlivé lokality. Specializovaná muzea mohou mít velmi různý rozsah i okruh zájmu, mohou to být například pouze muzea historická, uměleckoprůmyslová, zemědělská, dopravní, poštovní, vojenská a podobně, ale také muzea etnografická, která historiky národopisu zajímají přednostně. Zvláštní druh muzea tvoří skanzeny, tedy muzea v přírodě, v nichž se soustřeďují stavební a další památky lidové architektury a kultury, které byly vyňaty z původního prostředí a nově instalovány.

Největším naším muzeem celostátního a všeobecného charakteru je Národní muzeum v Praze, jehož podstatnou část tvoří nejen přírodovědné a historické, ale také národopisné oddělení. K dalším všeobecným muzeím patří Moravské zemské muzeum v Brně a Slezské muzeum v Opavě. Do rámce Moravského zemského muzea je začleněn nynější Etnografický ústav (dřívější Etnografické oddělení).

Pro historiky národopisu na Moravě jsou významná četná další muzea bývalých okresů, jež jsou víceméně rovnoměrně rozmístěna na území Moravy a tvoří tak poměrně hustou síť těchto institucí. Významné je Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Muzeum Vyškovska, Vlastivědné muzeum v Šumperku, Muzeum Komenského v Přerově a další muzea – v Blansku, Třebíči, Znojmě a dalších lokalitách.¹⁷⁸

178 Srov. Bartoš, J.: *Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech*. Olomouc 1999, s. 25–27.

Památník národního písemnictví

Specifickou paměťovou institucí představuje Památník národního písemnictví v Praze na Strahově, jenž má celonárodní význam. Je proto velmi důležitý i pro historiky národopisu na Moravě. Strahovský památník v sobě slučuje muzeum i archiv.

Památník národního písemnictví (PNP), jenž plní funkci muzea, byl zřízen za účelem provádět vědecký výzkum v oboru své působnosti, získávat, shromažďovat, trvale uchovávat, evidovat, odborně zpracovávat a zpřístupňovat veřejnosti sbírky muzejní povahy. Konkrétně jde o sbírku dokumentů především k vývoji literatury a knižní kultury v českých zemích včetně dokladů vážících se k životu, dílu a odkazu významných osobností od 18. století do současnosti a sbírku uměleckých děl výtvarného umění. Mnohé z těchto dokladů však mají širší význam pro další oblasti kultury, vědy i umění, tedy i pro dějepisce naší disciplíny.

Literární archiv zastává od roku poloviny šedesátých let minulého století pozici sbírkotvorného oddělení Památníku národního písemnictví; do té doby byl součástí sbírek Národního muzea. Vznik archivu a jeho historie jsou těsně spjaty s obrozenskými snahami národních buditelů, kteří začali po založení Národního muzea roku 1818 ukládat do jeho rukopisného oddělení důležité dokumenty národního písemnictví. V současnosti je v archivu uloženo více než 6 miliónů archivních jednotek dokumentujících vývoj české literatury v časovém rozmezí od konce 18. století po současnost. Kromě jednotlivých fondů patří k literárnímu archivu další tři samostatné sbírky: fotoarchiv, výstřižkový archiv a audio/video archiv.

Archivní fondy a sbírky jsou využívány k badatelským, výstavním, edičním a dokumentačním účelům. Kromě katalogu a tištěných soupisů má veřejnost k dispozici prohlížeč databáze, do kterého jsou převáděna data všech zpracovaných fondů. Badatelé mohou studovat archiválie ve studovně literárního archivu v pražském sídle Památníku, případně na detašovaném pracovišti ve Starých Hradech, kde je však v současnosti situace dosti komplikovaná.

V literárním archivu je uloženo více než 2 000 osobních, korporáčních a sběratelských fondů, jejichž základní popis je obsažen v Průvodci po fondech. Badatelům jsou přístupné jen fondy zpracované. Jejich prohledávání umožňuje internetový prohlížeč, který ovšem uvádí pouze strohé nejelementárnější údaje, nebo katalog a soupisy, které jsou však k dispozici ve studovně.

Knihovna Památníku národního písemnictví je specializovanou muzejní knihovnou, která systematicky získává, zpracovává, uchovává a zpřístupňuje tištěné doklady k vývoji literatury a vybraných společenskovědních oborů v českých zemích. Badatelské ve-

řejnosti předkládá k prezenčnímu studiu bohemikální tiskovou produkci od konce 18. století do současnosti a sbírku rukopisů a starých tisků.¹⁷⁹

Pro smysluplné fungování paměťových institucí, směřujícímu k nápomoci vědeckým odborníkům, je důležitá jejich vzájemná dělba práce. Taková součinnost je zajišťovaná zejména bibliografickými službami a odbornými časopisy, ale také vědeckými konferencemi a semináři, konzultacemi, expozicemi a výstavami, nyní i cestou internetu.¹⁸⁰

---

179 Srov. <http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/cs/pruvodce-po-fondech-la-seznamy.php>

180 Srov. Bartoš, J.: Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech. Olomouc 1999, s. 20.

Závěr

Práce historika natolik obsáhlé a rozmanité vědní disciplíny, jako je národopis/etnologie, je jistě mimořádně náročná a zodpovědná. Po badateli, který se jí hodlá věnovat, nepochybně vyžaduje značné znalosti dobových reálií i širších souvislostí dějinného kontextu a samozřejmě také vlastní schopnosti analyticky k nim přistupovat s cílem interpretace a následného syntetizujícího výstupu.

V předchozích kapitolách jsme se snažili alespoň nastínit, co považujeme za důležité, ba nezbytné, aby věděl zejména začínající pracovník, jehož cílem je rozšířit hranice poznání v této oblasti vědění. Jsme si vědomi skutečnosti, že naše líčení není zdaleka kompletní, že by bylo možno ho dále rozšiřovat, doplňovat a upřesňovat; snažili jsme se však splnit limity předem stanoveného rozsahu.

Stejně tak by jistě bylo možné vyzdvihnout jiné stránky práce historika národopisu, než jak jsme je zvolili my sami, zdůraznit další témata, případně se natolik nevěnovat těm, jež se mohou jevit jako méně relevantní. Struktura této příručky však vyplynula z naší vlastní badatelské činnosti, jež byla determinována některými specifickými akcenty na řešení konkrétní problematiky, kterou jsme shledali jako mimořádně pozoruhodnou a významnou. Její výběr, jenž mohl být ovlivněn naším subjektivním přístupem, tak může být dále tříben a pozměňován.

Nepochybujeme o tom, že naše poznání, které se formou této příručky coby jakéhosi návodu snažíme předat dalším, nastupujícím pracovníkům, bude právě jimi úspěšně rozvíjeno, korigováno a dále prohlubováno. Pokud se tak skutečně stane, bude nám to nad jiné průkazným dokladem, že poučení, které jsme se v takto předkládané podobě snažili vyvodit z naší vlastní badatelské práce, mělo smysl.

Úvod do studia dějin národopisu na Moravě

Karel Altman

Vydala Masarykova univerzita v roce 2013

1. vydání, 2013

Sazba: Ing. Vladislav Pokorný – LITERA, Tábor 43a, 612 00 Brno

ISBN 978-80-210-6577-2